

MÁRAI SÁNDOR

FÜVES • KÖNYV

Olyasféle ez a könyv, mint a régi füves könyvek, amelyek egyszerű példákkal akartak felelni a kérdésekre, mit is kell tenni, ha valakinek a szíve fáj, vagy elhagyta az Isten. Nem eszmékről és hősökről beszél, hanem arról, aminek köze van az emberhez. Írója tanulva akarja tanítani embertársait, tanulva a régiektől, a könyvekből, azokon keresztül az emberi szívből, az égi jelekből. Elemi ismereteket kíván közvetíteni az emberi élet alapigazságait illetően. Márai Sándor 1943-ban írott művét Epiktétosznak, kedves Marcus Aureliusának, Montaigne-nak és valamennyi sztoikusnak ajánlja, akiktől a hatalomról, a jókedvről, a félelemmentes életről tanult.

ISBN 963208497-7

Első kiadás: Révai Kiadó, Budapest, 1943

© Márai Sándor örökösei, 1998

* * *

Ajánlás

Ezt a könyvet ajánlom Senecának, mert arra tanított, hogy erkölcs nélkül nincs ember. És Epiktétosznak, mert megtanított arra, mi van hatalmunkban. És Marcus Aureliusnak, aki megtanulta Epiktétosztól, mi az, ami hatalmunkban van – és türelmes volt. És Montaigne-nak, mert jókedvű volt és nem törődött vele, mi lesz művével a halál után. És a sztoikusoknak általában, akik megvigasztaltak, mikor nem volt vigasz a földön, és megtanítottak, hogy ne féljek a haláltól, sem a rabszolgaságtól, sem a szegénységtől, sem a betegségetől. És egy-két férfinak, akik barátaim voltak és igaz férfiak. És egy-két nőnek.

Tartalom:

FÜVES • KÖNYV	1
Tartalom:	3
1 Arról, mi célja e könyvnek	15
2 Az élet értékéről	17
3 Arról, hogyan kell élni és írni	19
4 Az emberi jellemről	20
5 Arról, mi az élet igazi élménye	22
6 A test megismeréséről	23
7 Az érzékekről	25
8 Az emberi magatartásról	27
9 Arról, hogy az ember része a világnak	28
10 A babonákról	29
11 A rendszerről, melyet később megismerünk	31
12 Arról, hogy minden nap tovább kell menned	32
13 A kísértésről és a tapasztalásról	34
14 A szenvedélyről	36

15	A jóra való restségről _____	37
16	A világ hívásáról _____	39
17	Azokról, akik társaságban előadnak _____	41
18	Arról, hogy negyvenéves korára mindent tud az ember _____	42
19	Arról, hogy aki megtudott valamit, egykedvű lesz _____	43
20	A kényelemről és a magányosságról _____	44
21	Arról, hogy mindenben az idő dönt _____	46
22	A hiúságról _____	47
23	Arról, hogy a szépség törékeny _____	48
24	A betegségről, általában _____	49
25	Arról, hogy megcsaljuk az orvost _____	50
26	Az egyezkedésről _____	52
27	Arról, hogy a szívünkkel is kell élni _____	53
28	Arról, hogy mikor van jogunk erőszakosan változtatni az élet helyzetein _____	54
29	Az öltözködésről _____	57
30	Az önkéntes fogadalmakról _____	58
31	Az élet ritmusáról _____	59
32	Arról, hogy semmitől nem kell félni _____	60

33	Arról, hogy szabadok vagyunk _____	61
34	Arról, hogy a bölcsek is meghalnak _____	62
35	A valóságos igényről _____	64
36	Az ellenségről _____	65
37	A nőkről általában _____	67
38	A hazáról és az államról _____	68
39	A gyalázatról és a mások fájdalomáról _____	70
40	A lelkiismeretről _____	72
41	Arról, hogy az íróat senki nem védheti meg _____	73
42	Az olvasásról _____	74
43	A Rendről és a Gondviselésről _____	75
44	A méltányos ítélkezésről _____	76
45	A lélekről és a hatalomról _____	77
46	Az orvosokról és az égtájakról _____	78
47	Arról, hogy az árulót nem kell sajnálni _____	79
48	Az utazásról _____	80
49	Arról, hogy semmi nem ijeszthet _____	81
50	Az aljasságról és a segítségről _____	82

51	Arról, hogy emberi méretekben élünk _____	83
52	Arról, hogy a csomagolás öregít _____	84
53	Az elszámolásról _____	85
54	A sárgaréparól _____	86
55	Az emberi anyagról _____	87
56	Arról, hogy részt kell vened az emberek dolgában _____	88
57	Az irigységről _____	90
58	A mozdulatok rendtartásáról _____	91
59	A barátságról _____	92
60	A szerelemről _____	94
61	Azokról, akik csak a szájukkal nevetnek _____	95
62	Arról, hogy a betegség pihenés _____	96
63	Arról, hogy a dolgokat meg kell várni _____	98
64	A várakozásról _____	99
65	A fanatikus emberről _____	100
66	Arról, hogy önmagunk előtt nem szabad megbukni _____	101
67	A hősiességről _____	103
68	Az ünnepekről _____	104

69	Arról, hogy az értelem kevés a megértéshez _____	105
70	A boldogságról _____	106
71	A szexusról és a szomorúságról _____	107
72	Arról, hogy a szívek összetörnek _____	108
73	Arról, hogy a testgyakorlás nem mindig egészséges _____	109
74	A jellem műveltségéről _____	111
75	A lustaságról _____	113
76	A parancsoló feladatokról _____	114
77	Az okosságról és a bölcsességről _____	116
78	Az edzésről és rendtartásról _____	118
79	A készenlétről _____	119
80	A hivatalról és a hivatalnokról _____	121
81	A reszelt almáról _____	123
82	Az igazi butaságról _____	124
83	A szomorúságról _____	126
84	Az egészségről és az igazságról _____	127
85	A nőkről és a madarokról _____	128
86	Jézusról és az egyedüllétről _____	129

87	A válságos tízpercekről _____	130
88	Az áramtolvajokról _____	131
89	A balesetekről _____	132
90	A fecsegőkről _____	134
91	A hallgatásról és a hallgatókról _____	135
92	A nagy erdőkről és a fenyőkről _____	136
93	Arról, hogy a természet fenséges is, unalmas is _____	137
94	A zenéről _____	138
95	A szerencséről _____	139
96	Az útitársakról _____	141
97	Az érzékiségről _____	142
98	Arról, hogy várnak valahol, de ez nem fontos _____	143
99	A jóra való fürgeségről _____	144
100	Az igényről _____	145
101	A fejfájásról _____	146
102	A nagy fájdalomról és a magatartásról _____	147
103	A képzelőerőről _____	149
104	Az alkalmazkodásról _____	150

105	A dagályról és az álmodozásról _____	151
106	Az állatokról _____	152
107	A remekművekről _____	153
108	A türelemről _____	154
109	A válogatásról és a hűségéről _____	155
110	Az értelem hatalmáról _____	156
111	Az életveszélyről _____	157
112	A fürdözésről _____	158
113	Arról, hogy mit érdemes és mit nem érdemes cselekedni _____	160
114	A vízszintes és a függőleges támadásról _____	161
115	A nikotinról _____	162
116	Arról, amit légitámadás közben tanultam _____	163
117	Az emberi közönségességről _____	164
118	A kielégülésről _____	166
119	A füstszűrő szipkákról _____	167
120	Arról, hogy a nőekkel nem kell sokat törődni _____	168
121	A harcmodorról és az arcvonalról _____	170
122	Bűneinkről és a büntudatról _____	172

123	Arról, hogy senkire nem lehet számítani _____	173
124	Az írókról és a világról _____	174
125	Az emberi anyagról _____	176
126	A remekműről és a tündéiről _____	177
127	Az Istenről _____	178
128	Arról, hogy az emberek kiszámíthatatlanok _____	180
129	Az ütemről és a változásról _____	181
130	A tapintatról és a gyöngédségről _____	183
131	A vendégeskedésről _____	185
132	A munkatervről és a borzongásról _____	187
133	A szerepről és az alkatrészeiről _____	188
134	A hétköznapról és az ünnepről _____	189
135	Arról, hogy a műveltséghez sok bátorság kell _____	190
136	A kísértésről _____	191
137	A rendkívülről _____	192
138	A valóság teherpróbájáról _____	193
139	Arról, hogy időnként lazítani kell az életet _____	194
140	A tarpeji szikláról _____	195

141	A hazugokról _____	197
142	A feladatról és a pillanatról _____	198
143	Az egyedüllétről _____	199
144	A szívről _____	201
145	A közösségi érzésről _____	202
146	A szakmai önézetről _____	203
147	Az ötletéről és az élményről _____	205
148	A szeretetről _____	206
149	A világról és a torzításról _____	207
150	A forradalomról és a forradalmárról _____	209
151	Az utazásról és a szállodai szobákról _____	211
152	A renyheségről _____	213
153	Az emlékekről és a csodálatosról _____	214
154	A barbárságról és a bizánciakról _____	215
155	Arról, amit az emberek kívánnak _____	216
156	A lángokról és az azbesztről _____	217
157	A csodáról _____	218
158	A kísértésről _____	220

159	A félelemről _____	221
160	Az áldozatokról és a merénylőkről _____	222
161	A lényegesről _____	223
162	A mézről és a légzési gyakorlatokról _____	224
163	A szuverén emberről _____	225
164	Arról, hogy a gonoszokkal semmit nem lehet kezdeni _____	226
165	Arról, hogy égni is kell _____	227
166	A tehetségről és a butaságról _____	228
167	A művészetéről mint a végzetről _____	229
168	A köznapiról és a látomásról _____	230
169	Arról, hogy legokosabb egyedül maradni _____	231
170	Arról, hogy tüzet gyújtani is nehéz _____	232
171	Azokról, akik az áruláshoz is gyávák _____	233
172	A félreértésről _____	235
173	A változásról és a reménységről _____	236
174	Arról, hogy sokat kell sétálni _____	238
175	A Jegyekről és a csillagokról _____	239
176	A színházról és a nézőkről _____	240

177	A halálról mint szemtanúró	242
178	Az alkotásról és a műveltségről	243
179	Azokról, akiknek igazuk van	244
180	Arról, hogy mi volt dolgod a földön	246
181	Arról, hogyan kell búcsúzni az ifjúságtól	247
182	Az igazságtalanságról és a beavatkozásról	249
183	A világi méltóságról	251
184	Az igazságosságról	252
185	Arról, hogy senki nem tud segíteni	253
186	A távlatról	254
187	Az alázatról és a méltóságról	255
188	Arról, hogy nem szabad meglepődni	256
189	A nemi éhségről és a kapzsiságról	257
190	A hiúságról	258
191	A testről	260
192	Arról, hogy mindig útközben élsz	261
193	A szerződésekről	262
194	A szerződésről, még egyszer	263

195	Az életről és a halálról _____	264
196	Az igazságról és ami mögötte van _____	266
197	Az emberi érzékenységről _____	267
198	Az udvariasságról _____	268
199	A formákról _____	270
200	A hazáról _____	271
201	A világról _____	272
202	Önmagamról _____	273

I

Arról, mi célja e könyvnek

Olaszó, ez a könyv szeretne őszinte lenni. Egy ember írta, kinek tudása szerény és véges. Nem akar mást ez a könyv, mint mind a megszámlálhatatlan könyvek, melyek a régmúlt és félmúlt időben beszélni akartak az ember sorsáról a világban. Szeretné elmondani egy ember, hogyan kell lakni, enni, inni, aludni, betegnek lenni és egészségesnek maradni, szeretni és unatkozni, készülni a halálra és megbékélni az étellel. Nem sok ez, mert az ember általában s e könyv írója különösen keveset tud csak önmagáról és a világról. De emberi feladatnak elég. Többre nem is vállalkozhatunk az életben.

Ez a könyv tehát őszinte lesz, olvasó, s nem eszmékről és hősokról beszél majd, hanem csak arról, aminek köze van az emberhez. Írója nem tanítani akar, amikor könyvet írja, hanem tanulni. A könyvekből akar tanulni, melyeket előtte írtak a bölcsék és a beavatottak, az emberek életéből akar tanulni, amennyire azt megfigyelni és megérteni sikerült, az élet jeleiből akar tanulni, tehát a betűből, az emberi szívből, a fűvekből és az égi jelekből egyszerre. Mert mindez együtt alakítja az emberi sorsot.

Nem tudós könyv ez, csak olyan, amilyent az elemiben tanítanak. Aki írta, nem ismeri a feltétlen igazságot és gyakran téved a részletekben. Mert ember. De keresi a feltétlen igazságot, s nem röstelli, ha téved a részletekben. Mert ember. Olyasféle lesz hát ez a könyv, mint a régi fűves könyvek, melyek egyszerű példákkal akartak felelni a kérdésekre, mit is kell tenni, ha valakinek a szíve fáj, vagy elhagyta az Isten.

S aki jobban tudja, mondja jobban.

2

Az élet értékéről

Az életnek értéket csak a szolgálat adhat, amellyel az emberek ügye felé fordulunk. Ez kissé szigorúan és általánosan hangzik, de ez az egyetlen igazság, melyet minden következménnyel megismertem. Senki nem ülhet a virágos réten, mint Ferdinánd, a bika, s nem szagolhatja büntetlenül a szép virágokat. Ember vagy, tehát ember módra és az emberek között kell élned.

Ember módra élsz, ha igazságosan élsz. Ha minden cselekedeted és szavad alján a szándék van: nem ártani az embereknek. Ha megkísérled – feltűnés és hiú szerep nélkül – segíteni az embereknek. Néha csak azzal, hogy nem hallgatod el az egyszerű igazságokat. Néha csak azzal, hogy nem mondasz tovább, amit mások hazudnak. Néha csak azzal, hogy nem mondasz igent, mikor mindenki kiabál: „Igen, igen!” Egy életen át, következetesen, nem beleegyezni abba, ami az emberek hazugsága, nagyobb hősiesség, mint alkalmilag hangosan és mellveregetve tiltakozni ellene.

A halálos ágyon csak akkor pihensz nyugodtan, ha mindennap, minden öntudattal, az igazságot szolgáltad. Néha nagyon egyszerű és kicsinyes az igazság. De te ne válogass. Ennyi az élet értéke.

3

Arról, hogyan kell élni és írni

Minden bölcs, kinek gondolatait megismernem sikerült, arra tanított, hogy élni és írni úgy kell, mintha minden cselekedetünk utolsó lenne az életben, mintha minden leírott mondatunk után a halál tenne pontot. Csak a halál érzélgés, félelem és oktalan gyáva-ság nélkül való tudata ad életünknek és írásunknak igazi magatartást. Végzetesen kell élni és írni, tehát nyugodtan, nagyon figyelmesen, egyforma erővel figyelve a világra és önmagunkra, értelmünkre és szenvedélyeinkre, az emberek szándékaira és a min-denséghez való kapcsolatainkra. Ez az egyetlen emberhez méltó magatartás: többet Isten sem kíván tőlünk. S nincs nagyobb bűn és hiúbb kísérlet, mint többet vagy mást akarni, mint amit Isten kíván tőlünk.

Az emberi jellemről

A legérdekesebb tünemény, mellyel az emberi életben találkozhatunk, az emberi jellem. Semmi nem olyan érdekes, meglepő, kiszámíthatatlan, mint a folyamat, melynek során egy ember elárulja jellembeli sajátosságait. Bármit mutat is a világ: tájakat és természeti csodákat, a földi flóra és fauna beláthatatlan változatait, semmi nem olyan sajátos, mint egy-egy ember jelleme. Mikor érdeklődésünk eljut a világ dolgainak szemlélése közben az emberi jellem ismeretéhez, egyszerre úgy érezzük, ez volt igazi feladatunk az életben. Minden más, amit megismertünk, csak ismereteinket gazdagította. De lelkünk csak a jellemek ismeretétől lesz gazdagabb. Mert ez a legközvetlenebb emberi tapasztalás, igen, a jellem maga az ember.

S mert a jellem maga az ember, hasztalan iparkodunk eltitkolni azt: jellemét éppen olyan kevésbé rejtegetheti az ember, mint ahogy testi lényét nem tudja elrejteni semmiféle ködsapka. Ideig-óráig viselhetünk az életben álszakállt és álruhákat, de egy pillanatban lehull rólunk minden jelmez és megmutatkozik a valóság. Egy mozdulat, egy szó, egy cselekedet végül is elárulja igazi jellemünket: az álarcosbál csak

alkalmi lehet. S a találkozás egy jellem valódi sajátágaival a legnagyobb emberi élmény, melyben részünk lehet.

Arról, mi az élet igazi élménye

Az igazi élmény az ember számára tehát elsőrendűen ennyi: önmagának megismerése. A világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos; önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás. Rómában vagy az Északi Sarkon járni nem olyan érdekes, mint megtudni valami valóságosat jellemünkről, tehát hajlamaink igazi természetéről, a világhoz, a jóhoz és rosszhoz, az emberekhez, a szenvedélyekhez való viszonyunkról. Mikor értelmem eléggé megérett erre, már csak ezt az élményt kerestem az életben.

6

A test megismeréséről

Jellemünk megismerésével párhuzamosan meg kell ismerni testünk természetét is. De csak úgy, mint egy rossz és hűtlen szolga természetét. Jellemünk az úr, értelmünk parancsol; a test csak szolga. Úgy is kell bánni vele, értelmesen és méltányosan, pártatlanul és szigorúan, mint egy szolgálival, aki minden pillanatban hajlamos a hűtlenségre, a szökésre és a lázadásra. Meg kell ismernünk természetét, hajlamait, s amennyire lehet, egyeztetni kell a világgal, a lehetőségekkel, az élet örök ütemének áradásával. Szolga ő és egészen gyermekes. Szerveink hajlamai oly kezdetlegesek, mint a kisgyermek követeléseai. Mindent akar a test, minden örömet, mindenfajta kielégülést és folyamatosan akarja. Ilyenkor szigorral kell bánni vele. De az anyag, melyből készült, rokonságot tart a földdel, a vízzel és a csillagokkal is: a testben van valami örök, ugyanakkor, amikor nevetségesen romlandó és mulandó. A nagyon rövid időben, mikor ez a szolga rendelkezésünkre áll, meg kell ismerni természetét és minőségét, titkos szükségleteit, s jóindulattal és tapasztalással megadni neki mindent, amire

szüksége lehet, hogy elvégezze dolgát és ne zavarja jellemünket és értelmünket. De a jellem ne tőrjön semmiféle rabszolgalázadást.

Az érzékekről

Úgy értem: meg kell őrizni érzékeinkkel szemben is rangunkat. Csak nagy figyelemmel, méltányossággal és tapasztalattal maradhatunk érzékeink mesterei. Aki erőszakos önmagával szemben, elbukik. Vad horda ez, az érzékek hada. Minden fegyverrel küzdenek az ember ellen, mint a kecseszkecskenbirkózók*, nem tisztelnek semmiféle játékszabályt, rúgnak, csípnek és harapnak. Van valami félelmes és nagyszerű is lázadásukban. Az ember addig él, amíg szenvedélyei vannak. De a szenvedélyeket lehet nevelni. Az önzést, a kéjvágyat, a testi éhséget és szomjúságot lehet emberivé varázsolni. A mohóságot át lehet alakítani hasznos emberi akarattá. Mint ahogy a szélből, a tűzből, a fényből hasznos, emberi szolgálatra alkalmas erőket lehet szelídíteni – ha még oly hatalmasok is a világban, korbácsolják a tengert és felgyújtják az erdőket és városokat, az ember erősebb! –, úgy meg lehet fékezni az erőket és indulatokat, melyek átjárják az emberi testet, uralkodnak szívünk és idegeink fölött. Em-

---

* *catch-as-catch-can* (ang.) = ott fogd, ahol éred; észak-amerikai eredetű birkózási mód

beri szolgálatra lehet nevelni e vad erőket. Ehhez nagyon sok tapasztalás, sok szomó-
rúság, sok akarat és emberfeletti erő kell.

Az emberi magatartásról

Semmiféle magatartás nem jogosult, mely az emberi renden kívül akar felépíteni egyfajta életrendet és napirendet. Az ember számára a világ dolgainak és a cselekedeteknek addig van csak értelmük, amíg hatni akarnak az emberekre, s együttműködnek az emberi világgal. Ez az együttműködés lehet közvetlen és lehet közvetett. De saját érdekből senkinek nincs joga élni, igen, még alkotni sincs joga.

Arról, hogy az ember része a világnak

Az ember, mérhetetlen gögjében és hiúságában, hajlandó elhinni, hogy a világ törvényei ellen is élhet, megmásíthatja azokat és büntetlenül lázadhat ellenök. Mintha a vízcsepp ezt mondaná: „Én más vagyok, mint a tenger.” Vagy a szikra: „Rajtam nem fog a tűz.” De az ember semmi más, mint egyszerű alkatrésze a világnak, éppen olyan romlandó anyag, mint a tej vagy a medve húsa, mint minden, ami egy pillanatra megjelenik a világ nagy piacán, s aztán, a következő pillanatban, a szemét- vagy a pócegödörbe kerül. Az ember, testi mivoltában, nem is magas rangú eleme a világnak; inkább csak szánalmasan pusztulásra ítélt anyagok összessége. A kő, a fém is tovább él, mint az ember. Ezért mindaz, amit testünkön át jelentünk a világban, jelentéktelen. Csak a lelkünk erősebb és maradandóbb, mint a kő és a fém – ezért soha nem szabad másképpen látnunk magunkat, mint lelkünk térfogataiban. Az erő, mely a romlandó testi szövetben kifejezi magát, nemcsak alkatrésze, hanem értelme a világnak. Ez az erő az emberi lélek. Minden más, amit a világban jelentünk és mutatunk, nevetséges és szánalmas.

10

A babonákról

Nem szabad babonákkal élni. A pénteket, a tizenhármát, a szemmelverést, a számok és jelek vajjacos magyarázatát a gnosztikusok hozták világunkba, a korai kereszténység Rómájába tóduló, gyülevész és zagyva szekták, szíriaiak és alexandriai csepűrágók, kancsi szövegmagyarázók, habzó szájú és sunyi rajongók. A fiatal kereszténységnek nem volt még ereje, hogy megverje azokat, akik szemmel vernek, a péntekre ezt mondja: „Egy nap”, a tizenháromra: „Egy szám, mint a többi.” Zavaros és erjedő idő volt ez. A sztoikusok már nem parancsoltak Rómában, a keresztények még nem uralkodtak. Az ember elhagyatva állt szemközt természetével és a természettel. Félt, szűkölt, babonáskodott és varázsolt. Ember vagy, hited van, tudod, hogy rend van a tünemények mögött, felsőbb értelem. Vesd meg a babonákat.

De tudjad azt is, hogy értelmed és hited büszke öntudata nem fegyelmezi és félemlíti a világ titkosabb erőit, melyek születésedtől halálodig lopakodnak és settenkednek körülötted. A baleset, a számok összjátéka, a nagy számok törvénye, a föld, a lég, a sugarak érthetetlen szándékai és tervei, mindez beláthatatlan. Valamilyen kevés

alázatot és remegést azért megőrizhetsz szívedben. A világ nemcsak fényes és sötét, nem; a világ zavaros is. Nemcsak sugár, fény és hő van; démonok is vannak. (Goethe hitt a démonokban.) A világ nemcsak értelmes és következetes; valahol bujkál a tüneményekben a varázs is. Nem szabad babonásnak lenned, mert ez nem illik emberhez. De nem szabad teljesen megvetni a babonákat, mert ez emberfölötti, illetlen gőg. Inkább csak szelíd gúnnyal kell bánni babonáinkkal, mint aki mosolyog – de kissé fél is.

11

A rendszerről, melyet később megismerünk

A múltó évek, az idősebb életkor csakugyan adnak valamit, amiért érdemes volt elvisselni az élet sok fáradságát, megaláztatását, fájdalmas vesszőfutásait is. Nemcsak tapasztalatokat adnak, mert a tapasztalatoknak önmagukban nincs sok nevelő erejük, mint ezt az életben mindenfelé láthatjuk: az emberek, bizonyos tragikus tapasztalatok birtokában is ugyanazokat a végzetes hibákat követik el, akkor is, ha előre tudják a következményeket. Nem, az idősebb kor nagy előnye, hogy rendszert tudunk felépíteni tapasztalatainkból, ha nem vagyunk egészen ostobák vagy aljasok, s nem óhajtunk öregségünkben az emberek által kinevetett és lenézett, ősz pojácák lenni! Mint a vándor, aki egy bonyolult hegyrendszert ismert meg vándorlásai közben, s a legmagasabb csúcsra érve, átlátja egy táj szerkezetét, áttekinti a hegycsúcsok összefüggő sorozatának geológiai törvényszerűségét, úgy látjuk mi is a múltó évekkel a rendszert mindabban, ami történik életünkben és mások életében. Ez az áttekintés, melyet csak az évek múlása hoz meg, a legnagyobb elégtétel, melyet az emberi és világi dolgok megismerése közben szerezhetünk.

Arról, hogy minden nap tovább kell menned

S mert vándor vagy, minden nap tovább kell menned az úton, mely egyetlen célod, tehát lelked és a lelkedben elrejtett isteni tartalom megismerése felé vezet. Nem könnyű ez. Gondold csak meg, milyen sokfajta csábítás hívogat útközben, hogy megpihenj, félbeszakítsd utadat, mással törődjél! Szép nő áll az út mentén és bájos mosollyal int feléd. Tested és érzékeid felelnek e hívásra, szeretnél elvegyülni e szép testtel és átadni magad a kék édes bódulatának. De tudnod kell, hogy a hiú és kéjes pillanatokat a teljes kietlenség és tanácstalanság követi. Mert lelked mást akar, s mikor tested megéteded egy másik test fülledt fűszerével, a lélek éhes és szomjas marad. Pénz, érdemrendek, címek, rangok akadnak utadba: de mit kezdesz mindezzel, ha a figyelem, fáradtság, idő, mely a világi elismerés ára, elvonja lelked legjobb erőit az isteni megismerésétől? Cimborák kurjongatnak az út mentén, s hívnak magukkal, kaján vállalkozásra biztatnak: mit nyerhetsz minden üzleten és szórakozáson, ha a játékasztal vagy a kocsmaasztal mellett vesztegelsz, s közben lelked kínzó sürgetéssel kérdi: „Miért lopod itt az időt? Mindez gyermekes és aljas. Tovább kell menned,

hiszen dolgoz van.” Körülbelül így szól hozzád az élet, minden nap, minden pillanatban – megpihenni hív, kéjelegni, szórakozni, kielégülni a hiúságban és hatalomban. De mikor nem ez a dolgoz! Vándor vagy és minden nap tovább kell menned. Nem tudhatod, meddig élsz, s egyáltalán lesz-e időd, eljutni utad végcéljához, lelked és az isteni megismeréséhez? Ezért menj minden nap tovább, sebes lábakkal és szegényen is. Mert vándor vagy.

A kísértésről és a tapasztalásról

A kérdésre, vajon vértéznek-e a tapasztalatok az élet olcsó vagy veszélyes, nagy erővel megszólaló kísértései ellen, tagadással kell felelni. Ilyen kísértések a hamis becsvágy, az indulati lehetőségek, mint a szerelem, szereplés, világi siker, az érzékek csábításai, az egészségünkre káros étkezéssbeli túlzások, az ital és a bódítószerék, a testi szenvedélyek s azoknál is károsabb és veszélyesebb szellemi és jellembeli eltévelyedések, mint a bosszúvágy, a hazugság, a kapzsiság. Mindezek a veszélyek és csábítások minden életkorban konok ismétlődéssel kísértik meg az embert. A tapasztalás, mely arra tanít, hogy minden túlzás, hazugság és tisztátalan szándék csalódáshoz, csömörhöz, megaláztatáshoz és betegséghez vezet, nem óv meg attól, hogy e kísértések áldozatai legyünk. Csak a jellemünkhöz való hűség óvhat meg a bukástól, nem pedig tapasztalataink. A természetben nincsen feltétlen jó és rossz; de föltétlenül rossz az ember számára, amit nem tudunk büntetlenül egyeztetni jellemünkkel. Tehát itt is, mint mindig, mikor döntenünk kell, ne azt kutassuk, vajon a kínálkozó csábítás önmagában jó-e vagy rossz, hanem csak azt kérdezzük: megfér-e jellemünkkel az,

amit elkövetni szándékozunk? A világi tapasztalás nem olyan fontos, mint jellemünk alapos és föltétlen ismerete. Vannak tapasztalatlan emberek, akik hűségesebbek jellemükhöz és ezért nem buknak el a világi vizsgán, s vannak öreg, agyafűrt rókák, akik nem tudják vágyaikat jellemükhöz igazítani, s ezért mindegyre elbuknak és szégyenletesen orra esnek.

A szenvedélyről

Azt hinni, hogy elvonulhatunk a szenvedély elől, éppen olyan örület, mintha komolyan hinné valaki, hogy homokból házat és menedéket építhet a sivatag közepén a számum ellen.

A szenvedély éppen úgy értelme életünknek, mint az értelem, a mértéktartás és a megfontolt védekezés. Csak az lehet teljes és a természet rendjéhez okos engedelmességgel simuló ember, aki természetének megfelelő mértékkel és őszinteséggel tudja átadni magát teste és jelleme szenvedélyeinek. De nem lesz állat, mert ismeri a határokat, ahol foggal és körömmel meg kell kapaszkodnia a szélviharban, mely reá-tört, az értelem korlátaiba. Ne tagadd a testet, de bánj vele méltányosan és fölényesen, mint az idomító a fenevaddal. Ne tagadd a becsvágyat, de jelöld ki határait. Ne tagadd az érzékeket, de úgy járj és kelj érzékeid lázadása közepette, mint a kapitány a viharba jutott hajó lázongó matrózai között: szigorral, megértéssel, kérlelhetetlenül és hősiesen. Mászt nem tehetsz. Ez a legtöbb, amit ember tehet.

A jóra való restségről

A legtöbb emberi szerencsétlenség, nyomorúság, a reménytelen, szégyenletes és baljós emberi helyzetek igazi oka leggyakrabban nem is az emberek gonoszsága, hanem egyszerűen a tunyaság. Az a bizonyos „jóra való restség”, melyről a Biblia beszél. Egy gyilkos meglehetősen ritka emberi tünemény. A gyilkossághoz már erő kell, egyéniség, képzelőerő, nagy indulatok. Gyilkosok ellen lehet védekezni is. Aki gyakoribb, s aki ellen nem lehet védekezni, s aki az emberi nyomorúságot és tragédiákat milliószámra tenyészt, az a jámbor és tunya ember, aki elfordítja fejét, ha valamilyen aljasságot vagy jogtalanságot lát, nem emeli fel a telefonkagylót, ha segíthetne is e figyelmeztetéssel, óvatosan körüljárja az emberi nyomorúságot és szótlanul odább megy mellőle, holott különösebb áldozat és erőfeszítés nélkül visszaadhatná egy ember kedvét az élethez, vagy segíthetne egy nyomorulton. Az ember, aki harcra kel a világgal a maga zsarnoksága érdekében, nem olyan veszedelmes, mint az udvarias, sunyi és megfontolt középszerűség, a hümmögő közéletűség, a gyáva és lusta önzés. Ez a főbűn. Ez a fajta ember csinálja a világot olyanná, amilyen, s neki köszönhetjük,

ha e tapasztalatok birtokában különösebb sajnálkozás nélkül búcsúzunk halálunk órájában az emberi világtól.

A világ hívásáról

Sok bonyodalmat és zavart okozott életemben a világ hívásának, vonzásának s a lényemtől és hajlamaimtól idegen világi szereplésnek állandó összeütközése. Mert az emberek társas lények, s ez a szép hajlam egyáltalán nem megvetni való bennük: helyes, ha az emberek keresik egymás társaságát, értelmes és baráti hangulatú beszélgetések során megismerik egymás nézeteit, s ha legtöbbször nem is kapnak mást az együttlétektől, mint az élet magányának időleges feloldását, már ez is megérte azt a kevés fáradságot és kényelmetlenséget, amely az ilyen összejövetelek ára. Az ember társas lény, s legtöbbször éppen társaságban bontja ki jellemének szép képességeit: aki méltányosan és türelmesen társalog, meggondolt és kellemesen fogalmazott párbeszédben iparkodik megismerni embertársai nézeteit a világról és az emberi sorskérdésekről, türelmesen felel az ellenvetésekre, nem ítélt idő előtt, jól fogalmazza meg válaszait és aztán alkalmazkodásból, udvariasságból sem hajlandó eltérni attól, amit igazságnak megismert: az ilyen ember tulajdonképpen a legszebb emberi feladatot végzi, mikor társaságba megy, s ott megismeri embertársai véleményét és nem

hallgatja el a magáét. De a legtöbb embert inkább csak a hiúság, az unalom elől való menekülés vágya vezérli embertársai körébe; s nagyon ritka az olyan eset, melyet emberek között töltöttünk el, és utána nem éreztünk büntudatot, mintha valamilyen kicsapongásnak vagy tivornyának lettünk volna részesei és büntársai. Nagyon kell vigyázni, hogy kerüljük az olyan házak meghívásait, ahol a háziak a „társaság”-tól valamilyen társaságbeli vagy mesterségbeli rangjelzést remélnék. Az ilyen társas együttléteknél a meghívottakat úgy tekintik, mint egyfajta ritka árut, melyet a háziak eladnak a világi hiúság piacán.

A társas életet, annak nagyvilági vagy mesterségi változatait mindig kerültem. Nem röstelltem azt sem, ha meg kellett bántanom embereket, akik hiúságuk vagy hamisan értelmezett becsvágyuk érdekében hívogattak házukhoz. „Meghívni” nagy művészet, igen sok lelki nemesség, tapintat, ember- és helyzetismeret kell hozzá. S meghívást elfogadni, vagy nem fogadni el: ez is jellem kérdése, mint minden emberi kérdés.

Azokról, akik társaságban előadnak

Vigyáznunk kell társaságban azokra az emberekre, akik soha nem asztalszomszédjukhoz, hanem mindig az egész társasághoz beszélnek, azt akarják, hogy minden szavukat minden jelenlévő hallja, zsugorian vigyáznak arra, hogy egyetlen szavuk se guruljon asztal alá, állandóan történetkéket mesélnek, előadásokat tartanak a maguk kiválóságának bizonyítására és a társaság elbűvölésére. Az ilyen embereket kedvelik és szívesen hívják társaságba, mert elfoglalják a jelenlevők eszméletét, érdekességet és néha jókedvű hangulatot nyújtanak az egybegyűlteknél. De ezek az emberek hamis próféták: nem az fontos nekik, amit mondanak, nem is, hogy meggyőzzék azokat, akikhez beszélnek; egyes-egyedül saját hiúságuk kielégülése fontos nekik. Az ilyen emberek társaságát tanácsos gondosan kerülni.

Arról, hogy negyvenéves korára mindent tud az ember

Marcus Aurelius mondja, hogy negyvenéves korára egy férfi, akiben világít egy szikrája az értelemnek, mindent megélt és mindent tud, ami előtte történt az időben az emberekkel, s ami az utána következő időben történhet még.

A részletek lehetnek változatosak és eltérőek, de az alapélmény – minden emberi élet közös alapélménye – negyven év alatt csakugyan megtörténik minden emberrel. Megélte a szenvedélyeket, tapasztalta a természeti törvények állandóságát, és teljes bizonyossággal tudja, hogy halandó. Többet nem tudott Caesar sem, Antonius sem, Marcus Aurelius sem, többet nem fog tudni az ember az időben önmagáról és a világról soha. Minden más csak ismétlődés.

Arról, hogy aki megtudott valamit, egykedvű lesz

A tudás mögött az egykedvűség van. Ha megtudsz valami valóságosat az életről, nyugodt leszel és egykedvű.

Ez az egykedvűség nem panaszkodik. Nem vádol, nem kér számon, nem követel bosszút, sem elégtételt, sem magyarázatot. Minden reménytelen, ami emberi. Csak az isteni a teljes, csak a lélek nem reménytelen. Mit akarhat az ember mást, mint egykedvűséget, ha emberi vágyakkal fordul az isteni felé? A beavatott ember csendes. Tudja, hogy nem lehet segíteni. A legtöbb, amit tehet, ha nem árt másoknak és magának. Aki a halál felé él, aki az emberek között él, tehát az igazságtalanságban él, mit is reméljen? Ha szívét egyfajta nyugalomra és alázatra tudja nevelni, ez már csaknem vigasztalás és derű.

A kényelemről és a magányosságról

De hiába mondjuk: „Nem érint a világ gáncsa, sem elismerése! Minden mulandó!” – ha lelkünk mélyén nem érezzük, hogy megtettük kötelességünket a világ felé is. Ezt az önvádat gyakran éreztem. Nem olyan nehéz lemondani arról, amit a világ hiú elismerésben, szórakozási lehetőségekben, társadalmi vagy anyagi kielégülésben nyújt, s visszavonulni az emberektől, csak feladatainknak s annak a kisebb körnek élni, melynek emberi szolgálatát elvállaltuk. Nem könnyű ezt sem megtenni, de nem is lehetetlen; rosszallással fogadják elvonulásunkat, mert a világi dolgok megvetését és bírálatát látják az ilyen magatartásban; különcnek neveznek, de ugyanakkor bizonyos tisztelet is övezi a mord remetét, s ez a tisztelet és elismerés kielégíti hiúságunkat. Ezenfelül sok kényelmetlenségtől is megszabadulunk, mikor elvonulunk az emberek elől.

De egy hang mégis azt súgja nekünk, hogy önzően, kényelmesen cselekszünk, mikor teljesen elvonulunk az emberekkel való érintkezés elől, s a remete magasztos magányába burkolva bolyongunk művünk és életmódunk sivatagában. Először is, a

franciák egyik szava szerint, minden remete gyanús, aki pontosan ismeri a menetrendeket – a legtöbb remete, aki sértődöttségből vagy kisebbségi érzésekből az, pontosan ismeri a vonatok indulási idejét, a vonatokét, melyek visszavihetik a világba! – s a legtöbb „nagy magányos” körül úgy sugárzik a hiúság légköre, mint az északi fény, amely csak fénylik, de nem melegít és nem világít. Aztán, nincs mindenkinek joga, magányosnak lenni. A magányhoz csak annak van joga, az emberektől elvonulni csak annak van igazi jogcíme, aki az emberek ügyét jobban tudja így szolgálni. Mert senkinek nincsen joga *spleenből*^{*}, dacból, gögből vagy hiúságból magányosnak lenni. De ha vérmérsékletünk és munkánk természete, mellyel az embereknek akarunk szolgálni, olyan, hogy ehhez magányra van szükségünk, akkor, csak akkor, elkerülhetjük az emberek társaságát. De az ilyen munkás és az ilyen munka ritka, s az ember, aki a magányt választja, elébb vessen alaposan számot lelkiismeretével.

---

* világfájdalom, életunt hangulat (ang.)

Arról, hogy mindenben az idő dönt

Mikor az élet, valamilyen emberi helyzet döntésre kényszerít, vigyázz, hogy az elhatározásokat a változás törvényének térfogatába állítsd: mert minden „döntés” az időben kap csak végső tartást és alakot.

Döntsél, de ne olyan föltétlenül! Ne olyan mindenáron! Ne olyan egészen! Add meg az emberi elhatározásnak azt a játéklehetőséget, amelyre szüksége van, hogy beilleszkedjék a világba és az időbe, elhelyezkedhessék az emberi szándékok, a változás törvényei között. Ne akard esküvel, szöggel és kalapáccsal rögzíteni minden időkre azt, amin az éjszaka és a reggel is változtat valamit, szíved és értelmed is örökké csiszol, másít, alakít valamit, ma, holnap és örökké. Adj az elhatározásnak időt és térfogatot, hogy megtalálja igazi helyét és formáját a világban. Döntsél, de ne nagyon! Döntsél, de ne föltétlenül! Cselekedjél, de ugyanakkor bízz mindent az időre is. Meglátod, holnapra vagy esztendő múltán, hogy nem te döntöttél, hanem a térfogat, melyben minden emberi ügy eldől: az idő.

A hiúságról

Legtöbbet és legkegyetlenebbül a hiúságtól szenvedtél? Mindig be akartad bizonyítani magad? Értelmed, szellemed vagy más, gyanúsabb és nevetségesebb képességeid, társas biztonságod, fellépésed vagy az emberi dolgok ismeretében való jártasságod? Forgolódtál a világi piacon, s oly nevetségés voltál, mint a *clown** a cirkusz fűrészpóros porondján, mikor utánozza az állatszélidítők és erőművészek veszélyes mutatványait. S miért nem gondoltál soha arra, hogy a tetszés, melyet így arathatsz, egy unatkozó, kaján és gyermekes tömeg alkalmi tetszése csak? Egyetlen pillanata a magánynak, az önismeretnek, mikor legyőzted a hiúságot, többet adott neked is, az emberi világnak is, mint minden mutatvány, mellyel a világ előtt illegetted magad. Egyetlen mozdulata az alázatnak nagyobb hőstett, mint minden mohó produkció, melyet az emberek megtapsolnak. Gondolj erre, míg nem késő.

---

* cirkuszi bohóc (ang.)

Arról, hogy a szépség törékeny

Nyugtalan vagy, mert érzékeid ingerli és megzavarja ez a szép, fiatal nő, s attól kell tartanod, szépségét és fiatalságát megosztja másokkal is? De mit is vártál tőle? Valamilyen zárdai fogadalmat, komor hűséget? Nem azért szép és fiatal. Gondold csak el, milyen nagy gond és aggodalom számára ez a törékeny szépség és múló fiatalság, ez a gonosz ajándék, mellyel megáldotta és megverte a Teremtő – ez a szépség, mely minden nappal és pillanattal változik, múlik, halványabb és törékenyebb lesz? Gondolhat-e másra, adhatja-e szívét másnak, mint tulajdon szépségének és fiatalságának, foglalkozhat-e mással igazán, egészen, szíve és érdekei szerint? Mintha a reggel egy verőfényes pillanatát szeretnéd rögzíteni, vagy a tenger egyfajta világítását, s azt kívánnád, maradjon a világ örökké ilyen! Tanulj szerénységet, örülj a szépségnek, s ne várj tőle mást, mint amit adhat. Az élet melegségét pedig keresd másutt; a szépség hideg láng, nem lehet melegedni mellette.

A betegségről, általában

A betegséget azzal az alázattal kell fogadni, ahogyan a bűnös a megérdemelt és méltányos ítéletet fogadja. Mert mindig jellemünk, természetünk, indulataink és szenvedélyeink, gyöngeségeink és bűnös hajlamaink ütközéséből származik a betegség. S ha elüt a villamos az utcán, akkor is te vagy az oka: miért nem voltál még sokkal éberebb, megfontoltabb és elővigyázatosabb, mint az ellenséges világ!

Nem mondom én, hogy elővigyázattal, megfontoltsággal és önuralommal elkerülheted a nyavalyát. A betegség a mindent teremtő és mindent pusztító életnek egyik természetes kelléke és szerszáma. De a kivégzés módját legtöbbször magad választod. A természet jóságos hóhér: ha akarsz, a csendes elégés, lassú ellobbanás bölcs és méltóságteljes halálnemét nyújtja neked. De ha nem viselkedsz jellemednek megfelelően – feltételezve, hogy emberséges és jó a jellemed –, lassú tűzön pirít meg. Erre kell gondolnod, mikor megtámad a betegség.

Arról, hogy megcsaljuk az orvost

Valahányszor orvoshoz mentem, nem tudtam szabadulni a kínos és megalázó érzéstől, hogy megcsalom a derék embert, aki mestersége és emberismerete szerint, aggályosan és gondosan, de teljesen reménytelenül foglalkozik velem. Mert mindaz, amit ajánlhatott – az orvosságok, különféle gyógymódok, víz vagy sugár, porok és folyadékok –, talán gyógyította vesém, májam vagy szívem, de nem gyógyíthatta azt, ami a betegség egyetlen oka: életmódom, mely jellememből, alaptermészetemből és hajlamaimból következik. Ezért, komolyan és udvariasan, legjobb tudásunk szerint, de mindig megcsaltuk egymást, az orvos és a beteg. Életmódokat nem lehet gyógyítani, s megváltoztatni is csak ideiglenesen lehet.

Ezért gondoskodik a természet, bölcsen, a betegségekről: mert a legtöbb ember csak a nyavalya kényszerű vesztégzárában pihenni ki időlegesen szenvedélyeit. „*Il est quelque fois saine d'être malade!*”^{*} – mondotta egy francia. A legtöbb ember el-

---

^{*} Néha egészséges dolog, ha beteg az ember. (fr.)

pusztulna negyvenöt éves korában, ha nem pihenne meg közben néhány hétre a betegágyban.

Az egyezkedésről

Mindennél fontosabb, hogy munkánkat, hajlamainkat és életütemünket egyeztessük a természet nagy és örök ritmusával. A hold járása, a szelek fordulása, a nap forrósága, az éjszaka áramai, mindez alakítja személyes sorsunkat, keddi vagy szerdai életrendünket is: az ember hallja, nagyon messziről, az intéseket és figyelmeztetéseket, a világmindenség óvó-igazító zörejeit... Egyszerre kell élni a nappal, a holddal, a vizek áradásával, a hideggel és meleggel: soha nem ellene, mindig belesimulva a világ összhangjába, a teremtés és pusztulás teljes rendjébe. Csak azok botlanak meg az életben, akik valahogyan belülről süketek a világ hangjai iránt.

Arról, hogy a szívünkkel is kell élni

De egyszerre kell élni szívünkkel is, azzal a másik életütemmel, mely titkosabb, leplezettebb, nehezebben megismerhető, mint a világ áramlásának rendje. Akinek szíve, készsége ütemmel, nyolcvanat ver, ne akarjon maratoni versenytutók módjára élni. Állandóan hallani kell testünk és jellemünk titkos morzejeleit, e finom és erélyes üzeneteket, melyek megszabják életed igaz mértékét. Kinek érzékeit eltompította a becsvágy, a szenvedély, nem hallja többé e hangokat. Az ilyen ember teste, lelke és a világ üteme ellen él; emberhez nem méltó módon él, tehát embertelenül bűnhődik.

*Arról, hogy mikor van jogunk erőszakosan
váltogatni az élet helyzetein*

Munkaköröd fáraszt, úgy érzed, máshol, más emberek között, másféle életfeltételek mellett igazibb erővel és megelégedéssel tudnál dolgozni. Az emberi együttélés ki-merített, családot, kedvesed, barátaid terhedre vannak, s ösztökél a vágy, hogy új kapcsolatokat szerezzél. Lakásod minden zegét-zugát vakon ismered már, s reménykedsz, hogy az új, korszerűbb, kényelmesebb lakásban megtalálod tested kényelmét és lelked nyugalmát. Igen, a várost is untilg ismered már, ahol születted, nevelkedted, férfivá serdülted. Igen, az országot is, mely hazád, megismerted, mint a bányász a tárnákat, ahol negyven, ötven éven át dolgozott; nemcsak vízszintesen, hanem függőlegesen ismered, minden veszélyével és mélységével. És hallottál idegen országokról, távoli világokról, ahol méltányosabbak az emberi együttélés feltételei. Kínozt, sürget és ösztökél a vágy, hogy elhagyjad munkahelyed, családot, kedveseid, városod, hazád, s erőszakos mozdulattal kiszakítsd magad mindabból, ami eddig életed környezete volt.

A kísértés órájában vizsgáld meg tapasztalataid, értelmed, jellemed és a világi dolgok igaz természetének ismeretében vizsgáld e vágyakat. Új emberek nem adhatnak neked semmit, ami alapjában megváltoztatná a világhoz való viszonyodat; mert csak te adhatsz magadnak valami elhatározót és lényegeset. Hasonlóképpen az új munkahelyen is munkás maradsz, és rajtad múlik, milyen erővel teremtsz magadnak az új helyzetben megfelelő munkalehetőségeket. Minden rajtad múlik. Éppen így az új városban, az idegen országban, ahol méltányosabbak az emberi együttélés feltételei, megtalálod idővel ugyanazt az emberi önzést, kapzsiságot, hiúságot és rosszakaratot, ami hazádban gyűlöletesnek tetszett; mert az emberi alaptermészet nem változik meg az országhatárokat jelző sorompók mögött. S ezenfelül még idegen is leszel; s idegennek lenni mindig annyi is, mint nyomoréknak lenni. És az emberi törvények egyike parancsolja, hogy mindig, feltétlenül maradj hűséges hazádhoz, még akkor is, ha ez a haza zsarnoki módon, méltánytalanul bánik el gyermekeivel.

Mikor van hát jogod erőszakosan változtatni életed körülményein, keretein és helyzetein? Semmi esetre sem akkor, ha unalmad szüntét, vágyaid kielégülését, bosszúd betelését reméled az ilyen elhatározástól. Maradj, ahová az élet állított, végezd kötelességed és töltsd meg lelked az igazsággal; többet az új világban sem kaphatsz, a déli szigeteken sem. De ha úgy tapasztalod egy napon, hogy munkád, életed kör-

nyezete és feltételei nem egyeznek jellemeddel – akkor és csak akkor szánd el magad a változásra. És tudjad, hogy te minden változáson belül ugyanaz maradsz.

29

Az öltözködésről

Az öltözködéssel egyáltalán nem kell törődni.

Az önkéntes fogadalmakról

Az önmagunknak tett önkéntes fogadalmakat – „holnaptól nem teszem ezt vagy azt, így vagy úgy élek, ezzel vagy azzal foglalkozom” – talán még alaposabban meg kell fontolni, mint az embereknek adott szavunkat. Mert az embereknek adott szót vissza is vonhatjuk, ha úgy látjuk, hogy a világ változik szavunk körül, másképpen helyezkednek el az emberi dolgok az egyszer igazságnak megismert és fogadalomban megvallott eszme körül. Az igazság is változik. De az önmagunknak adott szó annyit jelent, hogy szerződést kötöttünk jellemünkkel, mely nem változik, s ezért a vele kötött szerződést sincs módunk megváltoztatni. Ha a világ megvet, mert valamilyen lelkiismereti okból nem tudtuk megtartani adott szavunkat, ezt a megvetést túl lehet élni, mert a világ sem erkölcsös szerződő fél. De ha jellemünket csaljuk meg, akkor is van ugyan módunk továbbélni, de belső magatartásunk bizonytalan lesz, büntudatos és ingadozó.

Az élet ritmusáról

Mindig váltani az élet ritmusát. Tudatosan és figyelmesen cserélni munkát és pihe- nést, koplalást és bőséget, józanságot és mámort, igen, még gondot és örömet is; tudatosan felállani az élet terített asztala mellől, mikor legjobban esik a bőség, tudatosan bekapcsolni gondokat és feladatokat, melyeknek nevelő erejük van. Nem elbízni magad semmiféle helyzetben. Mindennek alján az isteni gondolat van, a szellem, mely kormányozza a világot: s ez a szellem nem tűr semmiféle magabiztos kedvtelést, önhitt elégedettséget, pislogó és lusta kielégülést. Mindig alakulni s változtatni, odasimulni és áldozni valamit, mindig adni, amikor kapsz, mindig továbbadni, amit szereztél, így vagy úgy... Csak nem „biztonságban” élni. Mindig várni a vihart és a tűzvészt. S ha beköszönt a vihar és a tűzvész, nem csodálkozni és nem sopánkodni. Nyugodtan mondani: „Itt van.” S oltani és védekezni.

Arról, hogy semmitől nem kell félni

Ha jó ügyet védesz, mitől is félhetsz? Mi is történhetik veled? Letepernek, megrágalmaznak, kirabolnak, meggyaláznak? Vádakkal fordulnak ellened, hamisan ítélnék? Mindez nem változtat azon, hogy az ügy, melyet védtél, jó volt, s ezért jó volt az is, amit csináltál, mikor a jó ügy védelmére szegődtél. Ilyenkor ne törődj senkivel és semmivel, csak az ügy igazával, melyet meg kell védened. Végül is tehetetlenek az igazsággal szemben. Letiporhatnak, de meg nem győzhetnek, vádolhatnak, de meg nem hazudtolhatnak, elvehetik életed, de nem vehetik el igazságod. Csak akkor nem vagy magányos az életben, ha jó ügyet védesz. Nincs fizetség és jutalom az ilyen perben. De nincs alku sem. Ezért soha ne félj kimondani azt, amiről egész lelkeddel tudod, hogy igaz.

Arról, hogy szabadok vagyunk

Mikor a hatalmasokkal állasz szemközt, gondolj mindig arra, kitől kapták ezek az emberek hatalmukat? S mit is tehetnek ellened? Elvehetik javaidat, szabadságod vagy életedet? És aztán? Parányi mikroba, fertőző baktérium is elveheti életed, mely törékeny és mulandó, mint a rovarok élete. Nem, a leghatalmasabb úrnak sincs igazi hatalma lelked fölött, s ezért tehetetlen, ha te igazságos vagy, s ő igazságtalan. Csak akkor tehet ellened valamit, ha téged bűnben talál, s ő igazságos. Ezért ne arra gondolj, mit mondasz majd a nagy úrnak, hogyan viselkedel; csak arra gondolj, hogy szabad vagy, amíg igazságos vagy, s a nagy úr tehetetlen igazságod ellen.

Arról, hogy a bölcsek is meghalnak

Minden olvasmánynak, mely álláspontra és magatartásra tanít a halállal szemközt, megalázó és csüggesztő utóíze van. Mind ez „*ars beatae moriendi*”-k*, az ókor pogány és a középkor keresztény bölcsei, a sztoikusok, a hitvallók, a humanisták, az újkor természettudósai iparkodnak meggyőzni, hogy a haláltól egyáltalán nem kell félni. Védekezésül és magatartásként egyesek gögöt és magasztos méltóságot ajánlanak, mások bölcs szelídséget és beleegyezést, megint mások közönyt, egyesek rajongást, vágyakozást, mintha a halál valamilyen legfőbb jó lenne, a túlvilági idvezülés belépőjegye, melyet megváltani nem is siethetünk eléggé mohón. Így beszél Seneca, mikor közönyt tanít, mert élénk tárja, milyen semmis, esendő és figyelemre méltatlan mindaz, amit elhagyunk az életben, így a keresztény Boetius, így Huxley, a természettudós, mikor úgy látja az életet és a halált, mint egyfajta vegyi folyamat két válto-

---

* A boldog (jó) halál tudománya (művészete). (lat.)

zatát. Minden bölcs iparkodik valamilyen emberi álláspontra tenni szert a halál rémségével szemben.

Ez az iparkodás emberi, megható. Éppen ezért, reménytelen. Gondolj arra, hogy a bölcsek is meghalnak. S hasztalan mondják: „a halál csak változás” – szívünket s ennen szívüket sem tudják e bölcsességgel megnyugtatni. Értelmük talán megismeri ez igazságot; szívük nyugtalan marad. Seneca fogvacogva halt meg. Ne röstelld a halálfélelmet. Ne szégyelld megvallani, hogy fáj itthagynod ezt a förtelmes és nagy-szerű bizonyosságot, az életet, az ismeretlen és baljósan érthetetlen bizonytalanságért, ami a halál, a megszűnés, a semmi. Félj csak, nyugodtan. Ne sopánkodj, de félj. Máskülönben, ha ez könnyít lelkeden, sopánkodhatsz is. Ne akarj „méltóságteljesen”, tehát hazugon meghalni. Halj meg, ahogy éltél: ember módra, tehát kissé hősiezen, s gyáván is.

A valóságos igényről

Többet, sokkal többet élni fűvel, növényvel, gyümölcssel. Kevesebbet, sokkal kevesebbet zsíros és fekete hússal! Sok halat enni, s mindennap rozskenyeret. Napközben nem inni soha, semmiféle szeszes italt, s ha már iszol, csak este, csak étkezés után, csak tiszta bort, soha máskor és semmi mást. Ha egy nap boroztál, huszonnégy rákötetkező órán át nem érinteni meg a borospoharat. Hallani véred zúgását, mikor őszinte vággyal akar elvegyülni egy másik test vérének ütemével. Elfordulni minden alkalmi kísértéstől. Tudni, mikor akarsz te igazán valamit, te, a tested, az ízlésed, a vérmérsékleted, s mikor vagy falánkságból, hiúságból, unalomból éhes vagy szomjas, vagy érzékien kíváncsi.

Tested valóságos igényei és jellemed mértéke szerint élni.

Az ellenségről

Vannak a közömbösek, a barátok, az ellenfelek, akik valamely eszme vagy meggyőződés, vagy érdek parancsszavára harcolnak ellened. Ez az emberi élet rendje, csak így van szép feszültsége az életnek: barátok és ellenfelek között, a közömbösök nagy tömegében.

S aztán van az ellenség. Nem ellenfél ő, több annál. Mintha a végzet kijelölt volna kettőtöket egy párharcra, melynek nincs oka, sem értelme. Tudsz róla, ahogy ő is tud felőled, noha az élet, a pálya semmilyen területén nem keresztezted útját. Gyűlöl téged, kenyeredre, életedre tör: soha nem vétettél ellene. Egy életen át kerülitek és keresitek egymást.

Mit is tehetsz ellene? Mindenekelőtt iparkodj megérteni. Ő az ellensúly életedben. Máskülönben suta és balog lenne életed küzdelme. Szükséged van reá. Le kell győznöd magad, hogy őt legyőzhesd. Meg kell ismerned az igazságot, hogy igazad legyen vele szemben. Jobbnak kell lenned, mert ő gonosznak hisz és hirdet téged. Isten őt jelölte ki társadul a földön. Közös vállalkozásokot van, mint a bajvívóknak.

Ne döfd le idő előtt; egyáltalán ne döfd le. Ő tanít meg élni, harcolni, védekezni.
Tudjad, hogy szükséged van reá.

A nőkről általában

Köszönet a nőknek.

Köszönet neked, aki megszültél. És neked, aki a feleségem voltál. És neked, te harmadik, tizedik, ezredik, aki adtál egy mosolyt, gyöngédséget, egy meleg pillantást, az utcán, elmenőben, vigasztaltál, mikor magányos voltam, elringattál, mikor a haláltól féltem. Köszönet neked, mert szőke voltál. És neked, mert fehér voltál. És neked, mert a kezed szép volt. És neked, mert ostoba és jó voltál. És neked, mert okos és jókedvű voltál. És neked, mert türelmes és nagylelkű voltál. És neked, mert betakartad hajaddal arcomat, mikor megbuktam és rejtőzni akartam a világ elől, s neked, mert tested meleget adott testemnek, mikor fáztam az élet magányában. És neked, mert gyermeket szültél nekem. És neked, mert lefogod majd puha ujjakkal a szemem. És neked, mert kenyeret és bort adtál, mikor éhes és szomjas voltam. És neked, mert testedből a gyönyör sugárzott. És köszönet neked, mert jó voltál, mint az állatok. És neked, mert testednek olyan illata volt, mint a földnek az élet elején. Köszönet a nőknek, köszönet.

A hazáról és az államról

Nevelhetünk-e valakit hazaszeretetre? Mintha azt mondanám: „Korbáccsal és szöges ostorral kényszerítlek, hogy szeresd önmagadat.” A haza nemcsak föld és hegy, halott hősök, anyanyelv, őseink csontjai a temetőkben, kenyér és táj, nem. A haza te vagy, szőröstül-bőröstül, testi és lelki mivoltodban; ő szült, ő temet el, őt éled és fejezed ki, mind a nyomorult, nagyszerű, lángoló és unalmas pillanatokban, melyek összessége életed alkotja. S életed a haza életének egy pillanata is.

Hazaszeretetre nem tudlak megtanítani: örült az, aki önmagát tagadja. Hazád a történelmi méreteken megnagyított és időtlenített személyiség. A haza a végzet, személyesen is. Nem fontos, „szereted”-e, vagy sem. Egyek vagytok. De úgy látom és tapasztalom, hogy te – szóval, ünnepélyesen, írásban és a dobogókon – inkább az államszeretetről teszel bizonyosságot és hitvallást. A hazától ugyanis nem lehet várni semmit. A haza nem ad érdemrendet, sem állást, sem zsíros kenyeret. A haza csak van. De az állam ad finom stallumot, csecse fityegőket szalonkabátodra, prima koncot, ha ügyesen szolgálod, ha füstölővel jársz körülötte, ha – férfiasan, kidüllesztett

mellel megvallod a világ előtt, hogy te szereted az államot, akkor is, ha kerékbe törnek. Általában nem törnek ezért kerékbe az embert. Éppen ezért, minden államszeretet gyanús. Aki az államot szereti, egy érdeket szeret. Aki a hazát szereti, egy végzetet szeret. Gondolj erre, mikor hörögsz a dobogókon és melled vered.

A gyalázaról és a mások fájdmáról

Az ember, aki vértzetten és az ember rangjához illő módon akarja megállani helyét az élet kegyetlen ütközetében, helyesen cselekszik, ha nemcsak pártatlanságra és föltétlen igazságosságra, hanem félelem nélkül való büszkeségre, mindenfajta emberi ármánynak és veszélynek megvetésére, mindenféle emberi helyzetnek fölényes szemléletére neveli magát. Fölény alatt nem a nyegle közönyt értem, hanem az értelmes és jellemes ember hidegvérét az élet mindenfajta támadásával szemben. Az emberi aljasságot, nyomorúságot, a balesetek és tragédiák szövevényét, az eshetőségeket, melyek minden pillanatban ólálkodnak körülöttünk, hogy megdöntsék azt, amit magunkban vagy a világban – művünk eszközeivel – építettünk, megzavarják lelkünk nyugalma, megfertőzzék életünk viszonylagos elégedettségét, elrabolják azt, amit jogosan szereztünk: mindezt nem lehet eléggé felülről, eléggé közömbösen, hidegen és fölényesen nézni.

Csak akkor nincs jogunk hidegnek és fölényesnek maradni, ha azt látjuk, hogy ártatlanokat gyaláznak és kínoznak. Ilyenkor ne kísérelj meg, ember, valamilyen

szemlélet, bölcselet vagy magatartás ormairól, mozdulatlanul és hidegen nézni az emberi nyomorúságot. A magad ügyében maradj előkelő, hideg, érzéketlen és gőgös. A mások nyomorúsága ügyében érezzél, hevüljél, cselekedjél – ne ódzkodjál attól, hogy terhére legyél a hatalmasoknak, kunyerálj, vesztegess, ha kell, kövess el mindent, hogy segíts. A mások ügyében nem lehetsz pártatlanul és hidegen bölcs, sem büszke, sem fölényes. Az ártatlanok fájdalma és megalázottsága kötelez, hogy elhagyd nyugalmad szirtjeit. Akkor, csak akkor, nincs jogod magányosnak és büszkének maradni. Ezt jegyezd meg jól!

A lelkiismeretről

Csak a lelkiismeret lehet bírád, hóhérod vagy pártfogód, senki más! Ha írsz, csak a lelkiismeretnek tartozol számadással, senki másnak. Mindegy, mit várnak tőled, mindegy az is, mivel büntetnek, ha nem azt adod nekik, amit remélnék tőled, vagy amit hallani szeretnek! A börtön és a szégyen, a pellengér és a meghurcoltatás, a hamis vád és a nyelvelő megalázás, a szegénység és a nyomorúság, mindez nem érint igazán. Csak lelkiismereted tud büntetni, csak ez a titkos hang mondhatja: „Vétkeztél.” Vagy: „Jól van.” A többi köd, füst, semmiség.

Arról, hogy az író t senki nem védheti meg

Valahányszor hajsztát és támadásokat indítottak ellenem – s egy írói pálya során ezek a hajszták elkerülhetetlenül ismétlődnek, néha életvesztélyes fordulatokkal –, tapasztaltam, hogy a megtámadott író t semmiféle külső segítség nem védheti meg. Sem a hatalom, sem a bíróság, sem a pályatársak segítése, még a jóindulatú emberek önkéntes felbuzdulása és a tapasztaltak bölcsessége sem. Az író t egyes-egyedül csak művei védik. Még csak nem is művei minősége, mely mindig egyenetlen, hanem a s z á n d é k, mely egy írói élet munkáján átvilágít. Ez a rejtélyes sugár és erő, mely valamilyen – viszonylagos – sérthetlenséget ad az írónak. Az író csak abban bukhat el, ha bizonyítani tudják, hogy munkájának szándéka nem őszinte. Akkor az író és műve harakirit követnek el. Minden más nem számít sokat: a vád sem, a védelem sem.

Az olvasásról

Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérlelhetetlenül olvasni. Az író fecseghet; de te olvass szűkszavúan. Minden szót, egymás után, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, melyek a sűrűbe vezetnek, figyelni a titkos jeladásokra, melyeket a könyv írója talán elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb, az emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas.

A Rendről és a Gondviselésről

Úgy tapasztaltam, hogy az emberi élet alján rend van. S mert az emberi élet a Teremtés legbonyolultabb megnyilatkozási formája, valószínű, hogy máshol is rend van, a kezdetlegesebb és egyszerűbb létezés világában is, a kőzetek, mosómedvék, hüllők és a bolygócsillagok természetében is. Mindenben rend van, a dolgok eljutnak hozzánk, akkor is, ha ujjunkat sem mozdítjuk, s rend van abban is, hogy időnként mozdítjuk ujjunkat, vagy lelkünket a célból, hogy a dolgok eljussanak hozzánk, mi eljussunk bizonyos helyzetekhez, emberekhez, gondolatokhoz, melyekhez személy szerint, elodázhatatlanul közünk van. Mindebben rend van, ebben hiszek.

De hiszek abban is, hogy e rend mögött szándék is van, melyet nem ismerek. Nevezd, ahogy akarsz. Én Gondviselésnek nevezem. Ez a szándék törődik velem, személyesen, büntet, vezet, elrendezi dolgaim, a mélybe taszít, minden pillanatban ellenőriz, építi körülöttem a világot és épít engem a világban, felhasznál. Aki ezt nem érzékeli idővel, vakki és süket. Minden mögött a Gondviselés van: ebben is hiszek.

A méltányos ítélkezésről

Olyan méltányossággal ítélni a magad ügyében is, mint ahogy méltányosságra neveled magad a mások ügyében. Nincs jogod a türelmetlenséghez, méltatlansághoz, túlzott követeléshez magaddal szemben sem. Ha azt akarod, hogy a világ elismerje emberi rangodat, ismerd el te is a magad rangját. S viselkedj annak megfelelően, türelmesen és nagylelkűen. Ne követelj magadtól többet, sem mást, sem rosszabbat, mint amit te méltányosnak ítélsz mások számára. Nem lehet önmagunkkal szemben feltétlenül követelődzni. Iparkodj szerényebb lenni, tudjad, hogy erőid gyászosan végesek. Munkában, becsvágyban, emberi igényben szánd magad is, nemcsak a többieket. Nem elég az embereket sajnálni; sajnáld magad is. Te is ember vagy: s oly könnyű ezt a világi versenyben elfelejteni. Nemcsak mások felejtik el; legtöbbször magad is.

A lélekről és a hatalomról

Minden régi bölcelet égető kérdése volt: „Mi van az ember hatalmában?” S egyhangúan felelték mind: „Csak a lelke.”

Ez a legrégebb, igen, az egyetlen igazság, melyet az ember értelme megismert és föltétlen igaznak elfogadott. Az idő, a tapasztalás, az érzékelés és a tünődés nem változtatta meg ezt az igazságot. Csak lelkünk van hatalmunkban, semmi más. De ez a hatalom korlátlan. Nem sértheti meg senki, nem veheti el tőlünk senki a lelkünk fölött gyakorlott hatalmat, nincs az a zsarnok, nincs az a társadalmi rendszer, természeti törvény, mely megakadályozhatná, hogy lelkünkben szabadok legyünk. Ez a szabadság föltétlen. S ehhez a szabadsághoz odamérve minden más szabadság, melyet a társadalom, a hatalom és a pénz adhat nekünk, töredékes és viszonylagos.

Az orvosokról és az égtájakról

A középkorban élt a balhit, hogy az orvosok hozzák a betegségeket egyes vidékekre, mint mesterségük anyagát. Montesquieu évszázadok múltán szembefordult e tévhit-tel.

Nem az orvosok hozzák a betegséget, hanem a betegségek hozzák az orvosokat. S csakugyan azt látjuk, hogy minden égtájnak más és más orvos a megfelelő. A gyógyómód, melynek Párizsban lelkes és okos hívei vannak, nem gyógyít Konstantinápolyban. Az orvosság, mely Oslóban biztosan hat, nem hat egészen biztosan Marseille-ben vagy Budapesten. Az orvos, aki Londonban betegek ezreit adta vissza az életnek, tehetetlen Bagdadban, ha odaveti a sorsa. Az ember nemcsak természete és szokásai, hanem az égtájak szerint is beteg és gyógyul. Ami Helsingforsban hashajtó, Kartúmban rekesztő, s az érgörcs, melyet Budapesten biztosan old a pyramidon, érgörcs marad Kínában, akármennyi pyramidont szed is a mandarin. A kinint Pesten félgrammonként nyeldekeljük, Szumátrán kávéskanállal. Az ember sokféle feltétel mellett beteg vagy egészséges. Gondolj erre, mikor szidod az orvost.

Arról, hogy az árulót nem kell sajnálni

Az emberi perben, amikor csak lehet, felmentő ítéletet hozni. Csak akkor nem, ha a vádlottat lassan és hidegen kitervelt árulás bűnében találod bűnösnek.

A gyilkosnak is hamarabb bocsátani meg, mint az árulónak. A gyilkos legtöbbször indulatban cselekszik, s egész sorsával fizet érte. A gyilkos és az áldozat legtöbbször kötve vannak egymáshoz, valamilyen mély és érthetetlen törvény szerint. A gyilkos legtöbbször bitóra megy. De az áruló kezéd szorongatja, az áruló szemedbe néz, terveid faggatja, veled sóhajt, nyög, fogadkozik. Az árulónak ne bocsáss meg soha. Az árulónak ne irgalmazz. Aki egyszer elárult – férfi vagy nő, mindegy –, annak számára nincs többé vizsga, mentés, feloldozás. Számúzzed életedből. Részvétel nélkül nézzed sorsát. Közösségben és magánéletben ő az utolsó ember, nincs mentés számára.

Az utazásról

Nem szabad egyedül utazni. A magányos utazó kényszermunkát végez. Csak bizalmas és tapintatos társaságban szabad utazni. Egy érzékeny és fogékony lelkű nő, egy figyelmes és türelmes barát társasága megsokszorozza az utazás élményeit, fokozza a látnivalók színességét, segít megérteni mindazt, amit az út és a világ mutat. Egyedül utazni kínos, feszengő érzés. Mintha kiszolgáltatnák az embert egy különös börtönné, mely nagy, mint a világ.

Az ember csak társaságban tudja látni, érzékelni a világot. A társaság ad az út komor varázslatának, a változásnak, emberi értelmet. A vándorévek idejében sokat utaztam egyedül, kevés poggyással, mindig lázasan, nyugtalanul, hajszolva valamit. Hiányzott egy okos társ, aki a világ veszélyes és nyugtalanító élményében mellettem áll, akit figyelmeztetek, s aki figyelmeztet, aki megosztja a fogadók zord magányát, a vasutak gonosz idegbaját. Megfelelő ember társaságában a Földet is körülutazhatod, s úgy tűnik majd, pillanat volt az egész. Egyedül csak vánszorogsz a világon át, expresszvonaton és repülőgépen is.

Arról, hogy semmi nem ijeszthet

Mi ijeszthet, ha lelked nyugodt? Ha leküzdöd a hiúságot, a kéjvágyat és a kapzsiságot? Miféle hatalmak kínozzhatnak, ha te nem kínozod magad? Mi a börtön, ha a lelked szabad? Mi a halál, ha megismerted a világot és lelkedet, s nem vágyol fölösleges és kínos részletekre? Igazán, olyan voltál, mint a gyermek, aki boldogtalan, mert nem kapta meg ezt vagy azt. Gondold mindig ezt: „Nincs hatalmam, sem vagyonom, talán egészségem sincs. De milyen hatalmas vagyok, milyen gazdag, milyen fölényes, mert vágyaimat a dolgok igazságához és valóságához igazítom, s a lelkem szabad!” Ezt senki nem veheti el tőled, ennél többet senki nem adhat.

Az aljasságról és a segítségről

Az emberi aljasság mértéke oly korlátlan, hőfoka oly égető, találékonysága oly eredeti és változatos, megnyilatkozási képletei oly meglepőek, hogy néha meghökölünk s úgy érezzük, ez a legnagyobb emberi erő.

De később úgy tapasztaljuk, valahányszor az emberi aljasság támad, rögtön jelentkezik az emberi segítség is. Legtöbbször gyámoltalanabb a segítő szándék, mint az aljasság, bátortalanabb, tétovább. A segítség erejét bajosabb megszervezni. De jelentkezik, kérés és hívás nélkül, néha nagyon szemérmesen, s egyszerre látnod kell, hogy az aljassággal szemben az emberi szándék megszervezi a segítséget is. Néha későn. Néha tökéletlenül. De végül diadalmasan. Ezt tapasztaltam.

Arról, hogy emberi méreteken élünk

Fáradt vagy élni? Igen, egy napon úgy érzed, túlságos feladatra vállalkoztál, mikor embernek születtél e földre.

Túl sok volt az ellenállás, a kiszámíthatatlan, az ellenséges, az aljas, a reménytelen, túl sok volt a feladat, túl sok a szenvedés, a csalódás. De nem gondolod-e, nem érzed-e, hogy éppen ez a reménytelenség, ez a „túl”, ez a „sok” adott rangot és értelmet életednek? Nem érzed-e, hogy feladatod volt, személyes dolgod? Nem érzed-e, hogy a természet, mely olyan esztelenül túloz és pazarol, megtisztelt azzal, hogy embernek alkotott és emberi mértékben szabta ki feladatod a földön? Mi lehetsz más, mint fáradt? Ez volt a dolgod: hogy élj és elfáradjál.

Arról, hogy a csomagolás öregít

Utazz, de kis poggyással. Utazz, de minden pillanatban tudjad, hogy nincs igazi maradása sehol az utasnak. Ne tölts sok időt málhád rendezgetésével, ne cipelj újtáidra fölösleges tárgyakat. A csomagolás öregít.

Az élet apró, mellékes feladatai öregítenek legfurfangosabban. A szöszmötölés, a mindennapok szertartásainak fölösleges bonyodalmi, a leszakadt gombok felett érzett bosszúság, az idejében el nem küldött levelek gondja, a csomagolás útközben. Az ember nemcsak dramatikusan öregszik, lengő fehér fürtökkel és meszes erekkel, nem. Az ember akkor is idő előtt öregszik, ha a szennyes nem fér egy hét múltán málhádba, holott egy hét előtt, vasalt állapotban, még pompásan elfért. Utazz könnyen, mint a madarak. Így messzebb jutsz és fiatal maradsz.

Az elszámolásról

Egy napon mindenről el kell számolni. De mindenről. Ez elkerülhetetlen. S akárhogy odázod: amiben hibáztál, amivel adós vagy, amihez gyáva voltál, amiben bűnös vagy, mindezért számot adsz egy napon. Ezért erősítsd mindegyre lelkedet: mert nem vagy te büntelen. S ha máglyára visznek, tudjad: ártatlan is vagyok, de bűnös is vagyok. S számolj el önként, elébb, mint követelik: bölcsen cselekszel így, s az emberek is jobban megbecsülnek, ha ezt teszed. Ne halogasd az elszámolást. Mit is remélhetsz? Ember vagy, tehát bűnös vagy.

A sárgaréparól

Tapasztaltam, hogy a finomra reszelt, citromlével megöntözött nyers sárgarépa nemcsak üdítő éték, hanem nyugtatja az idegeket, így különösen a szemidegeket. Úgy hallottam – ezt már nem tapasztaltam személyesen –, hogy a nyers sárgarépának egyik alkotórésze, a karotin, mindenképpen erősíti a látóidegeket, s néha megakadályoz vakulási folyamatokat is, eltünteti a kezdődő szürke hályogot. Ez lehetséges, de nem biztos. Ami bizonyos, hogy a citromlével öntözött nyers, reszelt sárgarépa, melyet étkezés közben, saláta helyett is fogyaszthatunk, erősíti a szervezetet, üdít, van benne valami hasznos és gyógyító. Bizonyos az is, hogy nem árt. Ugyanígy ajánlhatom a hámozatlan almát – ha itt az évszak, mindennap egyet – s a citrom- és narancslé bőséges fogyasztását. Észrevettem, hogy olyan években, mikor tél végén bőségesen, mindennap fogyasztottam nyers sárgarépát, citrom- és narancslevet, nem kaptam meghűléses, fertőző betegségeket.

Az emberi anyagról

Ötezer éve, tízezer éve nem változott az emberi anyag. Csak a jelmezek változtak, az együttélés rendszerei és feltételei. Az, ami az ember – a lélek és a jellem –, nem változott. Ur városában, Babilonban ugyanazok az emberek éltek, mint ma Budapesten: s lelkükben ugyanúgy érzékelték a világot és pontosan úgy feleltek a világra. Csak éppen – műszerek nélkül – közelebb voltak a világ titkaihoz, az időhöz, a csillagokhoz, a természet jelbeszédéhez. Hallásuk finomabb volt, látásuk – távcső nélkül is – élesebb, érzékelőbb, sejtőbb, megragadóbb. Az emberi anyag nem változott, de az ember – hála néhány lángésznek és műszernek – vakabb és süketebb a civilizációban, mint volt az emberi idők elején. Tunyább és bambább. Értésültebb és ugyanakkor tudatlanabb. Azt hiszi, gombnyomásra igazgatja a világegyetemet. Ez az óriási szerkezet, a civilizáció, száműzte az embert a világ nagy, titkos, bensőséges közösségéből.

Arról, hogy részt kell vened az emberek dolgában

Akárhová menekülsz, munkába, szerepbe vagy magatartásba, az emberek nem engednek el, utánad nyúlnak, megkövetelik, hogy részt vegyél mozgalmaikban, megosszad gondjaikat, terveiket és reménységeiket, kabátod szárnyát rángatják, s megtámadnak és kitagadnak, ha elvonulsz a közös feladatok elől. Bele kell nyugodnod – s ha művész vagy, gondolkozó, szemlélődő ember, nem könnyű ez! –, hogy az emberekkel kell tartanod. Velük kell sírnod és nevetned, s boldog és elégedett is úgy lehetsz csak, ha ők megengedik.

De az emberek – mondod te – csak egyenként felelősségteljes, érző és résztvevő emberek; tömegben olyanok, mint a csorda; a legolcsóbb jelszavak tüzelik őket, a legaljasabb vágyak feszítik a tömeg mellkasát. Hogyan vehetek részt dolgaikban, ha nem akarom, hogy lelkelem kárát vallja?

Csak azt felelhetem: őrizd meg lelkeled szabadságát úgy, hogy igazságos maradsz. Mikor olyasmit kíván tőled a tömeg, amit lelkiismereted megtagad, tagadd meg te is kívánságukat. Mindegy, mi az ára és következménye e magatartásnak. Szolidaritá-

sodnak határa az igazságosság. Neked is van törvényed és hatalmad, nemcsak nekik. Ez a törvény és hatalom az igazság: fejed betörhetik, de ezt a hatalmat el nem vehetik tőled.

Az irigységről

Vannak gyógyíthatatlanul sérült emberek, kiket a kapzsiság, a hiúság és az irigység oly mélyen megfertőzött, hogy nincs semmiféle mód reá, megközelíteni és megengesztelni beteg lelküket. Ezeket szánjad, de kerüljed. Nincs az a nagylelkű cselekedet, önzetlen magatartás, bátor és nemes közeledés, ami segíthet ez embereken. Különösképpen az irigység kínozza ez embereket. Epét hánynak, álmukban felordítanak, hánykolódnak vackukon, mint a nyavalyatörösök, habot köpnek, ha azt látják, hogy valaki munkával vagy a kegyes sors jóindulatával szerzett, elért valamit az életben. Betegek ezek, fertőző betegek. Kerüld a társaságukat, ne hidd, hogy érvelés, bizonyítás valaha is meggyőzheti őket. Mintha a leprásnak akarnád bizonyítani, hogy az egészségesek bünteleneek és ártatlanok! Nem hiszi el. Ha feltárod előttük betegségük igazi okát, meggyűlölnek. Ha érzéseikre akarsz hatni, fütyköst ragadnak. Oly mélyen élnek indulataikban, mint a száműzött sorsában: nem ismernek más megoldást, csak a bosszút. Ne alkudozz velük, kerüld őket, s viseld el létezésüket a földön, mint egy sorscsapást.

A mozdulatok rendtartásáról

Vigyázz arra, hogy soha ne kapkodj, s munkádban, a társaséletben, igen, a köznapi cselekedetekben is engedelmeskedj a tények és helyzetek szigorú következetességének. Ne akarj két kezettel kétféleképpen cselekedni ugyanabban a pillanatban. Mikor levelet írsz, ne hallgasd a telefonkagylót. Mikor dohányzol, ne akarj egyidejűleg meggyógyulni légcsőhurutodból. Mikor olvasol, ne hallgass zenét. És főként: figyelj a feladatok és helyzetek mély rendjére. Van egyfajta közügyesség az emberi feladatok alján; ezt nem árt megtanulni. Ha megfogsz valamit, fogd két kézzel és erősen, ha elengedsz valamit, engedd el tudatosan és minden következménnyel, ha szólsz, álljon szavad az időben, mint a kő, ha örülsz valaminek, örülj fenntartás nélkül. Van valamilyen kézművességi része is az életnek; s a köznapoknak is van mesterfogása. S a hétfőnek is van kontára. Figyelj mozdulataidra. A legtöbb emberi szerencsétlenség oka nem is a görög balsors, hanem az ügyetlenség, tunyaság, lomposság. Tanuld meg ezt a mesterséget, az életet, maradj az élet mestere mozdulattal és cselekedettel is.

A barátságról

Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, mélyebb lenne, mint a barátság. A szerelmesek, igen, még a szülők és gyermekek kapcsolatában is mennyi az önzés és a hiúság! Csak a barát nem önző; máskülönben nem barát. Csak a barát nem hiú, mert minden jót és szépet barátjának akar, nem önmagának. A szerelmes mindig akar valamit; a barát nem akar önmagának semmit. A gyermek mindig kapni akar szüleitől, túl akarja szárnyalni atyját; a barát nem akar kapni, sem túlszárnyalni. Nincs titkosabb és nemesebb ajándék az életben, mint a szűkszavú, megértő, türelmes és áldozatkész barátság. S nincs ritkább.

Montaigne, mikor eltűnődött az érzés fölött, mely La Boétie-hez fűzte, ezt mondotta: „Barátok voltunk... Mert ő volt ő, s mert én voltam én.” Ez felette pontos. S Seneca ezt írja egyhelyt Luciliusnak: „Aki barát, szeret, de aki szeret, nem mindig barát.” Ez a megállapítás több is, mint pontosság: ez már az igazság. Minden szeretet gyanús, mert önzés és fukarság lappang hamujában. Csak a barát vonzalma önzetlen,

nincs benne érdek, sem az érzékek játéka. A barátság szolgálat, erős és komoly szolgálat, a legnagyobb emberi próba és szerep.

A szerelemről

A nő és a férfi párharcát soha ne lássad másként, mint reménytelen harcot, melyet a legkegyetlenebb önzés és a féktelen hiúság fűtenek. A megvesztegető pillanatok, a szelídebb élethelyzetek, az alkalmi ellágyulások ne feledtessék soha, mikor nővel állasz szemközt, hogy harcos vagy, kinek bőrét, életét akarja az ellenfél. Harcolj lovagiasan, de harcolj. Ha nagylelkűséggel találkozol néha, fizess nagylelkűséggel; ha gyöngédséget kapsz, add vissza, érzélgés nélkül, gyöngédséggel, amit kaptál; ha szenvedéllyel találkozol, válaszolj feltétlen szenvedélyességgel. De soha, egyetlen pillanatra ne feledd, hogy minden érzelmes találkozás alján a meztelen önzés és hiúság parázslik. Parázzson fekszik, aki egy nő ágyában fekszik. Bőrét odaégetheti; emberi rangját és becsületét meg kell mentenie. Figyelj és harcolj. Ellenfelek állanak körül, hajzatukban tollakkal, arcukon festéssel, mint a vad harcosok.

Azokról, akik csak a szájukkal nevetnek

Van egyfajta ember, aki csak a szájával nevet. Olyanok, mint a hűdöttek; mint akik süketek, vagy a szaglásuk nem működik. Tréfálkozol jelenlétükben, az élet valamilyen torz vagy mulatságos helyzetében elmondod véleményed, s megdöbbenéssel kell észlelned, hogy nem érti és nem hallja egészen pontosan azt, ami a kis, alkalmi történetben fonákul mulatságos: nevet, de csak a szájával nevet. Szíve és értelme nem látta át a helyzet mélyen fonák nevetségességét. Udvariasan nevet, fogait vigyorítja. De a szíve soha nem nevet. Ezek a komor vigyorgók tudnak félelmesek lenni. Ne tréfálj velük. Mikor az életre mutatsz, válaszuk annyi, hogy kimutatják agyaruakat.

Arról, hogy a betegség pihenés

Az élet rettenetes versenyében legtöbb ember csak akkor pihen meg, ha beteg. A betegség, a francia költő szavával, nemcsak a szegények utazása, hanem a szegények nyaralása, téli Rivierája, Tátrája és Egyiptoma is. A lázas kedélyekre a betegség igazi lázat küld, hogy kissé megnyugodjanak. A becsvágyó és kielégületlen ámokfutó, aki – mint Kleist, a költő – „váltogatja a városokat, mint a lázbeteg a vánkosokat”, csak a betegágyban eszmél igazi vágyaira, reménytelen szenvedélyeire.

A betegség pihenés is, ez közhely. Ezért előzd meg a természet parancsát, a kényszerű betegszabadságot, s iktass életed iramába apró, mesterséges betegségeket, hogy megpihenjél. Makkegészségesen őrizd néha egy napon át az ágyat. Farkasétvágyad van, a szöveget is megrágnád: koplalj önként egy-két napot. Szíved nem zsörtölődik még a nikotin miatt: jutalmazd meg azzal, hogy parancsoló szükség nélkül abba hagyod három napra a cigarettát. A szervezet oly hálás a legcsekélyebb figyelemért! S ezek az apró, mesterséges, a betegség parancsa nélkül felidézett betegségi és gyó-

gyítási állapotok, önkéntes diéták, megvonások és pihenések felérnek egy keleti úttal vagy egy vakbélműtéttel. Kísérelj meg. Csodákat látsz majd.

Arról, hogy a dolgokat meg kell várni

Megvárni, egy angyal és egy szent türelmével, amíg a dolgok – emberek, eszmék, helyzetek –, melyek hozzád tartoznak, eljutnak hozzád. Egyetlen lépést sem sietni feléjük, egyetlen mozdulattal, szóval sem siettetni közeledtüket. Mert bizonyos emberek, eszmék, helyzetek, melyek életedhez, jellemedhez, világi és szellemi sorsodhoz tartoznak, állandóan útban vannak feléd. Könyvek. Férfiak. Nők. Barátságok. Megismerések, igazságok. Ez mind feléd tart, lassú hömpölygéssel, s találkoznodok kell egy napon. De te ne kapkodj, ne siettesd útjukat és közeledésüket. Ha nagyon sietsz feléjük, elkerülheted azt, ami fontos és személyesen a tiéd. Várj, nagy erővel, figyelmesen, egész sorsoddal és életeddel.

A várakozásról

Ha nem érkezik valaki a megbeszélt időben a találkozóra – legyen az nő vagy férfi, barát vagy idegen –, tizenöt percet várhatsz. Aztán menj el. S ha nem tudja magát jogos ürüggyel menteni, ne keresd többé az ilyen ember társaságát. Haragot vagy sértődést ne őrizz szívedben, mert ez méltatlan az emberhez. De ne nyújts többé alkalmat a másiknak, hogy megvárakoztasson. Mert az emberek nyegleségből és gyávaságból is sértegetik egymást. A várakoztatás is ilyen nyegle sértés.

Minden, minden dolgodban maradj másodpercre pontos. Nem lehetsz olyan fáradt, szomorú, kedvetlen, hogy az udvarias pontosság törvénye ellen vétkezzél. A pontosság nemcsak a királyok udvariassága, hanem minden felelős, rangját ismerő ember kötelessége. Elsőrendű ember az, aki érdek nélkül pontos. A lomha, a nyegle, a frivol ember mindig késik. Az ilyen ember végül is lekésik az élet nagy találkozásáról: önmagának megismeréséről.

A fanatikus emberről

Mindig, mindenütt, minden módon és alkalommal küzdeni a fanatizmus ellen. A habzó szájú, nyavalyatörős indulat ellen, mely kitör emberi rejtekből és szabdalni, alakítani akarja a világot. Küzdeni a fanatizmus ellen türelemmel, magyarázattal, értelemmel, következetes pedagógiával. És részvéttel is. Sajnáld a fanatikust. Ellened tör, de a roham önkívületében elharapja ennen nyelvét és önmagát is összezúzza.

Arról, hogy önmagunk előtt nem szabad megbukni

Ha valamilyen életszabály kialakult életünkben, ahhoz mindenáron ragaszkodnunk kell; mert a felnőtt ember élete úgy áll össze szabályokból és életmódokból, mint egy épület szilárdan összerótt téglákból, s nem tanácsos megingatni ezt a szerkezetet az-zal, hogy egyik vagy másik téglát elmozdítjuk helyéből. Negyven éven túl megtelik életünk rendszabályokkal, melyeket tekinthetnek mások rigolyáknak: mi tudjuk, hogy igazi értelmük a védekezés az anarchia ellen. Felkelés, lefekvés, szórakozások, munkaidő, emberekkel való kapcsolatok, mindezt idővel szigorú törvények szabályozzák.

S ha vétünk e törvények ellen, lelkiismeretünk megtelik büntudattal. Nem igaz, hogy az életmód lehet „spontán”. Te magad lehetsz néha spontán, elhatározásaid, szenvedélyeid, ötleteid lehetnek önkéntesek: de életmódod, mely mindettől független, nem lehet önkéntes és ötletszerű. Ha az embereknek nem tetszik, hogy így vagy úgy élsz, másképpen, mint ahogy ők szeretnék, elképzelik, vagy másképpen, mint ahogy egyszer, valamilyen kényszerűség vagy félreértés parancsára megfogadtad nekik: ne bánjad. Nem az embereknek élsz. De ha a magad törvényei ellen vétkezel, e hűtlen-

séget keservesen megbánod. Még bűneidben és hibáidban is tartsd be a rendszert, mely életed törvényeiből következik. A világ szemében akárhányszor megbukhatsz. Önmagunk előtt nem szabad gyöngének lenni; mert ez az igazi bukás.

A hősiességről

A legnagyobb hősiesség, megmaradni munkád mellett, akármit szól is ahhoz a világ. S ennél is igazibb hősiesség, megsemmisíteni munkádat, ha úgy érzed, nem tudtad tökéletesen megcsinálni azt, amire önmagaddal szerződted. Élj a két szándék között, ne beszélj erről, élj teljesen feladatodnak és maradj könyörtelen műveddel szemben. Nemcsak az alkotáshoz kell erő; műved megítéléséhez is. Maradj szigorúbb műveddel szemben, mint amilyen a világ valaha is lehet.

Az ünnepekről

Ha az ünnep elérkezik életedben, akkor ünnepelj egészen. Ölts fekete ruhát. Keféld meg hajad vizes kefével. Tisztálkodjál belülről és kívülről. Felejts el mindent, ami a köznapok szertartása és feladata. Az ünnepet nemcsak a naptárban írdak piros betűkkel. Nézd a régieket, milyen áhítatosan, milyen feltétlenül, milyen körülményesen, mennyi vad örömmel ünnepeltek! Az ünnep a különbözőség. Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás. Az ünnep legyen ünnepies. Legyen benne tánc, virág, fiatal nők, válogatott étek, vérpezsdítő és feledkezést nyújtó italok. S mindenekfölött legyen benne valami a régi rendtartásból, a hetedik napból, a megszakításból, a teljes kikapcsolásból, legyen benne áhítat és föltétlenség. Az ünnep az élet rangja, felsőbb értelme. Készülj föl reá, testben és lélekben.

S nemcsak a naptárnak van piros betűs napja. Az élet elhoz másféle, láthatatlan ünnepeket is. Ilyenkor felejts el mindent, figyelj az ünnepre.

Arról, hogy az értelem kevés a megértéshez

Az értelem nem elég ahhoz, hogy megértsük önmagunkat vagy a világ tüneményeit: a lényeges, a csalhatatlan megértéséhez és érzékeléséhez valami más is kell, több, mint az értelem. Kell hozzá kegyelem is, alázat is, testünknek és ösztöneinknek valamilyen különösen szerencsés működése, vizsgálatunk tárgyának egyfajta előnyös elhelyezése, s talán a csillagképek megfelelő alakulása is szükséges hozzá, hogy megértsünk e földön valamit. Gondolj erre, mikor büszke vagy, mert azt hiszed, érted ezt vagy azt.

A boldogságról

Boldogság természetesen nincsen, abban a lepárolható, csomagolható, címkézhető értelemben, mint ahogy a legtöbb ember elképzei. Mintha csak be kellene menni egy gyógyszertárba, ahol adnak, három hatvanért, egy gyógyszert, s aztán nem fáj többé semmi. Mintha élne valahol egy nő számára egy férfi, vagy egy férfi számára egy nő, s ha egyszer találkoznak, nincs többé félreértés, sem önzés, sem harag, csak örök derű, állandó elégteltetés, jókedv és egészség. Mintha a boldogság más is lenne, mint vágy az elérhetetlen után!

Legtöbb ember egy életet tölt el azzal, hogy módszeresen, izzadva, szorgalmasan és ernyedetlenül készül a boldogságra. Terveket dolgoznak ki, hogy boldogok legyenek, utaznak és munkálkodnak e célból, gyűjtik a boldogság kellékeit, a hangya szorgalmával és a tigris ragadozó mohóságával. S mikor eltelt az élet, megtudják, hogy nem elég megszerezni a boldogság összes kellékeit. Boldognak is kell lenni, közben. S erről megfeledkeztek.

A szexusról és a szomorúságról

A dolgok alján van a szexus. Talán a kristályok életében is. De minden nemiség szomorú.

Úgy nézni a testek dolgát, mint egy ítéletet. Csak a gyöngédség emberi. A szenvedély embertelen és reménytelen.

De az ítélet, mely minden elevent szenvedélyre ítelt, könyörtelen. Vágy és kielégülés között épül az eleven világ, oly embertelen akarattal, ahogy a fáraók építették meztelen tömegekkel a piramisokat.

Mit remélsz, szegény, meztelen rabszolga, mikor a kék szöges ostora csattog a hátadon?

Boldogságot? Kielégülést?

A világ épületét építed, véred és ondód kötőanyagával, kényszermunkát végzel. Csak a tapintat és a gyöngédség tudja pillanatokra feledtetni a nemiség kegyetlen rabságának szomorú kényszerét.

Arról, hogy a szívek összetörnek

De pontosan úgy, mint a dalokban, melyeket a kávéházi chasonénekesnők énekelnek. S a dalok tanulsága mindig annyi, hogy az összetört szíveket nem lehet többé egyéragasztani.

Az életben is ennyi a tanulság. Ha egy ember egyszer bizalommal, föltétlen érzésekkel közeledett valakihez, s érzéseit megsértették, „szívét összetörték”, soha többé nem tud igazi bizalmat, feltétlen odaadást érezni egy másik ember iránt. Nincs érzékenyebb anyag a földön, mint az emberi anyag. Képtelen arra, hogy elfeledjen egy sértést, mellyel lelkét vagy érzéseit illették. S bármiféle baráti vagy szerelmi találkozást hoz is még számára az élet, gyanakvó marad, minden kapcsolat torz és gonosz játékkalkalom lesz számára, örökké bosszút akar. Ilyen az ember. Vigyázz, ha ilyen megsértett szívűekkel állasz szemközt: nem tudod őket megengesztelni. S nincs az a türelem, bölcsesség, nagylelkűség, szenvedély, mely az ilyen csalódott szíveket nyugtatni tudja.

Arról, hogy a testgyakorlás nem mindig egészséges

Én például – igaz, hogy már felnőtt férfi koromban – nagy kedvet kaptam az úszáshoz és teniszezéshez. Különösen a teniszt szerettem meg, mikor elmúltam negyvenéves; ez az egyetlen humanista sport; ember megy ember ellen, minden erővel, de örökké távolság marad a küzdőfelek között, nem érintik egymást. Mint ahogy Luther nem látta soha Erasmust, akivel egy életen át párbajozott. S úszni, milyen jó volt, különösen a tengerben! Sokáig úszni, a süket, tömör vízben, mintha az ember hazatérne a létezés ősi elemei közé! De úgy észleltem, ezek a testgyakorlások elvonnak munkámtól. Testemnek kellemesek, de nem tesznek jót lelkemnek. S ami munkámnak és lelkemnek nem jó, az végül nem használ testemnek sem. Ezért csökkentettem e kedvteléseket; s mindebben volt sok hiúság is; fiatalnak, egészségesnek maradni!... De nem az a dolgom, hogy fiatal és egészséges, igen, még csak nem is az a dolgom, hogy betegségmentes maradjak. A szellemi munkára kijelölt embernek csak egyféle dolga van: a szellemi munka. Talán a séta egyetlen válfaja a testedzésnek, melyet

megengedhetünk magunknak; mint a rabok, akik napjában egy órát köروزnek a börtönudvaron. A munka a legnagyobb rabság.

A jellem műveltségéről

Önelégülten és büszkén gondolsz arra, hogy elolvastál és megértettél néhány könyvet, gyarapítottad ismereteid, megtudtál valamit a természetről vagy az emberi szellem tűnődéseiről? Úgy érzed, „művelt” vagy, különb, mint a tudatlanok? Gondolj csak arra, milyen végtelen tömegű ismeretet zár magába a könyvek összessége, s egyetlen könyv teljes megértéséhez mit is kellene ismerni és olvasni még? Gondolj a British Museum könyvtárának körbefutó vasállványaira, milyen hosszan kellene élned, hogy valamit is megismerj a gondolkozás anyagából, melyet az ott felhalmozott könyvek magukba zárnak! De maradj csak könyves szobádban, s valld meg, mily sokféle könyvet nem olvastál azok közül, melyek könyvespolcaidon sorakoznak, s még az olvasottak között is hány akad olyan, melyet teljesen megértettél, s minden figyelemmel követtél. Nem, a „műveltség”, mikor farkasszemet néz az emberi szellem világegyetemével, meddő és hiú magatartás csak. Inkább gondolj arra, hogy egyetlen ismeretet megérteni, felfogni, átérezni már az élet erőfeszítéseinek teljességét követeli. És gondolj arra is, mennyi mindent írtak, gondoltak előtted, a gondolatoknak

micsoda óceánjai pihennek a múltban, s miféle zuhanással árad minden új korban az emberi gondolatok bősége a jelenségek és tünemények összegéből. Erre gondolj, s elszégyelled magad. Agyad műveltsége véges és gyermekes. De jellemed és szíved műveltsége lehet teljes és emberhez méltó, akkor is, ha szellemi ismereteid korlátozottak.

A lustaságról

Kétféle lustaság van: vízszintes és függőleges. Van ember, aki csak élete nagy távlatában lusta; a tervekben; abban, hogy elodázza elhatározásait, döntéseit; lustán építi fel élete munkáját, mindent az időbe épít, a nagy messzeségbe. Aztán van a másik, a függőleges lustaság, mikor a pillanat előtt maradunk lusták, mikor nem gondoljuk, mondjuk vagy cselekedjük azt, amit abban a pillanatban lehetne. Nem nyújtjuk ki a kezünket valami után, amit megszerezhetnénk, különösebb fáradság nélkül, s később talán csak nagy áldozatokkal tudunk megszerezni, nem megyünk a telefonhoz, nem írjuk meg azt a levelet, vagy nem jegyezzük fel azt a gondolatot, rögtön, akkor, abban a pillanatban. Ez az utóbbi fajta lustaság a veszedelmesebb. Ilyen elmulasztott, lustán elhanyagolt pillanatokon múlik az élet.

A parancsoló feladatokról

Egy napon megszólal egy hang. Éppen foglalkozol valamivel, vagy foglalkoztat valami: feladatkör, melyről azt hiszed, hogy elsőrendűen fontos és csak reád tartozik, csak a te dolgod. Már fölkészültél e feladatra, buzgón végzed munkád. S egyszerre megszólal a hang és ezt mondja: „Más a dolgod.” S megvillan egy feladat lehetősége, melyre soha nem gondoltál ezelőtt. S tudod, ez a feladat nem lesz egészen veszélytelen számodra. eltérít munkád addigi irányától, rendkívüli erőfeszítéseket követel majd, félreértések, viták, veszélyek sorozatát idézi fel. S mégis, mindent most hagynod kell. Gyakorlati érdekeidet súlyosan veszélyezteti az új feladat. S mégis, mindent félre kell tenned, vállalnod kell ezt a veszélyt, ezt az erőfeszítést, ezt az áldozatot, az új munkakört, ezt a sugallott és érthetetlen új feladatot. A hang parancsszavát nem lehet félreérteni.

Aki ilyenkor jól hall és engedelmeskedik, talán elbukik a feladat által felidézett világi veszélyek között, de megmenti lelkét. Aki süket, kényelmes, vagy gyáva, ké-

nyelmesen sétál odább az életben, de lelke sebzett, kielégületlen és nyugtalan marad.
Válassz, barátom.

Az okosságról és a bölcsességről

Az okos emberek mindig fárasztottak, kimerítettek. Társaságukban úgy éreztem magam, mint valamilyen rosszhiszemű vizsgán. Örökké figyelnem kellett, mert ők is figyeltek engem, összehúzott szempillák alól, mint a vadász a vadat, vajon helyesen felelek-e okos megjegyzéseikre, elég okos vagyok-e ahhoz, hogy ők, az okosak, szóba álljanak velem? Nem, az okosak mindig fárasztottak. S nem is tudtam meg tőlük soha, semmi lényegeset. Többnyire csak azt magyarázták meg, miért nem jó valami: az élet, egy ember műve, a tavasz vagy az ősz? De azt, hogy az élet jó is, a halál természetes, az ember nem egészen reménytelen, nem mondták soha; mert okosak voltak.

Az okosság nem bölcsesség. Az okosság készség, idegrendszerbeli és értelmi fürgeség. A bölcsesség az igazság, a megnyugvás, az elnézés, a tárgyilagosság és a beleegyezés. Az okos emberek soha nem bölcsek, túl izgatottak ehhez, mintegy állandóan megrészegednek okosságuktól; de a bölcsek mindig okosak is, s ugyanakkor többek ezeknél, mert nem akarnak bizonyítani semmit. Az okosak társaságát kerüld,

mert felizgatnak és végül megsértenek. A bölcsek társaságát keresd. Az okosakkal lehet beszélni. A bölcsekkel lehet hallgatni.

Az edzésről és rendtartásról

A szellemi alkotó munkásnak pontosan olyan edzési módszerekre, tréningre, egészségügyi és gyakorló rendtartásra van szüksége, mint a bajvívónak, vagy a műlovarnak, vagy az erőművésznek. Lompos, aljas, tisztátalan életmódból nem lehet másodpercekre kirándulni a legmagasabb rendű emberi erőfeszítés, az alkotó szellemi munka porondjára.

Az életmód, az egyszerű és mindennapos magatartás az életben, a táplálkozás, a környezet, a napirend, mindez megszabja egy vers vagy egy tanulmány minőségét is.

Nem beszélgethetsz délután öttől fél hatig Istennel, ha éjjel és napközben úgy éltél, mint egy disznó. A mohó, kapzsi vagy aljas életmód hulladékot dob munkád tengerszemébe is. Állandó gyakorlat kell a gondolkozáshoz; s az alkotáshoz még valami más is.

A készenlétről

S mert halandók vagyunk – az emberi élet legnagyobb ajándéka, hogy ezt a tényt mindennap egyszerűbbnek látjuk és tökéletesebben megértjük –, úgy kell rendezni köznapi életünket, mint aki készenlétben él. Mint Seneca, mikor Néro uralkodik az Urbsban*; mint a hölgyek és urak a Conciérgerie* pincéiben; mint minden ember, aki a forradalomban él. Mert az élet forradalom. Néha különösen az; például a korszakban, melyet most élünk, s mikor a tömegek ragadták magukhoz a vezetést.

Ezért *í jour** kell élnünk. Mindennap válaszolni a világnak, levélben, érzéssel vagy gondolattal. A kételyt, mely köznapijainkon felmerül, rögtön szemügyre venni; a kérdést, ha lehet, minden erőnkkel megválaszolni; feladatunknak esedékes szakaszát

---

* A Város, azaz Róma.

* Párizsi börtön, a francia forradalom idején innen vitték az elítélteket a vérpadra.

* naprakész (fr.)

megmunkálni és bevégezni. A természet is *à jour* él; mindennap, mindent feldolgoz, elintéz, befejez és helyére tesz.

A hivatalról és a hivatalnokról

Nincs korszak a fejlettebb, társadalomban élő emberiség életében, melynek kiválóbb költői és gondolkozói ne szidnák a hivatalt és a hivatalnokot. Csak a nomád ember és a horda nem ismerte ezt a panaszt. A társadalomba összeverődött embercsoportok nem nélkülözhetik ezt a szükséges rosszat, a hivatalt: Cicero éppen úgy szidja, mint Shakespeare vagy Montesquieu, s egyik korszak sem tud meglenni nélküle. Mert kezdetben van egy tér, az agora, ahol az emberek nomád életükből összeverődnek, hogy megbeszéljék a közös emberi feladatokat; a tér körül felépül a város, a polis; a város körül, kóros és természetes sarjadzással, felépül az állam. Ez a folyamat ismétlődik évezredekén át, egyhangú ütemmel. A hivatalnok a társadalom következménye, a hivatal a város életműködésének feltétele. Még senki nem talált fel helyette mást vagy jobbat.

S mindig rossz volt és mindig packázott a hivatal; gondolj erre, mikor sorba állsz egy pénztár előtt, hogy udvarias és alázatos várakozás után adót fizethess, vagy megmentsél valamit, ami jog és törvény szerint máskülönben is a tiéd. A hivatalnak

nem az a célja, hogy „jó” legyen. Célja nem emberi, hanem állami. A legjobb hivatalnok és a legtökéletesebb hivatal az, amely s aki nem zavarja túlságosan az életet. Amely s aki nem cselekszik túlságosan. Ha megalkudnak egymással, az élet és a hivatal, mintegy ötven százalékos egyezséget kötnek és nem bántják túlságosan egymást: ez a legtöbb. De erre csak nagyon fejlett, túlrett, többnyire már elviruló társadalmak és hivatalok képesek.

A reszelt almáról

Bölcsen cselekszel, ha minden reggel, ébredés után és étkezés előtt, éhomra megeszel egy-két reszelt almát. Az alma titokzatos gyümölcs. Nem véletlen, hogy az emberiség öntudatában a legrégebb jelképek egyike. Az almafa volt a „tudás fája”, az alma volt a bibliai tiltott gyümölcs. Nos, ennek a tiltott gyümölcsnek személyes köze van az emberhez. Talán szerepet játszott, mikor az embert elűzték a Paradicsomból; ezt nem tudjuk biztosan. De úgy észleltem, hogy a nyers, reszelt alma a mindennapos élethigiénia egyik biztos kelléke. Üdít, megnyugtatja a gyomrot, szabályozóan hat a belekre. Különösen, ha az almát reszelés előtt tiszta kezekkel, gondosan megmosod, s aztán megöntözöd citromlével. A hosszú életet nem biztosítja ez a szelíd tápszer, de gyomrod és beleid hálásan fogadják ezt a tiszta, gyógyerejű mindennapos ajándékot. S az ember nemcsak szívével és elméjével ember, hanem gyomrával és beleivel is.

Az igazi butaságról

Mert a butaság is többféle. Vannak értelmes emberek, kiknek lelkében az értelem pislákoló fénye kialudt, mert szerencsétlen életkörülmények között születtek és nevelkedtek. Vannak emberek, akik buták, mert nem tudnak uralkodni testük fölött, elbutítja őket a szenvedély, lelkük lángját megfojtja az érzékek gögje. Vannak buta emberek, akik egyszerűen környezetük áldozatai. Ezeket sajnálni kell. De az igazi butaság meglehetősen ritka, s annál veszélyesebb és reménytelenebb. Az ember természettől értelmes lény. Az igaz, a sötét, a reménytelen butaságot olyan érdeklődéssel kell szemlélni, mint valamilyen ősi és félelmes természeti tüneményt, mint a kétfejű bornyút, mint a természet egy torz, érthetetlen ötletét, melynek – szó szerint – semmiféle értelme nincsen. Az igazi butaság feloldhatatlan. Mi hiányzik az ilyen ember lelkében és testében? A Szentlélek vagy bizonyos nedvek, mirigytermékek? A jód? A nemi hormon? Nem tudjuk pontosan. De amit tudnunk kell, hogy az igazi butákat minden módon tanácsos kerülni, feltűnés nélkül védekezni kell ellenük. Ne akard meggyőzni az ilyeneket, mert nem jóindulatúak. A kedves, szegény hülyék

jóindulatúak; a buta ember rosszindulatú. A hülyék Isten szegény gyermekei; a buták a pokol szövetségesei. A végzet őket, el kell viselni.

A szomorúságról

Ne hesseged el a szomorúságot. Oktalanul jön; talán öregszel ilyen pillanatokban, talán megértettél valamit, elbúcsúzol a szomorúság negyedórájában valamitől. S mégis, a szomorúság megszépíti az életet. Nem szükséges, hogy mesterséges világfájdalommal mászkálj a földi tereken, lehorgasztott fővel, az élet és minden tünemény reménytelen mulandóságán elmélkedve, a tűnő örömök fantomjai után koslatva. Először is, az örömök, melyek eltűnnek, talán nem is voltak igazi örömök. Emlékezzél csak... Aztán: a szomorúság egy váratlan pillanatban leborítja csodálatos, ezüstszürke ködével szemed előtt a világot, s minden nemesebb lesz, a tárgyak is, emlékeid is. A szomorúság nagy erő. Messzebről látsz mindent, mintha vándorlás közben csúcsra értél volna. A dolgok sejtelmesebbek, egyszerűbbek és igazabbak lesznek ebben a nemes ködben és gyöngyszín derengésben. Egyszerre emberebbnek érzed magad. Mintha zenét hallanál, dallam nélkül. A világ szomorú is. S milyen aljas, milyen triviális, milyen büfögő és kibírhatatlan lenne egy teljesen elégedett világ, milyen szomorú lenne a világ szomorúság nélkül!

Az egészségről és az igazságról

Amikor a betegség környékez, igen nagy erővel és akarattal egy ideig még úr maradhatsz a nyavalya fölött. Az elején. Mikor még csak lopakodik körülötted a végzet. Méregeti erőidet, mint a küzdő az ellenfelet. Ha ilyenkor nagyon odafigyelsz, nagyon erős vagy, igaz rendet tartsz lelkedben, dolgaidban – az egészség: igazság –, talán te maradsz a párharc kezdeti idejében az erősebb. Egészségesnek maradni annyi, mint tisztességesnek és igazságosnak maradni.

A nőkről és a madarokról

A nők olyan ösztönnel találják meg a maguk szerelmi táplálékát a földön, mint a madarak a magvakat vagy halakat. Keringenek a végtelen térben, ösztönük vezeti őket tavak, folyók, tengerek és rónaságok fölött, s aztán, bonyolult cikázás és kóválygás után, egyszerre lecsapnak. Ösztönük, szemmértékük ilyenkor csodálatosan nyilatkozik meg. Nagyon ritkán tévednek, s csak néha esik meg, hogy az áldozat erősebb vagy ügyesebb, s kisiklik csőrükből, mint az ebihal a sirály csőréből. Ilyenkor vijjognak egyet, mint a sirály; s odább szállanak, keringve, körözve, fáradhatatlanul, éberen.

Jézusról és az egyedüllétről

Minden ember, akit Isten szerepre jelöl ki, magányos. Jézus leszólt a keresztről anyjának, mint aki elutasít minden emberi együttérzést. A Szentírás legfélelmezbet szava ez. És Jézus mondotta, hogy aki őt követi, elhagyja családját, elhagy mindenkit. A szerepre kijelölt ember soha nem követel kevesebbet önmagától és követőitől. Nem lehet megváltani a világot, s közben legjobb férjnek, fiúnak és atyának maradni, négy gyerekekkel, hitvessel, kanárrival és öregségi járulékkal. A szerep mindig teljes magányt, kietlen egyedüllétet, könyörtelen, csaknem embertelen magatartást követel. Minden ember, aki vállalja az emberek ügyét, kénytelen vállalni ezt a magányt és embertelenséget is. Aki ezt nem vállalja, kóklér; még akkor is az, ha megfeszítik.

A válságos tízpercekről

Minden életkornak, minden életszakasznak, igen, minden napnak vannak válságos tízpercei, mikor mindaz, amit addig tűrhetően elviseltél: munkád, környezeted, hiányérzeteid, vágyaid, természeted – egyszerre, átmenet nélkül elviselhetetlennek tetszik. Ez a válság erős, mint egy robbanás. Munkád fölé hajolsz, s egyszerre érzed az eddig elvégzett feladat tökéletlenségét, a reád várakozó feladatok méreteinek és igényeinek tűrhetetlen reménytelenségét. Életed fölé hajolsz, s mint a vízbe fúló, látod mindazt, összesűrítve, egyetlen pillanat örvényében, amihez gyáva, lusta, hazug vagy önző voltál, s ami most áradással és fulladással fenyeget.

Ez a válság, ezek a tízpercek, ezek az élet- és munkaveszélyes pillanatok a múltó idővel mind hevesebben térnek vissza. Megesik, hogy naponta. Ilyenkor tudjad, a válságok időhöz kötözöttek; figyeld szíved és órád mutatóját. Mint akit roham kínozt, s tudja: a rohamoknak ütemük és kimért idejük van. Hagyj föl rövid időre munkáddal, lazíts napjaid rendjén, iparkodj hanyag és alázatos lenni. A tízperc elmúlik. A munka és az élet, amíg közük van egymáshoz, megmaradnak.

Az áramtolvajokról

Ismerek embereket, kiknek műveltségét csodálom, észjárásuk meglep, s a velük való együttlét mégis rejtélyesen kimerít. S ismerek másféle embereket, kik talán nem is különösebben okosak vagy műveltek, nem mondanak soha semmi meglepőt vagy eredetit, s találkozás után mégis úgy válok el tőlük, mint aki kapott valamit.

Úgy látszik, egy ember nemcsak a műveltsége, szelleme, hanem egyfajta áram is, mely változó erővel s bőséggel sugárzik az egyéniségből. Vannak áramszegény emberek, akik mindegyre elvonják környezetükből az erőket. Olyanok ezek, mint az áramtolvajok, akik egy dróthuzal segítségével a szomszéd lakás vezetékéből lopják át a maguk szobájába vagy üzemük számára az áramot, melytől lakásuk fényesebb, üzemük iparképesebb lesz. Az ilyen emberek kifárasztanak. Mindvégig ők beszéltek, s végül te, a hallgató társ, szegényen és kimerülten válsz el tőlük. Ezeket kerülni kell.

A balesetekről

Balesetekről pedig, amelyek nincsenek – mint a boszorkányokról –, szó ne essék többé. Nem hiszek a balesetekben. Csak figyelmetlenség van. Elüt a villamos, ellopják útközben poggyászatot, megszarol egy ripők és meghurcolja neved, étellel, itallal megrontod gyomrod – és aztán? Miért nem vigyáztál jobban? A világ veszélyes, a baleset lehetősége lappang az élet minden helyzetében és cselekedetében, ez a veszély és esély egyértelmű az emberi léttel. Igen, talán ez az esély ad mélyebb tartást és feszültséget az embernek. Gondold csak el, milyen is lenne egy emberélet és a világ a baleset esélye nélkül? Milyen pókhendien magabiztos lenne, milyen szemérmetlenül gögös és fennhéjázó! Nem, a baleset lehetősége ott lappang minden pillanatodban, a tárgyak, a helyzetek, az emberek, a vegyi anyagok, a statikus és fizikai képletek: mindez ellened is van. Tehát vigyázz. Ne aggályosan vigyázz, hanem emberi rangodhoz illően, komolyan és tárgyilagosan, nagyon figyelmesen. S mindig tudjad, hogy nem a világ ármánya tört önkényesen ellened, mikor a baleset bekövetke-

zik, hanem te voltál gyöngé, lusta és kicsinyes. Nincs „villamosbaleset”. Csak te vagy, s a villamos és a világrend.

A fecsegőkről

A fecsegés kényszere a legtöbb ember számára egyértelmű az élet törvényével; fecsegnek, amíg élnek; addig fecsegnek, amíg élnek; nem gondolkoznak, hanem fecsegnek, tehát úgy érzik, vannak. De a valóságban nincsenek, abban az értelemben, mint ahogy van az, aki gondolkozik; csak fecsegnek; s aki fecseg, nem gondolkozik. Gondolkozó ember, amikor csak lehet, hallgat; s mikor már nem lehet hallgatnia többé, akkor beszél, vagy ír. De ezt csak végső szükségben cselekszi. Nem, a fecsegő számára a szapora beszéd, mellyel világgá kelepeli mindazt a zagyva értesülést, lúgos vágyat, otromba megfigyelést, felületes észlelést, melyet érzékelő szervei közvetítenek tudata számára, életszükséglet. Talán megrepedne, ha nem fecsegne. A világ anyagát nem emészti meg; rögtön kiköpi és kihányja, azon nyersen, ahogyan befogadta. Nincs az a parancs, fenyegetés, mely lakatot tud tenni nyelvére. Ő fecsegi tele a világot, mely aztán elviselhetetlen lesz: a fogalmak eltűnnek, mikor a fecsegő megszólal, s a világ megtelik szavakkal.

A hallgatásról és a hallgatókról

De hallgatni sincs mindig jogod; különösen, ha a fecsegő megszólal, előbb-utóbb felelned kell. Természetesen mi sem lenne vonzóbb, sem kényelmesebb, mint mindig és minden alkalommal hallgatni az emberek között, s csak műveden át szólni a világhoz – műveden át, ami lehet egy könyv vagy egy pár tisztességesen varrott cipő, vagy éppen csak a türelmes és kiegyensúlyozott létezés ténye. Ez lenne a legszebb; de az élet nem adja ilyen olcsón a megoldást. Hallgatnod kell, de nem úgy, mint aki kényelemből vagy gögből, megvetésből hallgat; ehhez nincs jogod, mert ember vagy, s embertársaidnak joguk van kérdéseikre tőled is választ kérni. Nem, úgy kell hallgatnod, mint aki őriz valamit. S csakugyan, aki felelősséggel hallgat, mindig megőríz valamit: egy titkot, egy rangot, az emberi műveltség öntudatát. De néha beszélned is kell, le kell dobnod a hallgatás sötét palástját, meztelen testtel kell a porondra lépned, kezekben az emberi párharc méltányos fegyverével, az igazsággal. Ha az igazságot tagadja valaki, nincs jogod hallgatni.

A nagy erdőkről és a fenyőkről

Az erdőkben van valami megrendítő, különösen a fenyőerdőkben. Nemcsak sötét és következetes hallgatásuk rendít meg, mély árnyaik, templomi fenségük és áhítatos magatartásuk. Megrendítő az élet akarata, mellyel egy nagy erdő kifejezi a világerőket. Gondoljuk csak el, miféle erők és szándékok építették az ötvenméteres fenyők százazreit! Mit pazarolt el a természet magvakban, porzóokban, bibékben, kísérletekben, napsütésben, esőben, széljárásban, míg egy ilyen erdő felépült! S milyen céltudatos és néma ez a létezés, mely semmi egyebet nem akar, csak lenni, csak felnőni és évszázadokon át megmaradni, teljesen kifejezve önmagát, lélegezve, feelve a világnak – s ugyanakkor nem tör senki és semmi ellen, otthont és életet ad élőlények milliárdjainak. Milyen nagy és bölcs közösség ez az ötvenezer holdas fenyőerdő. Mint az ősapák, úgy őrködnek az élet fölött a fenyők. Egyszerre felelnek hatalmas törzsükkel a földnek és az égnek. Amikor csak teheted, menj az erdőbe.

Arról, hogy a természet fenséges is, unalmas is

De mikor a nagy erdőkbe mégy, vagy a pusztaságokra, vagy a tengeren utazol, s lelked eltelik a fenség és a végtelenség érzéseivel, ne csald magad: tudjad, hogy szíved mélyén téged csak az ember érdekel, semmi más. Egy népes kávéház is van olyan érdekes, mint az Atlanti-óceán vagy a Szahara, vagy a Kárpátok fenyőerdői. Igen, egyetlen ember, mikor megmutatja lényét és elárulja titkát, érdekesebb, mint a Mont Blanc. Csodáld a természet végtelenségét, iparkodj összhangban élni jellemeddel és a természet erőivel, de ne szégyelld és ne is tagadd, hogy a legfenségebb természeti színjáték is meglepő gyorsan elveszti számodra igazi érdekességét és vonzerejét, ha nincs közvetlen köze általad ismert emberek sorsához. A vadregényes táj rövid időn belül értelmetlen és unalmas lesz, ha nem lép fel a természet végtelen színpadán az ember, szemléleted, érdeklődésed egyetlen igaz, soha nem megunható tárgya. A te dolgozod, élményed, szereped, sorsod e földön az ember, nem a Mont Blanc. A világ csak szín és díszlet, melyet mellékesen figyelsz; szíved és értelmed remegve csak e gyanús hős monológiáját lesi. Minden más előbb-utóbb unalmas.

A zenéről

Tolsztojnak igaza volt, a zene a legnagyobb kerítő, a legveszedelmesebb csábító. Az értelem szűkölni kezd, mikor zenét hall. A zene értelemellenes. Nem megérteni akar, mint az értelem, hanem szétáradni, feldúlni, lefegyverezni, elcsábítani, megérinti bennünk a titkosat és fájdalmasat, feltárja azt, amit oly gondosan rejtettünk magunk elől, minden eszközzel fegyelmeztünk – olyan, mint a tavaszi vadvíz, feldúlja az értelem által aggályosan parcellázott, megművelt és megmunkált, szabályozott és fegyelmezett területeket. Ahová a zene kiárad, ott az értelem törvényei nem érvényesek többé. A gyönyörűségben, melyet a zene ad, a halálvágy kéjes megsemmisülésének beteg érzései hullámoznak. A zene támadás. Az ember, aki életét a megismerésre, a fegyelemre és a valóságra tette föl, védekezzen a zene ellen, fogja be fülét. Zene nélkül sokkal szegényebb az élet. De emberibb, keményebb, szomorúbb és értelmesebb.

A szerencséről

Hérodotosz, aki oly elragadóan pletykál görögökről, perzsákról, médekről, lídiaiakról, az ókor népeinek és vezető személyeinek sorsáról, azt tanácsolja, hogy nem árt önkényesen és mesterségesen ellenszegülni a szerencsének, mely felénk villogtatja csillagát. Minden ókori nép, a perzsák, babilóniaiak, a föníciai népek, minden régi vallás óva inti a szerencsés embereket ennen csillaguktól. Az istenek kedve, a sors nem tűri el a tartós szerencsét: így tapasztalta Hérodotosz vándorútjain, így tanítja minden régi mondás, vallás, babona. Házaad nem a tiéd, aranyad, asszonyod, gyermeked, egészséged, dicsőséged, mindez annyira a tiéd csak, mint kockajáték közben a szerencse esélye. Minden csak egy pillanatra tiéd: aztán fordul a kocka. Így akarják az istenek.

Ezért semmi nem olyan megható, mint Polükratész története, a gyűrűvel, a hallal és a halással. Az ember érzi sorsát, s szeretne áldozatokkal menekülni e sors elől. De az áldozat sem segít: az istenek könyörtelenek. Kegyetlenül reád mosolyog a sze-

rencse, s ha remegve elfordulsz előle, utánad siet, hogy aztán megalázzon és kiraboljon a sors.

Mi hát a tiéd, mi az, amit nem vehetnek el tőled az istenek? Csak a munka. Az a munka, mely nem vár jutalmat, sem babért, sem utókort. Csak éppen megtörténik veled, ha nem térsz ki előle, s nem törődsz sorsával sem. Csak a fáradtság tiéd, a ve-rejték, az áldozat. Minden más illanóbb, mint a hajnali köd, törekenyebb, mint a lepke szárnya.

Az útitársakról

Vasúton vagy hajófedélzeten az emberek úgy érzik, kiléptek életük megszokott törvényei közül, fecsegni kezdenek, közlékenyebbek és bizalmasabbak, a csodát várják, bátorítóan és reménykedően pislognak útitársaikra. Vigyázz, hogy ne sértsd meg őket. Közeledésükre – mikor bárgyún és esetlenül, de mindenestül mégis megható emberi reménykedéssel hozzád is fordulnak kérdéseikkel, mint például: „Mit tetszik gondolni, lesz hordár éjfélkor Váradon?” – felelj mosollyal és kevés szóval. Ne utasítsd el őket, mert ebben a lelkiállapotban, mikor a vonat vagy a hajó repíti őket a vélt csoda felé – minden változás: csodavárás –, felette érzékenyek. Mosolyogj, bólints, aztán fordulj könyved vagy a táj felé. Ne éreztess velük, hogy nincs csoda. Igaz, ne is hitegesd őket a csodával. Annyit mondjál csak, hogy talán akad hordár, éjfélkor, Váradon. Egy szóval sem többet.

Az érzékiségről

Legtöbb ember a nemi párbajban kap halálos sebet. Hiúsága nem bírja a szeretet elviselését, sem a szeretetlenséget; a magánytól éppen úgy szenved, mint az együttéléstől; disznóólakba menekül, vagy sértődött, bosszúvágyaktól fűtött magányos szerepekbe.

Érzékeink felett csak úgy maradhatunk hatalmasok, ha idejében szerénységet tanulunk. Nincsenek tartós „érzéki megoldások”; talán még a barátság sem tartós; semmi nem tartós, ami emberi. Az emberi élet síkján nincsenek érzelmi „ötéves tervek”; csak helyzetek vannak, melyek mindig tökéletlenek. A „nagy érzések” sértődnek meg leghevesebben, s mindig idő előtt. Érzékeink időleges lázadását el kell viselni, mint az élet nagy megpróbáltatásainak egyikét. Bele kell törődni, hogy nincs megoldás, csak türelem van. S ha valaki olyan erős, hogy átalakítja ez indulatokat nemesebb szándékká, a munka tégléjében megolvasztja az indulatokat, az alázat lombikjában lepárolja ez erőkből a hiúságot: bölcsen cselekszik. De ez a legnehezebb feladat az életben.

Arról, hogy várnak valahol, de ez nem fontos

Valahol várnak, s már múlik az idő, délelőtt vagy délután, s te még nem készültél el munkáddal. Sietni szeretnél? Kapkodsz, mellékesen figyelsz oda életed egyetlen értelmére, munkádra, mert várnak valahol? Hadd várjanak. Senki és semmi nem fontos, csak munkád. Az idő sem fontos – ne tórd, hogy az idő munkádban zavarjon.

Nem fontos a nap szaka, aminthogy nem fontos az sem, ki vár és milyen cézzattal várnak valahol? S nem fontos az sem, hogy egészséged érdekében tehetnél valamit, ha idő előtt elhagyod munkaszobádat, sétálhatnál a jó időben, vagy felkereshetnél a hasznos és üdvös fürdők egyikét, ahol felüdül tested. S nem fontos szerelmesed sem, a hatalmas vagy befolyásos ember, kinek barátságát elmulasztod, ha megvárakoztatod. Semmi és senki nem fontos, mert úgyis meghalsz, s addig el kell végezned munkádat. Csak erre figyelj; ne az óramutatóra, sem a naptárra.

A jóra való fűrgeségről

Mert nemcsak a jóra való restség van. Másik vétek a jóra való fűrgeség, az a hebrencs túlbuzgalom, mellyel egyes emberek minduntalan felugranak helyükről, vagy munkájuk mellől, vagy életviszonyaik közül, hogy valami jót tegyenek – kutyafuttában letörölnek egy könnyet, telefonon elintéznék egy halálesetet vagy házassági válságot, kézszorítással, elmenőben kifejezik részvétüket egy gyermek halála miatt a gyászoló szülőnek, s általában beavatkoznak, de csak úgy fűrgén és mellékesen, a mások nyavalyájába. A rákbetegnek azt mondják, hogy egyen sok görögdinnyét, s annak, aki tönkrement, tanácsolják, okvetlen nézze meg Chaplin legújabb mozgóképét. A jóság-
nak és a részvétnek ezek a mozgó-árusai silány és nem egészen veszélytelen áruval kereskednek. Krumplicukrot adnak a szenvedőnek. Ne fogadd el jóságukat, köpd ki az olcsó krumplicukrot, mellyel megkínálnak.

100

Az igényről

És neveld lelked kérlelhetetlen igényérzetre. Ez a legfontosabb. A tömegek világa csak mohó, de nem igényes. Te maradj mértéktartó és igényes. A világ egyre jobban hasonlít egyfajta Woolworths-áruházra, ahol egy hatosért megkapni mindent, silány kivitelben, ami az élvező hajlamú tömegek napi vágyait gyorsan, olcsón és krajcáros minőségben kielégítheti. Ennek a tömegkielégülésnek veszélyei már mutatkoznak, az élet és a szellem minden területén. Egy kultúra nemcsak akkor pusztul el, ha Athén és Róma finom terein megjelennek csatabárddal a barbárok, hanem elpusztul akkor is, ha ugyanezek a barbárok megjelennek egy kultúra közterein és igény nélkül nagy keresletet, kínálatot és árucserét bonyolítanak le. Te válogass. Ne finnyásan és orrfintorgatva válogass, hanem szigorúan és könyörtelenül. Nem lehetsz elég igényes erkölcsiekben, szellemiekben. Nem mondhatod elég következetesen: ez nemes, ez talmi, ez érték, ez vacak. Ez a dolgod, ha ember vagy, s meg akarsz tartani ezt a rangot.

101

A fejfájásról

Ha a fejfőrcs több napon át, makacson visszatér, keressünk fel egy megbízható szemorvost, kérjük meg, végezze el rajtunk a szükséges vizsgálatokat; s csak aztán menjünk a belgyógyászhoz.

A közönséges, hétköznapi fejfájásokat leggyakrabban a nikotin okozza; aztán az időjárás, az atmoszferikus nyomás, a frontátvonulások napok hőmérséklet-változásai; ritkábban valamilyen étrendi hiba; még ritkábban a vérkeringési zavarok. De okozhatja idegesség, gyávaság, feladatoktól vagy helyzetektől való félelem is. Heveny érgőrcs ellen a következőket ajánlhatom: igyunk egy csésze forró, erős feketét, sőtétítsük el a szobát, feküdjünk az ágyba, nyeljük egy vagy két algocratine-t, sajgó koponyánkat melegítsük a forró villamospárnával, s feküdjünk nyugodtan egy-két óra hosszat. Ez a módszer csalhatatlan, s az egyszerű érgőrcsöt, a migrént, föltétlenül gyógyítja. Minden másfajta fejfőrcs esetében forduljunk azonnal szemorvoshoz és belgyógyászhoz.

A nagy fájdalomról és a magatartásról

Ha nagy csapás, lelki fájdalom ér, mindenekelőtt gondolj arra, hogy ez természetes, mert ember vagy. Mit is képzelél? Ember vagy, tehát kedveseid meghalnak, barátaid elhagynak, s minden, amit gyűjtöttél és szerettél, elrepül, mint a por a szélviharban. Ez nem csodálatos, hanem a természet rendje szerint való, ez az egyszerű és természetes. Inkább az a csodálnivaló, hogy nem érnek mindennap nagy csapások. Ember vagy, tehát szenvedned kell; s szenvedésed nem tart örökké, mert ember vagy.

Magatartásod a gyászban és csapások közepette szabjad ez igazsághoz. Soha ne mutass fájdalmat a világnak. Gőgöt és büszkeséget se mutass. Ne tagadd önmagad előtt a fájdalmat, de tudjad, hogy a fájdalom és a csapás mindig bukás is. Az emberek így gondolkoznak: „Meghalt valakije, aki fontos volt számára, akit szeretett; lám, megbukott ő is.” Érezd át a fájdalmat, de szisszenést se hallassál. Egyrészt, mert mikor szisszensz, mikor könnyed csordul, e pillanatokban már csalsz is kissé. Az igazi fájdalom néma; a könny és a kiáltás már megkönnyebbülés. Hát ne csald magad, s ne örvendeztesd a világot. Hallgass. Fegyelmezd arcod, mozdulataid. S ha egyedül ma-

radsz a fájdalommal, szólj így: „Tessék, fájdalom. De akárhogyan fájsz majd, tudom, hogy ez rendben van így: mert ember vagyok.”

A képzelőerőről

A franciák szerint igazi fantáziája annak van csak, aki látni tudja a valóságot. Ez a képesség ritka. Az emberek azt hiszik, a fantázia egyértelmű valamilyen soha nem létezett tünemény megálmodásával. De soha nem létezett tüneményeknek nincs kezük, sem lábuk, olyanok, mint a griffek, s aminek nincs köze a valósághoz, az unalmas és gyermekes. Az igazi képzelőerő a valóságból építi fel az újat, a csodálatost, a meglepőt. Látni a valóságot sokkal meglepőbb és fantáziadúsabb vállalkozás, mint felhőkből építeni a valóság első fuvallatára szétomló álomvárakat. Tanulj meg igazán látni egy épkézláb embert, s meg kell tudnod, hogy meglepőbb és csodálatosabb, mint a mítoszok szárnyas hősei.

Az alkalmazkodásról

Munkánkban, napi életrendünkben, a módban, ahogyan a világ jelenségeire jellemünk, értelmünk, ízlésünk felel, mindebben van egyfajta belső törvény, melyet önkényesen megkerülni büntetlenül nem tudunk. Ne akarj másképpen dolgozni, mint ahogy ezt jellemed, képességeid és a munka természete előírja. Ne akarj másképpen boldog lenni, pihenni, vállalkozni, mint ahogy ezt jellemed és idegeid parancsolják. Alkalmazkodj a törvényhez, mely kérlelhetetlenül megszabja helyed, munkád és az étellel szemben való magatartásod. Mindent sorjában kell végbevenni és elfogadni: az örömet, a bánatot, a hivatást, a feladatot, a bukást és a halált is. Alkalmazkodj magadhoz, életed érthetetlen és kemény törvényéhez, mely pontosan előírja cselekedeteid sorrendjét, értelmét és érzéseid hőfokát is. Ne akarj ügyesebb, értelmesebb, boldogabb, tehetségesebb, boldogtalanabb vagy reménytelenebb lenni, mint amilyen vagy. A törvény lángbetűkkel ég életed épületének homlokzatán. Olvasd ezt a törvényt, mindennap, minden pillanatban.

A dagályról és az álmodozásról

A világgal és az étellel szemben tanúsított magatartásod legyen pátoszmentes, érzélgősség nélkül való. De a munkához, az alkotáshoz kell más is: az álmodozás is kell hozzá, a pátosz és a dagály is kell hozzá, érzelmi túltengés is kell hozzá. Nagy alkotásokat nem lehet csak hideg fejjel, papíron és körzővel kiszámítani; mint ahogy alkotni egyáltalán nem lehet spekulációval, s gyermekeket sem lehet csinálni papíron és ceruzával megfogalmazott tervek szerint. Kell érzés is, szenvedély is, odaadás és áradás is az alkotáshoz. A katolikus nevelés sok fantáziát és érzelmet hagy meg a lélekben, s az ilyen lélek talán nem állja jól a köznapok kemény és kezdetleges próbáit – érzései elragadják –, de fogékony lesz az alkotás problémái iránt. A protestáns nevelés érzelemmentességre nevel, fatalizmusra, s mindennapos használatra talán ez a hasznosabb. Igaz, hogy a fatalizmus öntudata csak kemény életet alkothat; ritkábban és bajosan nagy műveket. Ezért te maradj, hétfőn és kedden, mikor kedveseidet kell temetni, vagy pimasz ellenfeleiddel kell harcolni, kemény és érzelemmentes; s iparkodj álmodozni és ne félj a dagálytól, mikor alkotsz.

Az állatokról

Ne szégyelld te azt, ha szereted az állatokat. Ne röstelld, ha egy kutya közelebb van lelkedhez, mint a legtöbb ember, akit személyesen ismersz. Hazug próféták és otromba, komisz emberek azok, akik megrónak e vonzalom miatt, s ezt mondják: „Az emberektől lopja el az érzéseket, melyeket a kutyára pazarol! Önző, rideg fráter!” – ne törődj velük. Szeresd csak nyugodtan kutyádat, ezt a csillogó szemű, fáradhatatlan barátodat, aki nem kér barátságáért mást és többet, mint valamilyen szerény koncot és egy-egy simogatást. Ne hidd, hogy gyöngédség és önzés készítené az állatokat szeretni. Testvéreink ők, s ugyanabban a műhelyben készültek, mint az ember, s értelmük is van, néha bonyolultabb és finomabb, mint a legtöbb embernek. Mások nevezzék gyöngeségnek az állatszeretetet, gúnyoljanak ezért – te sétálj csak kutyáddal. Jó társaságban maradsz; s Isten tudja ezt.

A remekművekről

Ha csak teheted, élj mindig úgy, hogy az emberi szellem kristályba fagyott remekműveinek egyikét mindennap megszemléld, s ha néhány pillanatra is! Ne múljon el egyetlen napod, hogy nem olvastál néhány sort Seneca, Tolsztoj, Cervantes, Arisztotelész, a Szentírás, Rilke vagy Marcus Aurelius könyveiből. Mindennap hallgass néhány ütem zenét, ha másképp nem lehet, szólaltasd meg a zenedobozon Bach, Beethoven, Gluck vagy Mozart valamely tételét. Ne múljon el nap, hogy nem nézegetted néhány percen át valamilyen jó nyomat tükrében Brueghel, vagy Dürer, vagy Michelangelo valamelyik festményét vagy rajzát. Mindezt oly könnyű megszerezni, s oly könnyű megtalálni a félórát, mely a remekművekhez szükséges! S oly könnyű megtölteni lelked az emberi tökéletesség boldog összhangjával! Gazdag vagy, akármilyen nyomorult is vagy. Az emberi szellem teljessége a tiéd is. Élj vele, mindennap, ahogy lélegzik az ember.

A türelemről

Ez az emberi képesség, melyre legnehezebben tehetünk csak szert, ez a tulajdonság, mely ellen lényünk legtitkosabb ösztönei lázadoznak, mert halandók vagyunk, mert időnk kimért, mert csillagunk lefut: ez a legfájdalmasabb kötelesség, önmagunkkal, sorsunkkal s annak legmélyebb értelmével, munkánkkal szemben. Nincs igazi alkotás végtelen, az ember legtitkosabb alkata fölött úrnak maradni tudó türelem nélkül. Mert az alkotás soha nem bűvészmutatvány, villámgyors kunaszt, sanszép-passzé*, a cilindrből nem tud az alkotó műveket előhúzni. Nemcsak a lángész: türelem – maga a mű is türelem, az organikus fejlődés türelme, a visszatartás és érlelés csodája. Megtanulni a türelmet, életben és munkában, annyi, mint megtanulni a Teremtő titkát. Magold csak ezt a leckét, te nyugtalan és halandó.

---

* szerencsejáték-kifejezés

A válogatásról és a hűségről

Fontold meg, mielőtt kézbe veszel és olvasni kezdesz egy könyvet – legalább úgy fontold meg, mint mikor bizalommal kezdet adsz egy embernek. Mert a könyvnek lelked figyelmét adod egy időre; s nagyon sok ez, mert az élet rövid és lelked csak a tiéd. S ha már elszántad magad s olvasni kezdtél, olvasd lassan, nagyon figyelmesen és türelmesen, mintha méltányos okfejtéssel vitatkoznál. S ha ízlésed, meggyőződésed ellen szól is egy könyv vagy unalmas, bonyolult előadásmódja: olvasd végig a könyvet. De éppen, mert az élet rövid, s mert a könyv oly sok, mint a vízcsepp a tengerben, válogasd meg gondosan a könyvet, mielőtt felnyitod lapjait. Olvass következetesen és hűségesen, de válogass nagy figyelemmel, mert életed és értelmed egy töredékét a könyvnek ajándékozod, melyet éppen olvasol. Ha már nekiláttál az olvasásnak, maradj hűséges a könyvhöz, akkor is, ha ellened szól, lelked és értelmed ellen. A könyv lehet ellenfél is; végig kell vívni vele a párbajt. De csak méltó ellenfelekkel állj szóba; soha olyanokkal, kiknek – mint egy költő mondotta – párbaj közben vívőleckét is kell adni.

Az értelem hatalmáról

Akármi történik is a világban, ne feledkezz meg az igazságról, hogy az állam és a politikai hatalom nem nélkülözheti soha a bölcselők és az értelem hatalmát. Akkor sem nélkülözheti, ha időlegesen az ösztönök uralkodnak a közösségi életben, vagy a lelépő császárok helyét elfoglalják a pretoriánusok*. Ők sem tehetnek tartósan semmit az értelem hatalma ellen. Gondolj mindig arra, hogyan lett Arisztotelész neveléséből egy tehetséges emberen át világbirodalom? A macedón birodalmat legalább úgy alapította Arisztotelész, mint Nagy Sándor. Soha ne késlekedjél, mikor a politikai és az államhatalommal szemben bizonyítanod kell az értelem hatalmát. Az állam az értelem vezetése nélkül horda csak, s az ilyen állam a politikai hatalom birtokában is rövidesen alkotóelemeire esik szét. Csak az értelem kohéziós ereje tud alakot adni az emberi közösségnek. A filozófust megölheti az állam; de élni és megmaradni nem tud nélküle.

---

* A római császárok testőrei; egy rendszer előjogokat élvező kegyeltjei.

*III**Az életveszélyről*

Életveszélyes helyzetekben arra kell gondolnunk, hogy időnk mindenképpen lejárt, akkor is, ha tíz esztendővel előbb vagy később ér el a végzet keze; mert az élet tartalmát a nagy feszültség, az alkotás pillanatai jelentik, nem pedig a létezés kalendáriumi időszaka. Éltél, amikor minden erőddel kifejezted azt az isteni parancsot, mely életed tartalma volt, teljesítetted, lelkesen és végzetesen, kötelességed. Ez a pillanat volt az élet ideje. Minden más csak előkészülés, várakozás volt. S a természet gazdaságos: azokat, akikre művéhez szüksége van, nem engedi el idő előtt; s ha megtették azt, amire a világ nagy művében szerződtették őket, nem törődik többé velük. Az életveszély tehát egyértelmű azzal, jól éltél-e, bátran és kötelességteljesítően éltél-e? A többi magánügy, mely szíved mélyén még téged sem érdekel igazán.

A fürdőzésről

Amikor csak teheted – de soha nem úgy, hogy munkádtól lopod el az időt és rossz lelkiismerettel, sietve cselekszel! –, menj el a hővizű közfürdők valamelyikébe, hetenként kétszer-háromszor. A fürdőzés nagyon régi emberi szokás, s nemcsak a testet edzi és üdíti, hanem a lelket is. Fürödj lassan, tested törvényei szerint, megfontoltan és ráérően. A gyógyvizek átjárják tested és élénkítik lelked, megnyugtatják munkától és világtól elkínzott idegeid. A gyógyfürdők afféle nedves kolostorok, ahol zavartalanul átadhatod tested és lelked a józan és méltányos pihenésnek. A kénes, vasas vizek a bőr pórusain át hatnak a belső szervekre és idegrendszerünkre; a fürdő légköre, a fátyolos-párás környezet megszabadít a külső világ olcsó képzeteitől. Fürödj tehát rendszeresen és módszerrel, mint a rómaiak.

Ne törődj vele, ha e szokásodat lenézik a spártaiak; gondoldj arra, hogy Spárta egyetlen önálló gondolkozót sem adott a világnak, s végül így is, úgy is elpusztult. Fürödj nyugodt lelkiismerettel. Fürödj módszeresen, váltogasd a forró és langyos, majd hideg medencéket és tusokat, engedd át tested a dögönyözők kezügyességének,

üldögélj hosszan a meleg vízben, tórd el, hogy hidegvizes turbánnal göngyöljék be koponyádat, add át tested és lelked a meleg víz, a langyos csend nyugalmának, gondolkozzál, tanulj vízi türelmet, pihenj. A hurik ölében sem lehet úgy pihenni, mint egy hővizű gyógyfürdő medencéjében. S a forró léggel hevített kamrában ne maradj soha két, három percnél tovább. S adjál a személyzetnek jelentős borralalót. S tudjad, hogy halandó vagy, de addig is tartozol testednek valamivel. Például a gyógyfürdővel, hetenként kétszer; legfőljebb háromszor.

Arról, hogy mit érdemes és mit nem érdemes cselekedni

Tollad nem érdemes felemelni, egy csöpp tintát nem érdemes papírra ejteni, egy negyedórát nem érdemes életedből arra vesztegetni, hogy olyasmit írsz, ami a tömegnek és félművelteknek tetszik, aminek olvastára felkiáltanak: „Ó! Igen! Mi is így gondoltuk!...” – amiért érdemrendet akaszt melledre a hivatalos világ, sok pénzt fizet neked valamilyen irodalmi üzem, s a pénzen szép házat építhetsz, melyet aztán megtömhetsz ritka tárgyakkal és nemes bútorokkal! Mert ami nekik tetszik, a tömegnek, az mindig félreértés részükről, vagy árulás a te részedről. Ami kitüntetés, az aranyfüst, gyermekes játékszer. S a sok pénz, melyet a világnak tetsző munkáért kaphatsz, a szép ház, melyet e pénzen építhetsz, mindez köd csak, a világerők lehelete elfűjja egy napon. Te ne törődj mással, csak a hanggal, melyet az angyal kiált feléd, mikor munkádra biztat.

A vízszintes és a függőleges támadásról

Bizonyosan nem véletlen, hogy a második világháború leghatékonyabb fegyvere a repülőgép volt – az a fegyver, mely függőlegesen támad. Mert az emberiség összes eddigi háborúi vízszintes vonalban következtek be és zajlottak le. Ezt a háborút az a válság előzte meg, melyet „a tömegek vertikális betörésének” neveznek – a tömeg nem vízszintesen hatolt előre egy műveltség területein, hanem a műveltség keretein belül, függőlegesen támadott meg egy életformát. Természetes, hogy ez a támadás, ez a vertikális betörés, mikor háborúvá alakult át, megkereste a jellegének megfelelő, függőlegesen ható fegyvert, a bombát és repülőgépet. A nagy emberi irányváltásokat mindig követi a kellék stílusa és irányváltása is.

A nikotinról

A nikotin az újkori élet egyik legnagyobb ajándéka és legnagyobb csapása: az ördög találta fel, az unalom ellen, s az ember nem tehet semmit ellene, amíg unalom van a földön. Erős érméreg ez, s butít is. Valahányszor sokat cigarettáztam egy napon, hogy dolgozni tudjak, másnap félhülye vagyok és nem tudok dolgozni. Ezenfelül szorongásérzést, izzadást, szívdobogást és más, életveszélyes bonyodalmakat is okozhat életünkben. Nem lehet semmit tenni ellene. A dohányfüst valamilyen jótékony ködfátylat borít a világra; a pillanatok köznapi mámora ez a keserű boldogság és feledkezés – ki olyan erős, hogy lemondjon róla, vagy egy pillanattal elébb mondjon le, mint feltétlenül szükséges? Mert egy napon szükséges... A szív, a látóidegek, a gyomor, a belek, minden fellázad ellene. Akkor elhajtjuk a keserű csutkát, rögtön meghízunk, egészségesek, kövérek és boldogtalanok leszünk.

De addig! Mintha valamilyen gonosz s mégis boldogító őszanya keserű csecset szopnánk naphosszat! S valami játék és méreg is kell az élethez; máskülönben csak egészség és gyakorlat, nem élet.

Arról, amit légitámadás közben tanultam

Légitámadás közben azt tanultam, hogy a félelemérzet, mely a bombák közeli robbanásának lármájára az első negyedórán engem is megejtett, sokkal megalázóbb, emberhez méltatlanabb, semhogy érdemes lenne annak átadni lelkünket és idegeinket. Ezért megtanítottam magam arra – ami egyébként minden szándékunk és gondolatunk egyetlen, igaz értelme –, hogy nem szabad semmitől félni, mert aki fél a veszély pillanatában, hasztalan tanult, olvasott és gondolkozott előbb, az élet békés időszakában, hiába szűrte le tapasztalatokat az emberi élet értékéről és a halál természetességéről. Aki fél, az csal: egész élete során megcsalta önmagát, mert nem készült fel igazán, erős lélekkel a halálra. Ezért arra neveltem magam, hogy soha többé ne féljek semmitől, ami az emberek vagy a természet részéről fenyegethet; csak attól félek még, amit én vétkezhetem magam ellen; lelkiismeretem szavától félek; mert tetteink követnek.

Az emberi közönségességről

A tömeg, mint társadalmi erő, oly mértékben hatalmasodott el az én időmben, hogy nincs barlang, magatartás, szemlélet, ahová még elvonulhatunk előle. Természetesen oktalan és esztelen az, aki megsértődik a tömeg tényétől, s valamilyen finnyás és fanyalgó egyénieskedés nyafogó magatartásába menekül. A tömeg itt van, mint az eső, a szél, a föld. Számolni kell vele. De Arisztotelész ezt mondja: „A nagy tömeg egészen rabszolgalelkületet mutat, s a barmok életmódját követi.” Két és félezer éve hangzott el ez a megállapítás; ma érvényesebb, mint valaha.

Az emberi közönségesség korunkban olyan reménytelen méreteket öltött, hogy nincs többé pedagógiai módszer, mely eredményesen tudna harcolni ellene. A tömeg reflexei már nem emberiek többé abban az értelemben, ahogyan a keresztény műveltség és a klasszikus ókori nevelés értelmében ismertük meg az emberit. Vitatkozni nem lehet velük; mintha iszákosokkal vagy eszelősökkel vitatkoznál, akik csak rögeszméiket dadogják válaszul. Érzelmekre hatni nem lehet; másként éreznek, mint eddig az emberek. A részvét, az együttérzés eltorzult lelkükben; a kapzsiság, a vér-

szomj uralkodnak idegeikben, a korlátlan és mohón habzsoló, szomorú élvezetvágy:
Az emberi közönségességnek nincs határa többé. Egy okkal több, hogy minden em-
berszabású ember makacson és bátran helyén maradjon, gondolkozzék, érezzen, aho-
gyan emberhez illik.

A kielégülésről

Egyetlen elégtétel, igen, egyetlen kielégülés az életben: elvégezni azt a csendes, mellesleges, de szakszerűen megmívelt munkát, amelyre hajlamaid és képességeid kijelöltek, nem menekülni e munka elől a hiú „szerep”-be, beérni azzal a megnyugvással, hogy munkád a lehetőségig pontos volt, s talán használt is az embereknek. Ez a legtöbb, amit az élet adhat.

A füstszűrő szipkákról

A negyvenedik életév után tanácsos füstszűrő szipkákon át szívni a cigaretta füstjét. Ezek az ásványi betéttel megtömött füstszűrő szipkák a nikotinnak és a cigarettapapír égési termékeinek csekély hányadát nyelik csak el, de valamennyire mégis segítenek. Nikotinmérgezésről nem óvnak meg, de a reggeli köhögést, a nyálkás rekedtséget enyhítik. Mindenkinek ajánlom.

Arról, hogy a nőekkel nem kell sokat törődni

Soha nem értettem a férfiakat, akik sóvárogni és sopánkodni tudnak egy nő miatt. Ezt mondják: „Mit csinál most? Mást szeret?” Vagy: „Miért nincs velem?” Vagy: „Meddig lesz az enyém?” Ezek az érzések igazi, tragikus jelentőségükben ismeretlenek számomra, legalábbis most már ismeretlenek nem mondhatom persze, hogy fiatalabb koromban nem estem át ilyen kóros válságokon. De most már nem tudom megérteni, hogy valaki öngyilkosságot követhet el egy nő hűtlensége vagy hidegsége miatt. A nőekkel a pubertás múltával, férfikorom idejében úgy éltem, mint kedves és szükséges társakkal, akik az élet nagy feladataiban időnként szövetkeztek velem is a nagyon nehéz sors, az emberi sors elviselésében. De máskülönben nem vártam tőlük hűséget, sem különös kedvességet, sem áldozatokat. Örültem gyöngédségüknek, testük izgalmas és megnyugtató bódítóerejének, gyors értelmüknek, ösztönös és néha hősiességű indulataiknak, elnéztem szívós és aprólékos ügyességüket, amint – eszelős gyermekeséggel – rögzíteni akarták az emberi érzéseket. De amikor elmentek szobámból vagy életemből, nem gondoltam többé velük. Ilyen a természetem, s azt hiszem, csak ez a

magatartás méltó férfihez; s hálás vagyok sorsomnak, hogy ilyen természettel áldott meg.

A harcmodorról és az arcvonalról

Időkben, mint amilyen a miénk, mikor nemcsak vízszintesen, hanem függőlegesen is történik minden, az ember helyesen cselekszik, ha megtanul a frontkatona óvatosságával élni. Mert az okos, nem kicsinyes, de a mozdulatokat kiszámító, a térrel, helyzettel, veszéllyel törődő, a legkisebb ellenállás irányában cselekvő, az idő előtt nem támadó, de a támadás pillanatában bátor és nyugodt magatartás egyértelmű a bátorsággal. Katonának lenni az ütközetben veszélyes feladat, de nem kevésbé veszélyes polgárnak lenni az élet totális, függőleges támadásainak korszakában. S mi ilyen korszakban élünk. Ezért számítsuk ki mozdulatainkat, nappal és éjjel, minden lehetséges alkalommal, hogy a nagy küzdelemben, mely harcosoknak jelölt ki, ne pazaroljuk feleslegesen erőinket. Éjjel és nappal harcolnunk kell. Munkánk, szórakozásaink, olvasmányaink, az életről alkotott fogalmaink, ismereteink és tapasztalataink, mindez fegyver e küzdelemben. Tehát foglaljuk el helyünket a szerény és veszélyes fedezékben, életünk odújában figyeljük az ellenség minden mozdulatát, s ne pazaroljuk idő

előtt energiáinkat, sem a muníciót. S közben, ha éppen csillagos az ég, s az ellenség alszik, nézzük a csillagokat is.

Bűneinkről és a büntudatról

Meg kell tanulni hallgatni, s talán ez a legnehezebb. Az ember mindig többet beszél egy szóval. Nem lehet eléggé hallgatni. Azért is, mert minden beszéd reménytelen. Már az írott és rögzített szó is milyen reménytelen! Nézz körül a világban: mit használt a sok leírott szó, tanács, meggyőző kísérlet? Semmit sem használt. Mit is remélhetsz attól, ha valakinek elmondasz valamit? Semmit sem remélhetsz. Ezért hallgass, mindig többet és következetesebben hallgass, mint beszélsz, ne akard mesterségesen meggyőzni a többieket, mert ez lehetetlen – az igazságnak csak akkor van valamelyes nevelő ereje, ha te magad fedezed föl –, s ne akard fitogtatni, hogy tudsz valamit. Mégegyszer mondom, hallgass. Békében és háborúban, hallgass. S ha beszéltél, öblítsd ki utána szájad. S amikor helytelenül beszéltél, s büntudat kínozt, ne hessegedj el ezt a büntudatot; nézz szembe vele, keményen; mondd: „Megint beszéltem, s helytelenül, túlságosan, indulatosan vagy hiúan szóltam; ez így történt, már nem segíthetek rajta; de a jövőben keményebb leszek és hallgatni fogok.” Hallgass, mert az Isten is hallgat, s Ő tudja, miért? A legokosabb hallgatni.

Arról, hogy senkire nem lehet számítani

Tudjad, szíved és eszméleted minden erejével tudjad, hogy válságos pillanatokban senkire nem lehet számítani. Nincs rokon, barát, kedves, akit igazán ismersz; a nagy pillanatban mindenki eldobja az álarcot, megmutatja a nyers önzést, s te egyedül maradsz, mikor legnagyobb szükséged lenne arra, hogy melletted álljon valaki, s egy jó szóval, biztató tekintettel segítsen. Többet nem is vársz senkitől; de ezt sem kapod a veszélyben.

Élj nyájasan és türelmesen az emberek között, de ne bízzál senkinek segítségében. Neveld magad magányossá és erőssé. Tudjad, hogy soha, senki nem segít. S ne sopánkodj ezen. Ember vagy, tehát nem várhatsz semmit az emberektől; s ez a természetes.

Az írókról és a világról

Az író ne reméljen a világtól semmit. Minden, amit a világ adhat – pénz, vagyon, elismerés, érdemrend, társadalmi kitüntetés –, visszahat munkájára, lelki egyensúlyára, műve erkölcsi erejére. Az író ne akarjon társadalmi tekintély lenni; pontosan annyit veszít műve erkölcsi súlyából, amilyen mértékben emelkedik a társadalmi megbecsülésben. Az írónak nem lehet semmiféle címe, sem rangja; egyetlen címe, rangja lehet csak, a neve. S egyetlen vagyona a világban, a műve. S ne gyűjtsön pénzt, sem ingó és ingatlan értéktárgyakat; szervezze meg úgy életét, hogy munkájában mentől szabadabb legyen, hogy ne kelljen írnia egyetlen sort sem, amihez nincsen kedve, s csak olyan fizetséget fogadjon el, melyet legjobb hite szerint, megalkuvás, társadalmi vagy divatos szempontokra való tekintet nélkül írott munkája ellenértékének tekintet. S ne törődjön vele, „tetszik-e”, vagy sem, amit ír – s ne törődjön vele, mi lesz munkájával életében és holtá után. Az író maradjon szegény. S ha néha lapáttal szórják utána az aranyat, legyen ereje elfordulni a sikertől. S ha mohó kézzel tűznek mellére ordókat, utasítsa el félkézzel a tolakodókat. Soha ne politizáljon; mindig

ítéljen; s természetesen először és legszigorúbban önmaga felett ítéljen. Máskülönben nincsen joga írónak nevezni magát.

Az emberi anyagról

Az emberi anyag mérges, csak a legnagyobb óvatossággal és elővigyázattal szabad fogyasztani. Az emberi anyag, mely az emberek lelkében él; mely lelkük anyagát alkotja; ez a tapinthatatlan és mégis valóságos anyag, amely azt okozza, hogy nem fák, nem állatok, hanem emberek. Ez az anyag olyan, mint a mérge. Ártalmas anyag ez. Az ember nem veszélytelen teremtmény, hanem veszélyes, mint a cián vagy a légyölő galóca. Az ember csak akkor nem mérgezi meg lelke anyagával embertársát, ha nincs módja erre, ha a kísérlet veszélyes számára vagy nehézkes. De mihelyst módja van reá – érdek, cél és haszon nélkül is –, rögtön elhinti mérget a világban. Az emberi anyag oly mérges, hogy csak a legkisebb adagokban lehet halálos veszély nélkül elviselni. Csak az értelemmel lehet valamennyire közömbösíteni, az értelemmel és a reménytelenség tudatával. Mert az ember reménytelen, nem lehet igazi feladataira nevelni, nem lehet közömbösíteni lelkében az ősi mérget. Az ember a világ veszélye.

A remekműről és a tündérről

Ahhoz, hogy egy emberi alkotás remekbe sikerüljön, s időtlen ragyogással kápráztassa és gyönyörködtesse az embereket, a tehetség, a téma, a kivitel tökéletessége mellett kell valami más is. A remekműben van valamilyen tündéri elem is, mely csodálatos fényével átsugárzik az egészen, oly gyöngéden és megejtően, mint ahogyan az északi fény világít a nyári éjszakában, valószerűtlenül s mégis fényszerűen, mert látni és olvasni is lehet mellette. A remekmű legyen valóságos, pontos, okos, céltudatos, arányos, gondosan megmunkált, hűségesen kivitelezett – s legyen még valami más is. Tündéri is legyen. S minden öntudatosság mellett önfeledt is legyen. Mérnöki szabályok szerint épüljön, de káosz is legyen benne, egy kávéskanálra való az ősködből, mely a csillagképek nyomában porzik, arany szemcsékkal. Tündéri nélkül csak „nagy” vagy „tökéletes” művek vannak. Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes. Csak sugárzik, a „csak álom” is benne van, a csillagok fénye, a tündéri. S a feladatnak ez a része, amikor a művész már nem tud művén segíteni; az utolsó ecsetvonást, a tündérit az Isten végzi el.

Az Istenről

Istent soha nem tudtam elképzelni, valószínűleg, mert nem emberi és földi, hanem isteni. Az ember, mikor elképzei és képen vagy szobor alakjában kifejezi az Istent, mindig valamilyen szakállas ősapát képzel el és fejez ki, egyfajta törzsfőnököt, sok hajjal, peplumban, gyapjas szakállal, mint egy rabbit vagy francia tanfelügyelőt. Így ábrázolták a görögök és rómaiak Zeuszt és Jupitert, így a kereszténység az Atyát. Ez az ábrázolás mindig megzavart, szégyenérzettel töltött el. Az ilyen emberszabású Istent, akinek ondolált szakálla van, s orra is van, melyet időnként nyilván kifúj, nem érezhettem igazi Istennek. Az Atya, Fiú és Szentlélek ábrázolásai közül csak a Szentlélek elképzelése tetszett Istenhez méltónak. Isten alkotta és igazgatja a világot, s ezért bizonyos, hogy a világ hasonlít Reá is – de Isten nem lehet emberi, mert máskülönben borbélyhoz is kellene járnia. Ez az együgyűség mindig felbosszantott. Az én Istenemnek nincs szakálla, sem pepluma. Minden dolgok mögött van, mint Erő és Értelem. Isten számomra a Szándék, mely áthatja a világot. Ez a Szándék tudatos.

Ezért tudok beszélni vele, hamis elképzelések nélkül, ahogyan a parányi értelem beszél a végső, a nagybetűs Értelemmel.

Arról, hogy az emberek kiszámíthatatlanok

Mert az emberek teljességgel kiszámíthatatlanok. Hiába ismersz harminc éve egy embert, nem tudod megjósolni, hogyan viselkedik majd a sikerben vagy a balsorsban. Hasztalan ismered egy ember jellemét, köznapi szokásait, értelmét, szívét, reflexmozdulatait – az ember csodálatos és titokzatos marad, akkor is, ha máskülönben félhülye. A csapásra talán rikoltással és örömkialtással válaszol, a siker néha megtöri, lehangolja. Néha egészen érthetetlen alkalomból dühöngeni kezdenek az emberek; például elviseltek gyászt, megaláztatást, anyagi, testi vagy erkölcsi szerencsétlenséget, de aztán egy pillanatban gyilkolni, vagy hörögni és üvöltözni kezdenek, mert a villamos nem jön idejében, vagy szorít a cipőjük. Kiegyensúlyozott, mértéktartó emberek egészen különösen válaszolnak valamilyen útszéli megjegyzésre: mintha lényük titkos sebét érintetted volna meg. Van, aki nem bírja el a telefon csengését, más kadarkát kér, mielőtt a bitóra vezetik. Az állat, a kő, a növény is szabályosabb, kiszámíthatóbb, a vihar és a földrengés megbízhatóbb, mint egy ember. Az emberek csodálatosak.

Az ütemről és a változásról

Nemcsak az élethelyzeteket tanácsos tudatosan változtatni és másítani, hanem az életrendet is. Néha már egy-egy jelentéktelen utazás, néhány kilométeres helyváltás is kiragad életünk megszokott, időnként gyötrő és elviselhetetlennek tetsző, helybenjáró tehetetlenségéből. Néha elég Esztergomba utazni, s más gondolataink támadnak az életről, tisztábban látjuk feladatainkat. Az utazás megváltoztatja az eszméket, mondják a franciák. A másféle szoba, ahol álomra hajtjuk fejünket, az idegen arcok, a változott konyha, mindez elindít lelkünkben egyfajta megbékélési és felüdülési folyamatot.

Éppen így változtatnunk kell napjaink életütemét is. Nem erőszakosan. Nem hebehurgyán. De tudatosan, ösztönösen, mikor úgy érezzük, megtorpantunk egyfajta életmódban. Aki eddig makacson hajnalban kelt, intézze úgy az alvás és felkelés életütemét, hogy egy időn át délelőtt ébred. Aki korán feküdt, s úgy érzi, élete zsákutcába jutott, feküdjön éjfél után. Aki eddig délelőtt végezte fontosabb munkáját, ha csak teheti, iparkodjék átváltani munkája ritmusát a délutáni időszakra. Aki estére

elfárad, pihenjen napközben és dolgozzék éjszaka. Aki ebéd után szundított, aludjon most egy félórát ebéd előtt. Csak nem megmerevedni az élethelyzetekben, csak nem papucsot húzni és szakállt eresztetni, s mindig ügyelni, hogy a világ teremtő erői állandó készenlétben és várakozásban találjanak! Nem kell sok ehhez. Hallás, szív, figyelem, ösztön és értelem gondos összjátékának művészete ez. S az élet egyik titka.

A tapintatról és a gyöngédségről

Mert van valami, ami több és értékesebb, mint a tudás, az értelem, igen, becsesebb, mint a jóság. Van egyfajta tapintat, ami az emberi teljesítmény felsőfoka. Az a fajta gyöngédség, mely láthatatlan, színtelen és íztelen, s mégis nélkülözhetetlen, mint fertőzéses, járványos vidéken a forralt víz, mely nélkül szomjan pusztul, vagy beteg lesz az ember. Az a tapintat és gyöngédség, mely, mint valamilyen csodálatos zenei hallás, örökké figyelmeztet egy embert, mi sok és mi kevés az emberi dolgokban, mit szabad és mi túlzás, mi fáj a másiknak és mi olyan jó, hogy ellenségünk lesz, ha megajándékozunk vele és nem tudja meghálálni? Ez a tapintat, mely nemcsak a megfelelő szavakat és hangsúlyt ismeri, hanem a hallgatás gyöngédségét is. Vannak ritka emberek, akik tudják ezt. Akik a jóságot, mely mindig önzés is, párolták és nemesítették, s nem okoznak soha fájdalmat barátságukkal vagy rokonszenvükkel, nem terhesek közeledésükkel, nem mondanak soha egy szóval többet, mint amit a másik el tud viselni, s mintha külön, nagyon finom hallószerveik lennének, úgy neszelik, mi az, ami a másiknak fájhat? S mindig tudnak másról beszélni. S oly élesen hallanak

mindent, ami veszélyes az emberek között, mint az elektromos hallgató fülek érzékelik a nagy magasságban, felhők között közeledő, láthatatlan ellenséges gépmadarakat. A tapintat és a gyöngédség emberfölöttien érzékel. Igen, e két képesség emberfölötti.

A vendégeskedésről

Vendégnek lenni a legfinomabb és legfárasztóbb rabságok egyike. Mert hasztalan mondják a háziak: „Nálunk a vendég azt csinál, amit akar! Kel és fekszik, amikor akar! Azt eszi, amit akar! Nem kell törődni a háziakkal!...” – természetesen egyebet sem csinálnak a vendégek és háziak, mint reggeltől estig törődnek egymással, figyelik egymás óhajait és életrendjét, alkalmazkodnak egymáshoz. S a háziak mégis szabadabbak, mert odahaza vannak, egyfajta kialakult rendtartás rémuralmával hatnak a vendégre, aki reggeltől estig kénytelen úgy viselkedni, mintha azt csinálná, amit akar, holott semmi egyebet nem csinál, mint alkalmazkodik a háziakhoz. Különös durvaság, ha egész napra vagy éppen éjszakára is, több napos tartózkodásra hívnak valakit, vidékre. Merénylet ez egy szabad ember ízlése, szokásai, ideje, kedvtelése, munkája és rendtartása ellen. „Te ne hozzál mást, csak hálóinget és egy fogkefét!” – mondják a háziak; s íme, egy vagy két napon át már száműztek életedből, megfosztottak cselekvési, sőt nemritkán gondolkozási szabadságotól is.

Vendégnek lenni rabság. Rendkívül nagy lelki durvaság és önzés vendégségbe hívni valakit. Már egy vacsorameghívás elfogadása is fölötte terhes, unalmas és fárasztó kötelesség. Leghelyesebb vendéglőkben találkozni barátainkkal, este kilenc-kor, s aztán tizenegykor hazamenni, úgy, hogy mindenki fizette a saját számláját. Minden más merénylet és önzés.

A munkatervről és a borzongásról

Természetesen nem árt, ha van bizonyos munkaterved. Csak ne határozd el mesterségesen ezt a tervet. Egy napon a várakozásból, tanulmányokból, hajlamokból, a köznapok rendjéből és a rendkívüli pillanatok sugallatából kialakul ez a munkaterv. Ne engedj soha csábító ötleteknek. Az ötlet megvillan, s bizonyos képességek birtokában csakugyan építhetsz belőle valamit, aminek formája van, ami olyan, mintha igazi alkotás lenne. De ötlet marad, akkor is, ha tökéletesen kivitelezed. Az igazi munka, a személyes és végzetes, más. Meg kell várni, amíg minden beérik és elkövetkezik, hogy csakugyan azt írd, vagy cselekedj, ami a dolgod. Ilyenkor maradj könyörtelen és következetes önmagaddal és munkáddal szemben. De minden szellemi alkotó munkának legfőbb feltétele az a lelki és idegállapot, melyet Goethe *Schauder*-nek* nevezett. Ha nem tölt el ez a borzongás munka közben, csak megfelelőt és szabályosat alkotsz majd. Schauder nélkül nincs alkotás.

---

* borzongás, remegés (ném.)

A szerepről és az alkatrészeiről

Szereped van, mely csak a tiéd; s ez a szerződésed Istennel. De alkatrész is vagy a világ nagy szerkezetében, nem sokkal több, nem is jelentősebb, mint egy csavar vagy huzal, mely e végtelenül bonyolult gépezetben valamilyen mellékes és alárendelt folyamat egyik segédeszköze. Ne feledkezz meg soha szerepedről, mely csak a tiéd és személyes, s ne feledd soha, hogy nem számíatsz sokkal többet az Egészben, mint egy alkatrész, csavar vagy huzal.

A hétköznapról és az ünnepről

Nézz utána, hogy minden napból, a legközönségesebb, sivár hétköznapból is ünnepet csinálj, ha pillanatokra is! Egy jóindulatú szóval. Méltányos cselekedettel. Udvarias mozdulattal. Nem kell sok az emberi ünnephez. Minden napba belecsempészhetsz valamilyen varázsos elemet, megajándékozhatod magad egy könyv igazságának negyedórás élményével, valamilyen homályos fogalom megismerésének kielégülésével, környezeted vigasztalásával vagy felderítésével. Az élet gazdagabb lesz, ünnepebb és emberibb, ha megtöltöd a hétköznapok néhány percét a rendkívülivel, az emberivel, a jóindulatúval és az udvariassal; tehát az ünneppel.

Arról, hogy a műveltséghez sok bátorság kell

Tudnod kell, hogy az emberek nem ok nélkül ragaszkodnak a középszerűhöz, a zavaroshoz és vajákoshoz, az illúziókhoz és a szobatiszta félismeretekhez, tehát a műveletlenséghez. Mert a műveltség annyi, mint az igazságnak – minden dolgok igaz ismeretének – feltárása és elviselése. S az igazat elviselni mindig nagyon nehéz. A műveltséghez, tehát a valóság és igazság megismeréséhez, rendkívüli bátorság kell. Az ember egész szívével, sorsával, lényével ismeri meg az igazságot. Az ember csak életre-halálra lehet művelt. Az emberek mindig készségesebben nyugodnak bele valamilyen kellemetlen igazság elkendőzött magyarázatába, tehát a műveletlenségbe, mint a nyers, egyszerű, tömondatos igazságba, ami a műveltség. Az emberek titokban tudják, hogy minden, ami igaz és emberi, tehát valóságos, vérben, verejtékben és szenvedélyben fogan, de szívesebben pusmogják, lesütött szemmel, hogy a gyermekeket a gólya hozza. Ez így tetszetősebb és kényelmesebb. De a műveltséget nem a gólya hozza.

136

A kísértésről

Mindig, mikor megérkezik és szól hozzád a kísértés, mely barátságot, szenvedélyt, bizalmasságot, kötést ígér, tudjad: az anyag, melyből az ilyen kötés készül, romlandó, mert emberi anyag. Ami ma eskü, holnap nyűg, ami ma szenvedély és vágy, holnap érthetetlen és torz emlék, ami ma hűség, holnap szomorú kötelesség. Hasztalan mosolyog, ígér, reménykedik a kísértés. Hasztalan él halálig szívedben a vágy, teljesen és bizalommal megosztani az élet magányát valakivel. Nincs módod erre, mert ember vagy. Mindig tudjad ezt.

A rendkívülről

Mielőtt véleményt alkotsz a rendkívülről, dobd a mindennapos használat malmába és őröld ott egy ideig. Rendkívül szép nővel találkoztál, kinek szépsége elvakít és meghökkent? Figyeld csak egy ideig ezt a rendkívüli szépséget a mindennapok fénytörésében, s egyszerre megtudod, hogy minden szépség reménytelen és szomorú, nem érdemes különösebben törődni vele. Elkápráztat egy ember rendkívüli szelleme? Vizsgáld meg azt, amit mondott, a köznapok gyakorlatában, s egyszerre megérted, hogy a bölcsesség nem rendkívüli és felfoghatatlan, hanem nagyon egyszerű és természetes valami. Rendkívüli hatalmú emberrel találkoztál? Gondold csak meg, milyen törékeny ennek az embernek hatalma, hétfőn és kedden – végezhet vele egy bérnyilkos, egy politikai irányzat, de még egy parányi fertőző mikroba is! Rendkívüli emberi jósággal találkoztál? Akkor ámulj, és maradj áhítatos. De ez nem esik meg gyakran veled.

A valóság teherpróbájáról

Minden szavadat úgy írni le, úgy ejteni ki, hogy elbírja a világi valóság teherpróbáját is. Talán ez az írás és az élet titka. Mert hasztalan áll a szó helyén az irodalmi térfogatban, ha a világi térfogatban nem bírja el a valóság léggöri nyomását.

Arról, hogy időnként lazítani kell az életen

Mint a hajós, kinek hajója nagy viharba jutott, s egyszerre látja, hogy a vitorlák kötelei megfeszülnek, a nagy vitorlaszárnyak vészesen megdagadnak az orkán tébolyodott leheletétől, a huzalok recsegnek és ropognak, s a düledező és táncoló hajófedélzeten, a bögő és átcsapó hullámok között, imbolyogva, utolsó erejével is a vitorlákhoz és kötelekhez siet, hogy lazítson mindezen: úgy tudjad te is, életed veszélyes és viharos pillanataiban, hogy a nagy feszültségeket nem tudod elviselni, az emberi kapcsolatokon és kapcsolatokon lazítani kell, máskülönben törnek és szakad minden. Ilyenkor dobjál félre mindent: munkát, emberi vonatkozásokat, életrendet, s bízzad magad a sorsra és a viharra. Minden életben és minden életszakban kerekednek ilyen viharok, mikor mindaz, ami addig kötés volt, nem bírja ki a szenvedélyes indulatok viharának feszítését. Lazíts és várjál. Reggelre eláll a vihar.

A tarpeji szikláról

Egyáltalán nem biztos, hogy a spártaiak, mikor a tarpeji szikláról* ledobálták a törődött testű gyermekeket, a satnya testekkel egyidejűleg nem dobáltak le erős, hatalmas lelkeket is. A satnya gyermekeket mindig szerettem, s nemcsak természetes gyöngédséget éreztem az ilyen védtelen, kis, sápadt teremtések iránt, hanem bizonyos tiszteletet és vonzódást is. Egyáltalán nem biztos, hogy az emberiség legnagyobb erőfeszítéseit a tökéletes testű birkózók, a hibátlan gladiátorok teljesítik igen, azt hiszem, a satnyáknak is dolguk van a világban, s talán nem is olyan utolsó feladat az ő dolguk. Természetesen nem mondom azt, hogy tenyésszük a satnyákat; csak annyit mondok, bízzuk az életre, mit tervel az emberekkel, s higgyük el, hogy a satnyáknak is dolguk lehet világunkban. Talán éppen őket szemelte ki az élet olyan hatalmas feladatokra, melyek terhe alatt a gladiátor megroskadna. A tarpeji szikla tehát soha nem megol-

---

* Az ókori Rómában a tarpeji szikláról taszították le a mélységbe a halálraítélteket (Tarpeius római vezér nevéből). A szövegösszefüggés a Taigetosz hegységre utal, onnan a spártaiak dobták le az életképtelennek ítélt, gyenge csecsemőket. (A szerk.)

dás. Az élet pontosabban tudja, mint a spártaiak, kit tart meg munkatársnak céljaihoz, s kit dob el.

A hazugokról

A hazug ember mindig gyorsan beszél, darálva és hadarva. Nagyon vigyáz, hogy a hazugság mellékes részletét a valóság minden árnyalatával feldíszítse. Aprólékosan leírja annak ruházatát, kivel nem találkozott, de azt hazudja róla, hogy éppen az imént látta. Kétségbeesetten hazudik, mint a jó tanuló, aki fújja a leckét.

A hazug embernek nincs igazi képzelőereje; legtöbbször cél nélkül hazudik; nem tudja, hogy a legegyszerűbb valóság sokkal érdekesebb, mint minden, amit ő összehazudhat.

A feladatról és a pillanatról

Vigyázz arra, hogy ne mulaszd el a pillanatot, amely csak a te pillanatot, műved kivitelének végzetszerűen kijelölt időszaka. Kényelem, szöszmötölés, gyávaság, lustaság néha késleltetik feladatod kivitelét, noha szíved mélyén tudod jól, hogy az idő telítve van azzal, amit rajtad keresztül el akar mondani, s egy pillanatot sem mulaszt-hatsz, mert elmondja más helyetted, s nem úgy mondja el, ahogyan te jónak és igaz-nak hiszed. Tudományban, művészetben, irodalomban, közéletben vannak ilyen sür-gető pillanatok, mikor egy igazság megérett és ki kell mondani. S ha úgy érzed, vég-zetesen éppen téged jelölt ki e feladatra a sors, ne késlekedj, mint a rossz színész, aki elmulasztja a jelenet végszavát.

Nemcsak műved van, az idő is van. S az időn belül meg van a te pillanatot, me-lyet nem szabad elmulasztani.

Az egyedüllétről

Ha szívembe nézek és jól megvizsgálom mindazt, amit az emberekkel való együttlétek alkalmával tapasztaltam, azt kell mondanom, hogy minden emberi együttlét reménytelen, s az ember, aki helyesen akar élni és személyes munkát végez, melyre őt, csak őt jelölte ki sorsa, értelmesen cselekszik, ha teljesen egyedül él. Mindenféle gyöngéd emberi érzés átalakul a gyakorlatban önzéssé; bölcsebb, ha egyedül maradsz, még akkor is, ha ez néha nagyon fájdalmas és nehéz. Nincs nő, nincs barát, nincs emberi kapcsolat, mely idővel meg ne alázna. Maradj udvarias és magányos, mert az emberek reménytelenek.

Egy cipőkereskedőnek vagy derék pénzügyőrnek s általában az emberek túlnyomó többségének természetesen nem tanácsolhatod, hogy éljen egyedül; az emberek nagy többsége arra való, hogy közösségben éljen, családban és barátok között, s szaporodjanak az idők végezetéig. Ez törvény és így van rendjén. De az alkotó szellemű ember számára életének igazi feladata nem a család, nem is a baráti közösségek ápolása, hanem műve, melyhez teljesen tiszta légkörre van szüksége. Ahol emberek lé-

legzenek, zavaros, fojtott és tisztátalan lesz a levegő. Ezért maradj egyedül, ha dolgozol, munkádban és életedben.

144

A szívről

De amíg azt hiszed, hogy dobog valahol egy szív, mely érted dobog, bocsáss meg az embereknek. Egy emberi szív, mely önzetlenül érez irányodban, elég, hogy megbocsáss mindazoknak, kiknek önző és komisz szívét megismerted; elég, hogy megbocsáss az emberek összességének. Nem kell sok ahhoz, hogy e reménytelenség közepette megengeszteljének. Egy ember elég. S nem igaz az sem, hogy nem találkoztál ezzel az emberrel. Csak éppen ideges voltál, vagy türelmetlen és mohó, s odább mentél. Mert ember vagy, s mert ilyen az emberi szív.

A közösségi érzésről

Kevés fogalmat ismerek, mellyel oly merészen, oly következetlenül zsoglíroztak volna koromban, mint a „közösségi érzés” fogalmával. Emberek, kikről jogosan feltehető, hogy soha nem adtak húsz fillért egy koldusnak, a közösségi érzés jelszavával ajkukon szálltak síkra az emberiség boldogulásáért, szavaltak a hordókon és a népgyűlések dobogóin. Ezzel a jelszóval írták tele az újságok első oldalait jeles közírók, kiknek a közösségi elv érdekében kifejtett működésük végül csakugyan eredményezett valamit: szép házat vagy birtokot, melyet a közösségi érzés népszerűsítése érdekében végzett munkájuk ellenszámlája árán szereztek. Csak azok nem beszéltek közösségi érzésről, akik munkájukat, erejüket és életüket adták minden időben a közösségért: a nép hallgatott. Úgy látszik, a népnek, tehát a közösségnek, nincs közösségi érzése. Csak él, egymásért és az egészért, jelszó nélkül.

A szakmai önérzetről

Abban a mértékben, ahogyan az emberek szolgálai alázattal feladták egyéni önérzetüket, megnövekedett szakmai önérzetük. Koromban az emberek nagy többsége munkanás nélkül tűrte el, hogy az Állam, a Hivatal, az Intézmény rendszeresen megfossa őket egyéniségük Istentől elrendelt előjogaitól. Eltűrték, hogy egy civilizáció lélektelen, komisz és merev rendtartása megparancsolja nekik, hogyan lakjanak, öltözködjenek, szórakozzanak és élvezzenek, igen, még azt is előírták e korban számukra, hogyan és mikor lépdeljenek az utcán? Eltűrték, hogy parancsszóra gondolkozzanak és beszéljenek. Eltűrték, hogy egy mesterségesen felduzzadt hatalmi érdekkör, melyet Pártnak, Hivatalnak vagy Elvnek neveztek, beavatkozzék magánéletük minden vonatkozásába, nyesse és alakítsa jellemüket és gondolkozásukat. Mindezt szó nélkül, ellentmondás nélkül tűrték el. Az egyént mindenki idomíthatta; némán engedelmeskedett. De ugyanez a szelídített, idomított, egyénisége minden emberi előjogától megfosztott ember hörögni kezdett, ha valaki bírálni merte a szakmát, melyhez tartozott. A rézművesről nyugodtan mondhattál bármilyen véleményt, tunyán és pislogó

türelemmel viselte el; de ha a Rézművesek Szakmájáról mertél beszélni, rögtön kiabálni és tiltakozni kezdettek, mind, a világ összes rézművesei. Hasonló volt a helyzet a hivatalnokokkal, írókkal, orvosokkal. Egy fogorvos némán eltúrte, hogy négyszemközt ostobának nevezzed, de azonnal fellebbezett a Fogorvosok Világegyesületéhez, ha valaki nyilvánosan bizonyítani merte, hogy a fogorvosok nem a legtökéletesebb, feddhetetlen emberek a földön. Az egyén mindent zsebetett, a szakma fogát vicserította. Ezt is megéltem.

Az ötletről és az élményről

Ügyelj arra, hogy az ötlet soha ne ragadjon el, s ne késztesen idő előtt alkotásra. Mert az ötlet semmi. Egy kutyának is vannak ötletei. Minden kontár notesze tele van a legkitűnőbb irodalmi, társadalmi, politikai ötletekkel. A „jó ötlet” megvillan, mert olvastál, hallottál vagy tapasztaltál valamit, mert lelked felhámját megérintette valamilyen világi tünemény – s te már hegyezed ceruzád és művet faragsz az ötletből, alkotássá duzzasztod azt, ami nem más és nem több, csak ötlet! Vigyázz, mert ez a csábítás gyakori az alkotó ember életében. Nemcsak a műveket kell pihentetni éveken át; az ötleteket is. Ha az ötletből nem lesz élmény, dobd el, akármilyen okos, csábító és tetszetős. Az élmény önmagát írja; az ötletet te írod. S ez nem jó így.

A szeretetről

Szeretetet lehet adni és lehet kapni. Csak egyet nem lehet: szeretetet zsarolni. S ezt legtöbbször nem tudják azok a szegények és szerencsétlenek, akik szeretetre éhesek.

Nyilvánvaló, hogy vagy szeret az ember, vagy szeretik: ezt a váltóáramot a természet kérlelhetetlen következetességgel szervezte meg. Az összhang legtökéletesebb és legszerencsésebb formája, mikor az egyik különösebb lázadás nélkül túri, hogy a másik szeresse. A természet végül is kegyes: igaz, soha nem adja meg, hogy az szeressen, akitől ezt reméljük, de módot ad arra, hogy korlátlanul szeressük azt is, aki bennünket nem szeret. Csak egyre nem ad módot: hogy könyörgéssel, váddal, támadással vagy esdekléssel mástól szeretetet zsaroljunk. Még gyöngédséget és szenvedélyt is lehet zsarolni; de a szeretet szuverén.

A világról és a torzításról

Nagy cselekedetre szántad el magad. Elhatároztad, hogy kimondod azt, amit megismertél. Világgá akarod kiáltani életed titkos, legbensőbb meggyőződését. Odaállsz az emberek elé és így határoztaál – kimondod, végre az igazat. Vállalod a harcot, eldobod gúnyád, házad, otthonod. Igen, elszántad magad, hogy minden következménnyel világ elé állsz és kimondod az igazat.

Mindez nagyon szép. Ez az ember dolga a földön, ez igazi feladata. Csak egyről ne feledkezz meg soha: a világ rettenetes torzító tükör is. Olyan, mint azok a görbe tükrök a panoptikumban, melyek a magas embert törpének, a kövéret keszeg éhenkórásznak mutatják. Nem számíthatsz arra, hogy akad egyetlen ember is a világban, aki szavad, cselekedeted pontosan úgy érti majd meg, úgy fogja fel és magyarázza, ahogyan te elgondoltad. Mindig csak te tudod, mit akartál igazán; a világ mindig annyit ért és lát csak szándékodból, amit az emberi értelem rejtélyes torzító tükre felfog és visszatükröz. Ezért ne jajongj soha: „Nem értettek meg! Milyen gonoszak!” Mindig

csak ezt mondjad: „Én ezt és ezt akarom, de a világ így és így értette.” Mert ez az igazság.

A forradalomról és a forradalmárról

Amikor a század fiatal volt, én is fiatal voltam; s mert fiatalok voltunk, természetesen mindketten forradalmárok voltunk. Aztán múlt az idő, s a század is, gyermeke is, a férfikorba léptek; s szerettek volna okosan öregedni. Már szerettem volna papucsot húzni, vagy szalonkabátot öltetni; már szerettem volna eldobni a forradalom minden jelszavát, mert az idő megérlelte szívemben és eszméletemben a jelszavakat, s már tudtam, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség nem is olyan tökéletes eszmények a gyakorlatban, mint ahogy fiatalon, forradalmárhoz illően, hittem. Már szerettem volna arról beszélni, hogy megőrizni több és nehezebb, mint eldobni a régít és újat alkotni a cserepekből; már szerettem volna megbékélni az emberekkel, rendet építeni, az összes zászlókat bevonni. De erre nem adott módot az idő. S meg kellett tudnom, hogy reménytelenül forradalmárnak kell maradnom, mert az utánam következő nemzedék, rejtélyes módon, egyáltalán nem forradalmár; nincs kinek átadnom, a természet és az emberi dolgok rendje szerint, a zászlót; meg kell maradnom tiltakozónak és torlaszépítőnek, mert egy korban élek, melynek fiataljai készségesen vállal-

ják mindazokat a korlátozásokat, melyeket a század és én, mikor fiatalok voltunk, nem vállaltunk. Fogatlanul és őszülő hajzattal kénytelen vagyok forradalmár maradni, aki makacson ismétli a gondolatszabadság, egyenlőség és testvériség igéit, melyekben talán már nem is hisz olyan föltétlenül. Meg kell maradnom aggastyán koromban is *sans-culotte*-nak* ; holott oly jó lett volna egyszer, végre szalonkabátot ölteni!

---

* A francia forradalomban azok az emberek, akik az udvari térdnadrág helyett hosszú nadrágot hordtak; a polgári forradalom következetes hívei.

Az utazásról és a szállodai szobákról

Ha elutazol, ne akarj otthont varázsolni a szállodaszobából. Vannak emberek, akik reménytelenül magukkal cipelik útjaikra a vágyakat és kellékeket, melyekkel odahaza élnek, s legszívesebben kanárit, hintaszéket és családi fényképeket vinnének magukkal, hogy az idegen fogadó szobájában se nélkülözzék otthoni életük kegytárgyait. Ezek az emberek nyugősek és gyermekesek, örökké vágnak a dada és a bölcső után. A tapasztalt ember az utazástól a szabadság időleges, nyers élményét reméli, egyfajta zord kiszámíthatatlanságot, a valóság meglepetését, s nem óhajtja otthonná babusgatni és meleggé pihézni a szállodai szobát. S az ember, aki ismeri szívét, a világot és az emberi dolgok természetét, otthonában is úgy él, mint egy fogadószobában, s nem tömi meg felesleges, érzelmes vagy hiú kacattal a helyiséget, ahol múltó élete eltelik. Az ilyen ember otthonában is úgy él, mint egy fogadóban; mert mi kell az élethez? Egy ágy, egy asztal, egy szék. S utas vagy, futó vándor, főbérleti lakásodban is. Gondolj mindig erre, mikor elnyújtózol, otthonodban vagy idegenben, az ágyban: reggel

odébb kell állnod, felmondhat a Tulajdonos. Ezért nem kell – soha, sehol – kanári, sem hintaszék.

A renyheségről

A hashajtóktól pedig tartózkodjál. S ha már kínzó fejfájás vagy heveny gyomorrontás kényszerít, hogy élj velök, érd be – nagyritkán – egy pohár meleg keserűvízzel. Mind a szennakészítményekben van valamilyen erőszakos szándék, mesterségesen beavatkozni a természet életrendjébe. A bélrenyheség mögött legtöbbször zsugoriság van, valamilyen görcsös kapzsiság, hideglelés becsvágy; aztán a tunya életmód is van mögötte; a bélrenyheség mögött az élet és egy ember renyhesége van, egészen és teljesen. Ha te magad renyhe vagy, miért reméled, hogy emésztésed fürge lesz? Minden nyavalya mögött az egész ember jelleme lappang. Békülj meg jellemeddel, s békében élsz majd emésztéseddal is.

Az emlékekről és a csodálatosról

Soha nem érthetem meg, miért életem legszebb emléke a pillanat, mikor – tízéves lehettem – egy téli délután beléptem anyám sötét, üres hálószobájába, s a küszöbön állva megpillantottam a bútorok politúrján és a kályha csempéin az ablak előtt, az utcán és a szemközti házak tetején világító hó kékes visszfényét. E pillanat varázsát nem tudom elfelejteni. A hó kék fénye a sötét szobában valósággal megdöbbenett, s ugyanakkor sem azelőtt, sem azóta nem észlelt boldogságérzettel töltött el. A titoknak, a mesének, az álomszerűnek, az anderseninek, az elvarázsoltoknak ezt a teljes káprázatát addig nem ismertem, s később sem találtam meg az életben, soha, sehol. Mi történt akkor szívemben, idegeimben vagy a világban? Nem tudom megmagyarázni. A csodálatost nem lehet magyarázni. S az ilyen emlék örökké dereng egy lélekben, ugyanolyan mesés, kékes fénnel, mint anyám hálójával szemközt, a háztetőkön a hó.

A barbárságról és a bizánciakról

A barbárok uralmát mindig követi Bizánc uralma. Egyfajta emberi, történelmi, az emberi természet sajátos rendjéből következő törvényszerűség írja elő, hogy a nyers betörést és hódítást, a zűrzavar átmenetét követi egy túlfinomodott, romlott és meszterkéltny rendtartás, tele szolgálai ceremóniákkal, méreggel, gyilokkal és sima beszéddel, kétrét görnyedt, fülledt udvariassággal és hajbókoló kegyetlenséggel. Ilyen az ember: hol barbár, hol bizánci. S néha, nagyon ritka időszakokban, egy rendkívüli egyéniség nevelő szándékú uralma alatt, aki tökéletes törvények szigorát tudja egyeztetni a méltányosság íratlan törvényeivel, emberivé szelídül; de ezek ritka és múló időszakok.

Arról, amit az emberek kívánnak

Az emberek természetesen mindig azt kívánják az írótól, a magyarázótól, a kifejezőtől, hogy érdekeik szerint beszéljen. Az író nem teljesítheti ezt a kívánságot, mert az emberi érdekek fonákok és egymással ellentétesek: az író mindig csak az igazságot fejezheti ki, legalábbis ez a szándéka. De ugyanakkor, amikor az emberek mohón és türelmetlenül megkövetelik az írótól, hogy mondjon el helyükben és nevükben mindent, ami érdekük, elvárják azt is, hogy pártatlan és érdektől mentes legyen. Ezért tudnod kell, hogy soha nem tehetsz kedvük szerint: ha érdekeiket szolgálod, elveszted magad, ha pártatlan vagy, elveszted az emberek kegyét, ha elmondod az igazat, nem azt vizsgálják és bírálják, amit mondtál, hanem hiányokat fedeznek fel majd művedben, kifogásolják, hogy ezt vagy azt nem mondtad, s számonkérlik, miért nem mondtad?

Egy kalapostól senki nem kéri, csináljon cipőt is, egy susztertől senki, csináljon kalapot: de az írótól mindenki mindent kér, egyforma hévvel és türelmetlenséggel. Ezért ne hallgass soha, senkire, csak lelkedre és az Angyalra.

A lángokról és az azbesztről

Mert mikor az igazat – a legegyszerűbb igazságot – kimondod, tudnod kell, hogy rögtön lángok gyulladnak fel körülötted: a szenvedély, a számonkérés, a sértettség lángözoene. Aki az igazat mondja, tüztengeren halad át, s helyesen teszi, ha egyfajta azbesztruhába öltözik, máskülönben tüstént elperzselik a lángok. Ez az azbesztruha soha nem lehet más, mint a közönyös és kérlelhetetlen nyugalom, a parancs és a szolgálat nyugalma: nem tehetsz mást, így kell cselekedned, akkor is, ha elégetnek. Az író mindig máglyán áll kissé. Néha lassú tűzzel sütögetik, néha öles lángokkal. S mint a fakírok, akik megszállott hitükben és hideg önkívületükben meztelen talppal, sebesülés nélkül, érzéketlenül sétálnak át a tűzrakáson, úgy az író sem óvja más harmadfokú égési sebektől, mint hite és megszállottsága, mely egészen hideg, kérlelhetetlen és könyörtelen, önmagával és másokkal szemben is. Öltözz ebbe az azbesztruhába, mondd ki az igazat, haladj át a lángokon.

A csodáról

Te nem hiszel a csodában, tagadod? Nézd csak, nem győzhetlek meg, mert a csoda legfőbb ismertetőjele, hogy csodálatos – nem lehet bizonyítani, mint egy élettani tényt, nem lehet fényképezni, sem előre, mennyiségtani törvények szerint megjósolni és kiszámítani. A csoda megnyilatkozási formáit sem könnyű mindig érzékelni: nem jár mindig két lábon, nem lehet fényképezni, nincsenek telekkönyvi, sem anyakönyvi adatai. A csoda, egészen egyszerűen, megnyilatkozik – s néha csak sokkal később értjük meg, mi volt a csoda, hogyan avatkozott életünkbe, s mi volt e beavatkozásban a természetfölötti és csodálatos. A csoda lényegét nem tudom megmutatni, sem bizonyítani. De gondolj talán arra, milyen felfoghatatlan és csodálatos igazi valójában mindaz, amit mindennapinak és természetesnek érzel: már a létezés ténye milyen csodaszerű! Az, hogy megszülettél, élsz, s egy napon meghalsz! Mindezt „természetes”-nek érzed? Akkor vaksi vagy és botfülű. Már a valóság is csoda, felfoghatatlan, s minden természetes kellékével és anyagával természetfölötti is! Miért is lenne e valószínűtlenül bonyolult valóságnál értelmetlenebb a csoda? A világlélek a csoda, mely

mindenben megnyilatkozik. Ezért vagyok hívő: mert a világ lelke bennem is, hétköznapjaimban, szomorú és esendő sorsomban is megnyilatkozik.

158

A kísértésről

Valahányszor kishitű leszel munkádban – s milyen gyakran megkísért a fáradtság, a csömör, a céltalanság kínzó érzése! az önvád, hogy ez is csak hiúság, a homályos vágy, hogy jobb lenne hagyni mindent, csak a legszükségesebb, önfenntartó műveleteket végezni el, olvasni és élni, jeltelenül és nyomtalanul élni és múlni el! –, tudnod kell, hogy ez a legsúlyosabb kísértés, mellyel az élet megkínál. Ilyenkor erősnek kell maradni, mint az igazi hősök, mikor lehetetlen feladattal állanak szemközt. Tudnod kell, hogy mindenhez inkább van jogod, mint megszökni a munka elől, melyet kijelölt számodra a végzet.

159

A félelemről

Nem nagyon sok idő telik el, s nemcsak neved és személyed feledi el tökéletesen és maradéktalanul a világ, nemcsak műved emlékét lepi be a feledés pora, hanem műved anyaga is elporlad, a könyvek papírja és vászonkötése elillan a semmiségben, a képek, melyeket festettél, nem láthatók többé sehol a világon, s a márványszobrokat, alkotásaidat, finom porrá morzsolta az idő. Mindez egészen biztosan bekövetkezik, s az idő óráján csak másodpercek teltek el, míg te, s minden, amit jelentettél a világban, tökéletesen és maradék nélkül megsemmisül. Mitől félhetsz hát az életben? Mi olyan fontos vagy veszélyes, vagy sajnálnivaló, hogy meghökölj az igazság elől? Nem értelek.

Az áldozatokról és a merénylőkről

Mindig és örökké csak arra gondolj, hogy az emberek, akik közelednek hozzád, egyszerre bűnösök és ártatlanok, s ugyanaz a törvény működik szívükben, mint a te szívedben és a világmindenség érlüktetésében, s ugyanolyan halandók, mint te vagy. Az emberi gonoszság és az emberi jóság a világ életütemének egyformán árama és alkatrésze. A legnagyobb gonosztevőt sem tudom már másképpen szemlélni – azt sem, aki életemre tör –, mint az élet nagy egységének egyik eszközét. Életemre tör, de ő is áldozat – mit is gyűlöljek rajta?

161

A lényegesről

Vigyázz, hogy életben és munkában a közhely, a mellékes, a kényelmesebb megoldás lehetőségei el ne csábítsanak. Mindig akad valamilyen esély, mely feloldja a szükséges erőfeszítés feszültségét, mellékutat kínál, olcsóbb lehetőséget ajánl fel. Beszélj a lényegesről, írd a lényegeset, cselekedj lényegesen. Ez mindig nehezebb, több élet-erőt követel – s ugyanakkor, amikor elszánod magad arra, hogy a helyzetnek vagy a munkának lényeges erődöt adod, megtudod, hogy ez volt az egyszerűbb, igen, az egyetlen lehetséges megoldás, a tökéletes. A mellékes, a félmegoldás, a közhely, a mellébeszélés, a kitérés, a köntörfalazó mûgond végül is több és gonoszabb erőfeszítést követel, mint a lényeges, az egyszerű, a tökéletes. Amikor a középutat választod, pazarolsz. A lényeges mindig olcsóbb, hasznosabb, eredményesebb. Élj gazdaságosan, alkoss takarékosan, ne költsd erődöt másra, csak a lényegesre.

A mézről és a légzési gyakorlatokról

Nem kell éppen fakírnak lenned és a jóga törvényei szerint, nyakatekert és erőszakos gyakorlatok szerint élned: de azt hiszem, helyesen cselekszik, aki hajnalban, felkelés után a nyitott ablakhoz áll, s néhányszor mélyen lélegzik az orrán át, tüdejét tele-szívja az üde, reggeli levegővel, kimossa és kiszellőzteti tüdejét a dohányfüst, a szobalevegő tisztátalan páráitól. Valamit kell adni a tüdőnek is. A test nagyon hálás, a legcsekélyebb figyelmet lelkesen nyugtázza. S úgy tapasztaltam, a méz is hasznos: reggelidhez, mely nem lehet elég könnyű, kanalazz tiszta mézet. Valami van a mézben, amit a természet tiszta erői csempésznek bele; a szervezet hálásan fogadja.

A szuverén emberről

A szuverén ember, aki életét föltette az igazságok hirdetésére és gyakorlására, melyeket megismert és minden következménnyel vállal: természetesen mindig szerény és udvarias. Akkor is, amikor az igazságot hirdeti. A szuverén ember legfőbb ismertető jele, hogy nem fél semmitől, csak lelkiismeretétől, s ugyanakkor nem is sértődik meg semmitől. Mert aki megsértődik, nem bátor és nem is szuverén. Aki fél és megsértődik, nem tud egy igazságot következetesen, életre és halálra képviselni a világban. Aki megsértődik, veszekszik. A szuverén ember soha nem veszekszik, igen, mégcsak nem is vitatkozik. Kimondja a maga igazát, s aztán helyén marad, utolsó pillanatig és vállalja mindazt, ami az igazságból és a világ türelmetlen félreértéseiből következik. Mindenki más csak nyelvel. Ha rangod van, nem szabad félni. De megsértődni csak a csiszlikek szoktak, s azok, kiknek a világ véleménye fontosabb, mint az igazság.

Arról, hogy a gonoszokkal semmit nem lehet kezdeni

Mi a gonoszság? Rendkívül összetett tünemény. A kegyetlenség mögött legtöbbször gyermekkori sérülések vannak – de van mögötte természetesen más is, jellem, testi és lelki alkat összjátéka, rossz példák. Évezredek műveltsége nem tudta az emberben feloldani a kegyetlenségre való hajlamot. Az állatok, a fenevadak soha nem kegyetlenek, az egyetlen macska kivételével. Kielégületlenségből táplálkozik a gonoszság; aztán műveletlenségből. A gonoszságra hajlamos ember a maga életének könyvelésében nem ismer „tartozik” és „követel” rovatot: ő csak követel. Nem hiszem, hogy jóssággal, engedékenységgel, tanítással feloldhatjuk az ilyen emberben a gonoszság és kegyetlenség indulatait. Aki gonosznak született – akad ilyen is –, vagy akit az élet csalódásai, tapasztalatai, kegyetlen fordulatai nem türelemre és megbocsátásra, hanem gonoszságra neveltek, elveszett mindenfajta erkölcsi érvelés számára. Legokosabb kitérni útjából, amennyire lehet. S lehet sajnálni is, mert legtöbbször egy kegyetlen, önző és buta anya vagy gonosz apa áll az ilyen ember gyermekkorának sötét hátterében.

Arról, hogy égni is kell

Mint a máglyán, úgy kell égni. Mint aki tudja, hogy valamiért égetik el, s nem tehet, nem is akar tenni semmit ez ellen. Nem elég megismerni az igazságot, nem elég megszövegezni, nem elég bátran kimondani: égni is kell érte, elégni, az élet anyagát, a test szövetét is odadobni a lángoknak, melyek egyszerre perzselnek kívülről és belülről. Ezt a máglyát, melyre végül is oda kell állni minden embernek, aki az igazat akarja, ketten rakják: a hóhér és az áldozat. Nem lehet a végén megegyezni. Minden gyakorlat, tapasztalás, óvatosság hiábavaló. Nem segít semmi, a végén el kell égni, ha azt akard, hogy valami megmaradjon abból, ami életed értelme volt.

A tehetségről és a butaságról

Nagyon kell vigyázni azokra az emberekre, kiket a természet tehetséggel áldott meg, de nem adott nekik a tehetséghez értelmet. Minden szakma s általában az emberi együttélés legveszélyesebb vetélytársai ezek. Mert a kevésbé tehetséges, de értelmes emberrel lehet együttműködni, ám azzal, aki tehetséges, de buta a saját tehetségéhez, nincs megegyezés. Az így megáldott és megvert ember örökké gyanakszik, hogy kiderül valami; s gyanakvása jogos. Végül csakugyan kiderül, hogy buta, s ez a szomorú fogyatékoság visszahat művére és tehetségére is. Mint ahogy egy nagyon szép nő, aki tud szellemesen mosolyogni és igézően fintorogni, nem olyan szép többé a pillanatban, mikor társalgás közben kiderül, hogy ez a szépség buta, mint a sötét éjszaka. Van szépség értelem nélkül és van tehetség is értelem nélkül. Torz tünemények ezek. Megannyi Kőműves Kelemen: amit nappal építenek, éjszaka lebontják. S rendkívül gyanakvóak. Egy értelmes ember, különös tehetség nélkül, többet használhat a világnak, mint egy tehetséges ember értelem nélkül. Végül is próféták lesznek ezek: így tapasztaltam.

A művészetről mint a végzetről

Mert a tehetség kevés. Az értelem is kevés. A műveltség is kevés ahhoz, hogy valaki művész legyen. Mindehhez végzet kell, melyet nem lehet félreérteni, s melyet semmiféle emberi erő vagy szándék nem tud megmásítani. Minden műfajban sok a tehetséges ember, akik szerencsés pillanatokban, tehetségük, elmélyülésük, komolyságuk erőfeszítésével végül is hasznosat, néha ritkát és gyönyörűt alkotnak. Így áll össze műnek a világirodalom vagy a festészet, a zene egésze. De ezek az emberek nem alkotók, csak végrehajtók; mert nincs végzetük. S ha véletlenül orvosi vagy mérnöki pályára tévednek, akkor is tehetségeset és hasznosat alkotnak majd. De a művész, az igazi, nem „tévedhet” semmiféle pályára, s nincs olyan történelmi vagy helyzeti erő, mely eltéríthetné feladatától; nem lehet más, csak író vagy festő, vagy zenész. Aki így művész, annak végzete van. Ez a legtöbb.

A köznapiról és a látomásról

Arra kell nevelnünk eszméletünket és szemléletünket, hogy a köznapiban, a környezetben, a mindennaposban is látni tudjuk az egyszerűt, a csodálatosat és a látomásszerűt. Mert a csoda nem valamilyen égzengéses pillanat, mikor megnyílnak az egek, kürtök recsegnek, ködök szállanak, sírok felnyílnak, s a zűrzavarban felhangzik Isten szava: nem, a csoda legtöbbször egészen csendes. Átmegy egyik szobából a másikba, s látsz valamit: egy ember arckifejezését; egy tárgy elhelyezését; s egyszerre feltárul előtted e tárgy igazi értelme és viszonya a világhoz; egy ember hangját hallod, mint soha azelőtt, s a közömbös szavakon túl megérted ez ember titkát; a csoda mindig ennyi csak. Nem belevakulni a valóságba, a mindennaposba, látni azt, amit már oly gyakran láttál: ez a képesség elhal a legtöbb emberben, mint ahogy a civilizált emberben elsatnyul bizonyos érzékszervek működési készsége, például a szaglás. Lásd, szimatold a csodát, ott, ahol éppen van. Mindig a közelben van. Legtöbbször oly közel, annyira a kezéd ügyében, hogy egy életen át eszedbe sem jut kinyújtani utána kezéd.

Arról, hogy legokosabb egyedül maradni

Mert ne számíts te senkire. Már nem is vagy hűséges a munkádhoz, ha bárkire is számítsz. Már nem is végzed egészen, feltétlenül, életre-halálra munkád, mellyel sorod megbízott, ha bárkinek segítségét elfogadod. Nincs senki, aki segíthet. Műveket, embereket, népeket utolsó pillanatban nem védhet meg senki, nem segíthet senki, csak a mű, s az ember, a nép maga maga. Ugyanaz az erő, mely megalkot egy művet, felépít egy életet, csak az tud megvédeni is. Ezért legokosabb egyedül maradni. Aki igazán, elszántan magányos, aki lelke mélyén nem sínyli ezt a magányt, csak ő az erős. Nem szabad érzelmesnek lenni, sem reménykedni. A végén meg kell halnod, tudjad ezt. Mitől félsz hát? Mit is remélhetsz? Ha munkádhoz hűséges vagy, a halál sem tehet ellened semmit, amíg munkád tető alá nem hoztad. Ezt tudjad, s maradj bátran magányos.

Arról, hogy tüzet gyújtani is nehéz

Megfigyeltem, hogy már tüzet gyújtani is nehéz. Egy cserépkályhában, lobbantó forráccsal, újságpapírral és száraz fahasábokkal olyan tüzet gyújtani, mely a hideg kályhában lángra kap, eleven marad: már ehhez is ügyesség kell és gyakorlat. Azt hiszed, valamilyen egyszerű és alantas feladat ez, melyet minden szurtos szolgáló elvégez. De kísérelj csak meg, te, bölcs és gyakorlott kezeiddel, s tapasztalod majd, milyen ügyes-bajos feladat ez, mennyi tapasztalás és kézügyesség kell hozzá! Nem tudok begyújtani egy cserépkályhába, akárhogy iparkodom is. S mennyi mindent nem tudok még: például zongorázni, csak úgy és annyira, mint egy szomorú zenei hivatalnok egy mulatóban; s mégis, milyen avatottan és büszkén merek beszélni a zenéről! S nem tudok mozdonyt vezetni. S nem tudok egy leszakadt gombot felvarrni. De mindez a sok kis tudás is alkotja a világot. Tanulj tiszteletet minden emberi mozdulat és ügyesség iránt.

Azokról, akik az áruláshoz is gyávák

Kerüld el őket, amennyire csak lehet. Mert rosszabbak ezek, mint az árulók. Mert az áruló számára valóban nincs mentség: kötelet neki. De aki az óvatos önmegóvás szándékával ténfereg körülötted és a közös ügy körül, s nincs bátorsága és erkölcse ahhoz sem, hogy egyedül maradjon, de ahhoz sem, hogy vállalja a cselekvés, az árulás vagy a bosszú következményeit: ezek csakugyan a legaljasabbak. Az áruló legalább cselekszik: elárul. Cselekedetének következményei vannak, melyeket egyszerre viselnek, az áruló és az áldozat. Az árulás aljas tett, de mégiscsak tett. De az óvatosak, akik sima képpel ott vannak a közös ügy mellett, s nem elég bátrak, hogy a cselekvő, a hősie, teljes magányba vonuljanak, de nem elég bátrak ahhoz sem, hogy megvédjék, sem, hogy elárulják az ügyet, melynek jelszava jegyében az emberek között settenkednek, ezek, kiket mindenki a maga pártján valónak érez, s a valóságban soha nem eléggé emberek és hősök ahhoz, hogy minden következménnyel színt valljanak: ezek, akik az áruláshoz is gyávák, a bosszúhoz is gyöngék és a magányhoz

is erőtlenek, a legveszedelmesebbek. Az árulót megvetheted. De az ilyen embert ne vedd meg, ne is üldözd; nézz át fölötte, mint a levegőn.

A félreértésről

A földön kétmilliárd és néhány száz millió ember él, így mondják. Tudjad tehát: kétmilliárd és néhány száz millió esélye van annak, hogy szavadat, cselekedetedet félreértik. Ahány ember él a földön, annyi a félreértés esélye és lehetősége. Ez a nagyszerű és a félelmes az emberi életben, ez a végzetes minden emberi megnyilatkozásban és vállalkozásban. Azt mondod: „fehér” vagy „fekete.” De a világon fehérek és feketék is élnek, igaz? S egy fehér szemében más a fekete, mint egy fekete szemében. S végtelenül másként tükrözik minden emberi lélekben a világ. Minden kiejtett, leírt szónak más és más a zengése kétmilliárd és néhány száz millió ember lelkében. Ezt is tudnod kell, s nem szabad soha meglepődnöd a visszhang felett, mellyel az ember a másik ember szavára felel. Az emberi élet végtelen félreértések örök sorozatának körforgása. E félreértések összege az a színes, bonyolult, félelmes és nagyszerű csoda, melynek gyűjtőneve az ember.

A változásról és a reménységről

Az élet – néha így érzed – csaknem elviselhetetlen. Sorsforduló és korforduló pillanatában élsz, mikor minden reng és változik, a hagyományok, az erkölcsi törvények, az ismert életformák. Mintha már nem is házakban lalnál, hanem az élet őserdejében, ahol állandóan zeng az ég és dül a vihar. S a változásban reménykedel. Bízol abban, hogy egyszer hamuvá ég a szívekben minden indulat, a pernye és a keserű füst, mely a szívekben terjeng, eloszlik. Megint napfény hull az emberi tájra. A tenger kék lesz és a fák gyümölcse illatos. A változás elhozza a békét.

A változás természetesen bekövetkezik majd, ha itt lesz az ideje: az indulatok megpihennek. De egy nem változik: az emberi természet. Nincs erkölcs, érvelés, csoda, mely igazán és mélyen változtatni tudna az emberi természetén. Akik a változást hozzák és élik, megint csak emberek lesznek, tehát igazságtalanok, türelmetlenek, kegyetlenek, kapzsiak és buják. A változás, minden emberi dolgok változása, elkövetkezik, de az ember nem változik meg. Minden nevelő kísérlet csődöt mondott eddig. Néha, egy nagyon erős jellem és egyéniség, rövid időre, negyven-ötven életév

idejére, érvényesíteni tudja a nagy emberi nevelők erkölcsi követeléseit a gyakorlatban. Ezek a rövid időszakok szórványosak és ritkák az emberi fajta történetében. Ez a legtöbb, amit ember tehet. De ez nagyon ritka tünemény. Az ember marad, aki volt. Az emberi anyag reménytelen, a tűz és a lóg sem tudja másítani.

Arról, hogy sokat kell sétálni

Természetesen mindig egyedül kell sétálni, legalább egy, de inkább másfél, s ha lehet, két órán át napjában. A séta az élet legemberibb életütemét fejezi ki. Aki sétál, nem akar eljutni sehová, mert ha célzattal és úticéllal ered útnak, már nem sétál, csak közlekedik. A sétáló útközben, minden pillanatban, megérkezett a séta céljához, mely soha nem egy ház vagy fatörzs, vagy szép kilátás, csak éppen ez a levegős és közvetlen érintkezés a világgal. Egy ember, aki lassan elvegyül a tájjal, része lesz egy erdőnek vagy mezőnek, ütemesen átadja magát a természet nagy díszletei között az örök valóságnak, az időtlen világi térnek, minden pillanatban úgy érzi, hazatért séta közben. A séta a teljes magány. Egy szobában könyvek és tárgyak vannak körülötted, melyek életed feladataira és kötelességeire figyelmeztetnek, a munkára vagy a hívásra. Aki sétál, megszabadult munkájától, egyedül van a világgal, lelkét és testét átadja az ősi elemeknek. Gondold meg, hogy a földön jársz és csillagok alatt sétálhatsz. Nagyszerű dolog ez.

A Jegyekről és a csillagokról

Nem árt, ha pontosan tudod, milyen Jegyben születted? Mert kétségtelen, hogy a csillagok alatt is születted, tehát közöd van hozzájuk.

De te csak élj úgy, mint aki a földön született, s ide is fog megtérni, a földbe. A csillagokat csak üdvözöld egy pillantással, mert nem tudhatsz semmit felőlük. Te csak a földet ismerheted. Mert föld voltál és föld leszel. Ismerd meg a földet, szokjál hozzá.

Szeresd meg a földet, mint sorsodat, mely meg van írva a Jegyekben és a csillagokban. Törődj hozzá, nyugodj bele, ismerd meg anyagszerűségében is, ne idegenkedj, finnyáskodva, a földtől.

Nem piszkos a föld. Olyan, mint te vagy: anyag, melyben erő van. A Jegyek és a csillagok, az a titok. Kétségtelen, hogy titkok között élsz. De bizonyosabb, hogy meghalsz egyszer és föld leszel.

A színházról és a nézőkről

Epiktétosz ajánlja, hogy lehetőleg egyáltalán ne járjunk színházba. De ha már elmegyünk, viselkedjünk szerényen és csendesen.

A színházban ugyanis gyermekek ülnek. Gyermekek, sőt csecsemők. Felmegy a vasfüggöny, megvillan a fényszóró a vörös bársonyon, s a nézőtéren abban a pillanatban ezer tátottszájú csecsemő ül, akik várják a csodát. Ezek a csecsemők néhány perccel elébb, magánéletükben komoly orvosok, értelmes ügyvédek, szorgalmas és művelt tanárok, felelős gondolkodású, megfontolt felnőttek voltak. De a pillanatban, mikor beültek egy színház nézőterére, s felvillan a függöny piros bársonyán a fényszóró tüze, ez a színházi tömeg már csak egy gigantikus gyermekszoba apró, tátottszájú népségének tekinthető. Ezer csecsemő várja a cuclit. S ha megkapják a cuclit lehet édes vagy keserű, mindegy –, boldogan és önfeledten, csendesen ülnek. De ha öt percig nem kapnak cuclit, mocoogni kezdenek, köhögnek, ásítanak, nyűgösködnek, nemritkán gögicsélve tiltakoznak. Mi ez a cucli? A feszültség. Ezért tehát

ne légy túlságosan büszke a színházban, ha tetszik neked valami. Mondd ezt: „Jó gyerek voltam, cuclit kaptam.”

A halálról mint szemtanúróól

Amikor gyöngéden beszélsz egy nővel, vagy a hatalmasokkal alkudozol, vagy a lo-csogó ostobasággal vitatkozol, tudjad, hogy mögötted áll a halál és válladon át hall-gatja a párbeszédet. Csontarca figyelmes és vigyorgó. Mert akármilyen szavakkal vitatod is igazad, a halál tudja, hogy vitádban az utolsó szót ő mondja ki. Gondolj mindig erre, mikor ígérsz, alkuszol vagy érvelsz.

Az alkotásról és a műveltségről

Az alkotó szellemű és tehetségű embernek sincsen joga ellopni valamit az önműveléshez szükséges időből az alkotás számára. Nem olyan fontos, hogy mindennap írjál; fontosabb, hogy mindennap olvassál. A művelődéshez mindig legyen időd, minden nap. Mert nem biztos, hogy használsz hazádnak és az emberiségnek, mikor alkotsz valamit; isteni kegyelem kell ehhez. De bizonyos, hogy használsz magadnak is, hazádnak és az emberiségnek is, ha mindennap időt adsz lelked művelésének, elolvasod a kivételes alkotó szellemek valamely művének egyik szakaszát, pontosan megismeresz egy igazságot vagy ismeretet. Nem fontos, hogy sok író legyen egy közösségben, de fontos, hogy sok olvasó legyen. Nem fontos, hogy te szövegezd meg a szépet és igazat; fontosabb, hogy megismerjed.

Azokról, akiknek igazuk van

Nagyon kell vigyázni azokra az emberekre, akiknek igazuk van. Például, nagy méltánytalanság, galádság sújtotta őket: elrabolták munkájuk gyümölcsét, szabadságukat, megölték kedvesüket, s mindezt jogtalanul cselekedték mohó, vagy aljas vagy kegyetlen emberek. Ezeknek az embereknek igazuk van, s úgy járnak a világban, mint a lángoló fáklya, vörhenyes vésztüzet hordoznak körül, a maguk kétségtelen igazságát. S kárpótlást akarnak, vagy bosszút akarnak, s néha maguk sem tudják, mit is akarnak? – csak történjen valami... Ezek a szerencsétlenek nagyon veszélyesek, mert igazuk van; minden ember veszélyes, akinek igaza van és tudja ezt.

A gyakorlatban csak a büntudatos emberekkel lehet megvalósítani az együttélést, azokkal, akik rossz fát is tettek a tűzre, így vagy úgy, s ezt tudják. Ezekkel lehet működtetni a társadalmakat. A megsértettek, s azok, akiknek feltétlenül igazuk van, rosszabbak, mint az egykönyvű emberek. Mert ezeknek csak egy igazságuk van, s azt akarják, hogy az egész világ ezt az egyetlen igazságot, az ő méltatlan szenvedéseik igazságát szolgálja. Értelmi és érzelmi érvekkel egyáltalán nem lehet közeledni hoz-

zájuk. Meg kell várni, amíg az idő kiszívja lelkükből az első fájdalom kígyómérgét. Akkor megnyugosznak. S egy napon ráeszmélnek, hogy ők, az igaztalanul üldözöttek és megkínzottak, igen, ők is felelősek mindazért, ami történt. Mindenki felelős azért, ami történik vele. Akkor vigasztald őket; ne előbb.

Arról, hogy mi volt dolgod a földön

Végül is, tudnod kell, mi volt dolgod a földön. Semmi esetre sem az, hogy bizonyos összegű, állagú és minőségű csontot, húst, zsiradékot és zsigereket vegyi üzemben tartsál. Az sem, hogy címeket, rangokat gyűjts, elnök legyél valamilyen társaságban, díszes ruhákban sétálj és rázzad a csengőt. Az sem s ez már jobban fáj –, hogy boldog legyél, mert boldogság nincsen, hiszen minden vágyad a megvalósulás pillanatában eltorzul, s inkább nyűg már, mint öröm. Ilyen az ember.

Nem, egyetlen dolgod, létezésed egyetlen értelme a földön, hogy megismerjed az emberi és a világi dolgok igaz természetét, az emberi és világi tünemények összetartozását, s méltányosan viselkedj akkor is, ha embertársaid méltatlanul viselkednek.

Ez volt dolgod a földön; nem több.

Arról, hogyan kell búcsúzni az ifjúságtól

Az ifjúságtól jókedvűen kell búcsúzni. Tehát nem meghatottan és nem is érzelmesen, mint a gyöngék, nyafkák és tájékozatlanok cselekszik, akik lehorgasztott fővel, könnybe lábadt szemekkel bámulnak a távozó ifjúság után, búcsút intenek és önsajnáló érzelmességtől remegő hangon nyögdécselik: „*Vale*, Ifjúság!... Tovatűnsz, boldog Ifjúság.” Így nem szabad búcsúzni az ifjúkortól. Jókedvűen, teli tüdőből, harsogó nevetéssel kell búcsúzni az ifjúságtól, mint aki megbízhatatlan útítárstól szabadul meg. Ezt kell mondani: „Tűnj csak el, Ifjúság. Szánalom nélkül nézem távozásod. Nem is volt olyan jó ifjúnak lenni. Zavar volt, köd, vágyakozás, tájékozatlanság, hamis fogalmak, még sokkal hamisabb képzetek, vágy és félelem, hogy elmaradunk a nagy versenyben. S mikor karjaink között tartottunk valakit, mennyi félreértés! S a félelem, hogy elmulasztjuk a Másikat, aki igazibb! S a hírnév, melyre ifjan vágytunk, milyen más volt, mennyivel gyanúsabb és illanóbb, mikor aztán megérkezett! S a világi javak, mikor érkeztek életünkbe, mily gyanúsán ragadtak az emberi irigység szutykától! Nem, az ifjúságtól sajnálkozás nélkül lehet búcsúzni. Lázállapot volt ez,

megható és gyöngéd önkívület. Most, mikor elmégy, Ifjúság, örömmel fordulok a másik táj felé. Most már én vagyok én, tetőtől talpig. Nem jó, nem bölcs, nem egészen igazságos: de már gyanítok valamit arról, mi az igazság? Vesém nem olyan jó már; de az értelmem élesebb. Csalódások nem érhetnek, legföllebb meglepetések.”
Mondd így: „Hála Istennek, véget ért az ifjúság.”

Az igazságtalanságról és a beavatkozásról

Valahányszor igazságtalansággal vagy kegyetlenséggel találkozunk az életben – egy gyermeket kínoznak, állatot bántalmaznak, egy embert megaláznak, vagy nem adják meg neki azt, ami isteni és emberi jog szerint megilleti –, mindig újra és újra megkísért a kérdés, jogod és kötelességed-e beavatkozni, közbeszólni, idegen sorsok perpatvarában a fogadatlan prókátor hálátlan szerepét vállalni? Vagy menj odább, rossz lelkiismerettel, de sértetlenül?

Tudjad, hogy idegenek és a világ dolgaiba csak addig van jogod beavatkozni, amíg te, személyesen, idegen emberek vagy hatóságok közbejötté nélkül, csakugyan segíteni is tudsz ott, ahol méltatlanságot, igazságtalanságot vagy kegyetlenséget tapasztalsz. Mert aki, jogos felháborodással, áthárítja ilyenkor a segítséget másokra, „felhívja” a hatóság vagy az emberbarátok figyelmét arra, amit látott, már „ügyet” csinál az emberi nyomorúságból, már szerepet vállal a szenvedés és a segítség között, már megcsalja önmagát és a világot. Maradj egyedül az emberi szenvedéssel, s iparkodj a magad ereje szerint segíteni. Ha letörölheted egy gyermek arcáról a könnyeket,

ha megkönnyítheted egy beteg ló sorsát, ha pénzt adhatsz, ami a tiéd, vagy ruhadarabokat adhatsz a rongyosnak, vagy tanáccsal és cselekedettel segíthetsz valamiben, személyesen – akkor, csak akkor jogod van, beavatkozni. De mindenki gyanús, aki ilyen helyzetekben felhívja telefonon a rendőrséget, vagy levelet ír a lapoknak, vagy gyűjtést rendez a bajbajutottak számára, egyszóval szerepfélét csinál a mások nyomorúságából a maga számára. A te fájdalmad és nyomorúságod is személyes, segíteni is csak személyesen lehet. Minden más hiúság.

183

A világi méltóságról

A világi méltóság aranyfüst és játékpénz; de az emberi méltóság valóság, színarany.
Miért játszol hamis pénzért, mikor Isten megtömte zsebed színarannyal?

Az igazságosságról

Bárkivel állasz is szemközt, tudjad, hogy csak ember, akinek a nagyságra egyetlen jogcíme van: az igazságosság.

Mindegy, mit mond, mit tud, mi a rangja? Csak akkor van joga ahhoz, hogy embernek tartsad, ha legyőzi önmagában a hiúságot, a vágyakat, a gögőt és a kapzsiságot, s igazat szól ügyedben és a világ ügyében, melyről éppen beszéltek. Minden más lehet tetszetős vagy megnyerő, de téged ne félemlítsen és ne is kísértsen.

Arról, hogy senki nem tud segíteni

Beletörődni, hogy ember nem tud segíteni. Nincs az a nő és nincs az a barát. Bele nyugodni, hogy talán nem is kell segítség: ez a vergődés, ez a reménytelenség, ezek a pillanatnyi megoldások, ez az örök megoldatlansága mindennek, ami emberi, ez éppen a feltétele annak, hogy ember maradjál és emberi módon fejezd ki magad a világban.

186

A távlatról

A dolgok nem csak önmagukban vannak: perspektívájuk is van. Ezért soha ne monddad egy tünetenyről: „ilyen vagy olyan” – csak ezt monddad: „ebből és ebből a távlatból ilyennek látszik.”

Az alázatról és a méltóságról

Az emberek szívesen döllyfösek és gyűlölködők, mihelyst módjuk nyílik erre; s legtöbbször valóban oly sajátosan kegyetlenek, mint a gyermekek. De te maradj alázatos, s ugyanakkor őrizd meg méltóságodat.

Mert a kettőt csak egyszerre őrizheted meg. Emberi méltóságod torz magatartás lesz, ha nem dereng mögötte esendő lényed alázatának öntudata; alázatos magatartásod egy puhány gyávaságának kinyomata lesz, ha nem érzik e magatartás mögött emberi rangod. Ha az emberek között kell élned – s nem vagy tapír, sem keselyű, hol is élhetsz máshol? –, egyszerre kell uralkodnod és engedelmeskedned, mindig rangtartóan és szerényen, mindig komolyan és készségesen, mindig alázatosan és méltóságosan. Máskülönben pökhendi fráter vagy csak, szánalmas és gyáva rabszolga. De Epiktétosz valóban rabszolga volt: mégis, alázattal viselte ezt a sorsot és uralkodott az emberek fölött.

Arról, hogy nem szabad meglepődni

Meglep, mert egy emberből kibuggyan az aljasság, mint a varangyból a méreg? De gondold csak meg, miféle ez az ember? Milyen torz, milyen erőtlén, mennyire csak gyűlölt és irigység az ereje?

Töröld le a váladékot, mely arcodra fröccsent, ne taposd el a varangyot, mert cipőd bepizkolod vérrel és gennyel.

189

A nemi éhségről és a kapzsiságról

A kifelé hordott, feltűnően mutogatott és bizonyítgatott vallásosság mindig mély és gyáva kapzsiságot és nemi éhséget leplez.

190

A hiúságról

A férfikor legnagyobb, tragikus kísértése nem a nő, hanem a hiúság. Egyszerre meg-rohan a világi éhség: rangot akarsz, helyzetet az emberek között, címet vagy érdem-rendet, mindent, ami csillog, amit melledre akaszthatsz fityegőkben, névjegyedre nyomtathatsz üres és hangzatos szavakban. Karosszéket akarsz, mikor a többiek me-zítláb tolonganak az országutakon, s a városok flaszterein. Méltóságot akarsz, mikor az élet az emberek tömegei számára oly nyomorúságosan sivár, hogy legtöbbször el-vesztik emberi méltóságukat is.

Ez a nehéz óra a férfiéletben. Legtöbbször elbuknak ilyenkor. Csak az marad em-ber és férfi, aki meg tud hajolni az emberi nyomorúság előtt, beéri az egyetlen rang-gal, melyet ember viselhet: a munka tudatának és a segítőkészség, a türelmes méltá-nyosság rangjával, s elutasít mindent, amit a világ értéktelen elismerésben adhat neki. Gondold csak meg ilyenkor, milyen aljas emberek viselik a legmagasabb címeket és rangokat! Hivalkodnak érdemrendekkel! Maradj, címtelenül és díztelenül, ember. S

akkor csakugyan lesz valamilyen rangod az emberek között. Máskülönben csak méltóságos vagy kegyelmes úr leszel – ilyen szerény vagy? Azt hittem, többre vágyol.

191

A testről

A test ellen kétféleképpen lehet vétkezni: kicsapongással vagy gyáva, hiú és sértődött aszkézissel. Egyiket sem bírja, dacosan és végzetesen felel mindkét sértésre. A test csak az őszinteséget bírja.

Arról, hogy mindig útközben élsz

Azt hiszed, házat építettél, s pályád büszke ormairól elégedetten szemlélheted a világot? Nem tudod, hogy örökké vándor maradsz, s minden, amit csinálsz, az úton haladó vándor mozdulata? Örökké városok, célok, életkorok és változások között haladsz, s ha megpihensz, nem pihensz biztosabban, sem tartósabban, mint a vándor, aki megtöttyed az útszéli almafa árnyékában egy félóra útközben. Tudjad ezt, mikor terveket szövögetsz. Utad értelme nem a cél, hanem a vándorlás. Nem helyzetekben élsz, hanem útközben.

A szerződésekről

A munkához, amely csak a tiéd, amely elől menekülni nincs módod, sem jogod, amely végzeted: nemcsak készség kell, képesség, ismeret, tapasztalás, nem. A munkához nemcsak sugallat kell és kegyelem. S nemcsak egy igavonó állat szorgalma kell hozzá. Mindez kell és mindez kevés.

A munkához isteni erény is kell. Ez az erény a türelem. Nem elhagyni a munkát. Nem meghökölni. Nem megszökni előle. Türelmesen elviselni, úgy, mint egy titokzatos betegséget, napról napra, éveken át, az életen át élni vele, mint a rab a porkolábbal, mint a beteg a nyavalyával, melyet Isten mért rá.

A türelem nem az ember erénye. Ha mégis vállalja és gyakorolja, akkor, csak akkor hasonlít néha Istenre.

A szerződésről, még egyszer

Mindaz, amit a világ akarhat tőled, alku és félmegoldás. Csak az számít, amire te szerződted önmagaddal és jellemeddel. Ebben a szerződésben nincsen alku.

Az élet egy jellemtől kegyetlenebb kamatot szed, mint az uzsorások. Mindenért fizetned kell, a függetlenségért, az örömért, a testi egészségért is, de legfélelmebben a jellemeddel és munkáddal kötött szerződésért kell fizetned. Ennek a rabtartónak nem mondhatod soha: „Fáj a fejem.” Vagy: „Máshoz volna kedvem.” A gályarabnak is könnyebb, mint annak, aki munkára szerződött jellemével.

Az életről és a halálról

Néha úgy érzed, meghalsz a következő pillanatban. Ilyenkor nem kell föltétlenül orvost hívni. Tanulj meg nem félni és nem reménykedni. A halál nem a legrosszabb, ami halandóval történhet, nem, a halál egyáltalán nem „rossz”: a halál semmilyen. Haljunk meg, ha kell, emberi módon, tehát méltósággal és kapkodás, sivalkodás nélkül.

De éljünk is, amíg lehet, emberi módon, tehát figyelmesen, a jelenségek és tünetnyek értelmét keresve, valódi természetét vizsgálva. Mit is mondhatnál az orvosnak, ha elhívod a veszélyes pillanatban, s aztán rosszuléted okát firtatja? Értelmed működik, tehát illene mindent tudnod, ami testedre vonatkozik. S ha így szemléled magad, egyszerre megdöbbsz, milyen bonyolult a valóság: minden emberi dolognak végtelen sok oka van, minden vonatkozás, mely a mindenséghez kapcsol, oka valaminek, ami egyszer életünkben vagy szervezetünkben bekövetkezik, s a legfőbb „ok” én magam vagyok, a létezés ténye. Ez az „ok”, az élet minden tünetnyé mö-

gött. Ezt az okot lehet önkényesen megszüntetni, de nem lehet teljesen szétszedni, sem megmagyarázni, sem megérteni.

Az igazságról és ami mögötte van

Szeresd, hirdesd és valld meg az igazságot, a kis és nagy igazságot, a köznapok és a végzetes percek igazságait, mindig, bátran és félelem nélkül. De nem árt, ha közben csendesen mosolyogsz is: magadon is, az igazságon is.

Mert az igazság állandó és változatlan, mint a természet nagy törvényei. De te, az ember, aki hiszel az igazságban és megvallod azt, nem vagy állandó, sem változatlan. Már az időjárás is megváltoztatja szándékaid, már a hóesés is eltérít az isteni parancs által kijelölt útról, már egy nő is hatással tud lenni reád: ilyen változékony vagy. Mit is remélhetsz önmagadtól?... Hirdesd az igazságot, de nem árt, ha néha mosolyogsz közben.

Az emberi érzékenységről

Csodálatos az is, mennyire érzékenyek az emberek. Mint egy rózsa. Mint egy kankalin. Oly végzetesen figyelnek minden szóra, mely hiúságukat sértheti, mint senki és semmi az élők világában. Egy hanglejtés is halálra tud sebezni egy embert, igen, már az is, ha éppen hallgatsz róla, mikor ő úgy várja, hogy dicsérjed, vagy helyeselj neki: örökké ellenségeddé változtat egy embert. S ugyanezek az emberek, akik ilyen félelmesen finom hallással érzékelnek mindent, ami személyükre vonatkozik, akik egy kézszorítás bensőségén, egy telefonbeszélgetés hanglejtésén is átérzik a személyük felé villanó véleményt vagy igazságot, ezek a mimózánál gyöngédebb és érzékenyebb emberek gondtalanul követik a legotrombább aljasságokat, szemrebbenés nélkül kegyetlenkednek, közömbösen és néha jókedvűen is. Az emberi léleknek ezt a rugalmasságát nem érdemes bírálni; csak tudni kell erről. S nem lepődni meg semmin, soha.

Az udvariasságról

Az emberek általában megsértődnek, ha túlságosan udvariasak vagyunk velük szemben. Az európai és amerikai emberekről beszélek. Csak a kínaiak tudják elviselni a föltétlen, a maradéktalan, a végzetes udvariasságot, mely már átítatta testük és lelkük egész szövetét, egy az étellel, a bélmosók és a hercegek számára is. Ez az udvariasság, mely egyértelmű a nép életformájával, az emberi együttélés legfelsőbb megnyilatkozási formája.

De a mi udvariasságunk teljesen felületes. A franciának csak az irodalma és a hadüzenete udvarias: az ebédlője, az üzlete és a szalonja már nem az. Nem elég azt mondani: „pardon”, ha lábára lépünk valakinek. Így is kell érezni: „Pardon” – s ez már sokkal nehezebb. Korunk az emberiség egyik legudvariatlanabb kora. A középkor hóhéra még letérdelt az áldozat elé és bocsánatot kért, mert kénytelen levágni a nyakát: s Marie Antoinett még azt mondta Sansonnak a vérpadon: „Pardon”. De most már sem a hóhér, sem az áldozat nem kérnek többé egymástól bocsánatot. Ez felette szomorú.

S ha valaki tökéletesen udvarias napjainkban, a kortársak ezt a magatartást hideg, szenttelen közönynek érzik. Ma mindenki „színvallást” követel, s az udvariasságot kibúvónak és ámulásnak érzik. Holott nem az: egyszerűen csak tapasztalás. Nincs más megoldás. Mikor mindenki a másik zsigereiben vájkál, szenvedélyes szeretettel vagy eszelős gyűlölettel: te maradj udvarias.

A formákról

A formákat pedig utolsó pillanatig be kell tartani. Étkezés közben, társalgás közben. Ágyban és asztalnál. S mikor mindegyre formátlanabbá válik az emberi együttélés: te maradj hűséges a köszönés, meghajlás, kézfogás, érzésnyilvánítás, véleményalkotás kialakult, végső és kristályos formáihoz. Egy korban, mikor mindenki azt követeli, hogy öltse formaruhát, te járj csak következetesen zakóban, s este, ha éppen társaságba hívnak, öltse fekete ruhát. Nem a ruha, hanem a forma kedvéért.

A műveltséget nemcsak a könyvek mentik meg. A műveltségeket a köznapok apró reflexei mentik meg. Amikor egy korszak fölemelt ököllel jön ellened, te köszönj vissza, nyugodtan és udvariasan, úgy, hogy megemeled kalapod.

Nem tehetsz mást.

200

A hazáról

Mindegy, kik beszélnek hazád nevében? Mindegy az is, mit mondanak azok, akik jogosultnak hiszik magukat, a haza nevében beszélni?

Te hallgass hazádra.

Mindig, mindent adjál oda hazádnak. A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül. Ne várj jót a hazától, s ne sópáncodj, ha megbántanak a haza nevében. Mindez érdektelen. Egyáltalán, semmit ne várj hazádtól. Csak adjál azt, ami legjobb életedben.

Ez a legfelsőbb parancs. Bitang, aki ezt a parancsot nem ismeri.

201

A világról

És ne feledd soha, hogy a világ fia is voltál. Rokona a négereknek és a csillagoknak, a hüllőknek és Leonardo da Vincinek, a Golf áramnak és a maláj nőknek, a földrengésnek és Laocénak. Mindehhez közöd volt, egy anyagból vagytok, egy lélek teremtett, ugyanaz a lélek fogad vissza. Ez egészen biztos.

202

Önmagamról

Utolsó leheletemmel is köszönöm a sorsnak, hogy ember voltam és az értelem egy szikrája világított az én homályos lelkemben is. Láttam a földet, az eget, az évszakokat. Megismertem a szerelmet, a valóság töredékeit, a vágyakat és a csalódásokat. A földön éltem és lassan felderültem. Egy napon meghalok: s ez is milyen csodálatosan rendjén való és egyszerű! Történhetett velem más, jobb, nagyszerűbb? Nem történhetett. Megéltem a legtöbbet és a legnagyobbat, az emberi sorsot. Más és jobb nem is történhetett velem.

Vége

* * *

Kiadta a Helikon Kiadó. A kiadásért felel Szilágyi János, a Helikon Kiadó igazgatója. Felelős szerkesztő Steinert Ágota. Művészeti vezető Zigány Edit. Műszaki vezető Kováts Imre. A fedelelet Vida Győző tervezte. Nyomta és kötötte a Gyulai Dürer Nyomda Kft. 1998-ban. Felelős vezető Beregszászi László igazgató. Megjelent 7,08 (A/5) ív terjedelemben.

HE 595 / ISBN 963 208 497 7